

Varga Gyula

**A paraszti élet körvonalai a XVIII. század első felében
egy protokollum'tükrében**

Az ötlet, hogy a szóbanforgó protokollum alapján próbáljuk megrajzolni egy falusi társadalom pillanatképét, *Szabó István* professzortól származik. 1948 nyarán, amikor munkatársaival, barátaival a Bocskai hagyományokat akkor még híven őrző Kismarjába tett egy kirándulást, a városi magtár padlásán egy félreeső zugban megtalálta az 1731—1733 között keletkezett 226 oldalas kéziratot. Rövid lapozgatás után megállapította, hogy ez a jegyzőkönyvsorozat lényegében feltárja a közösség mindennapi életét. Így — megfelelő kitekintéssel — alkalmas arra, hogy a falusi, paraszti életforma egészéről képet adjon. Azóta — viszonylag bőséges levéltári források alapján — megírhattam falum mintegy 800 éves történetét. (Egy falu az országban. Kismarja életrajza a felszabadulásig. Debrecen, 1978.) Munkámban néhány esetben jelen jegyzőkönyvre is hivatkoztam, de ott, ahol más források álltak rendelkezésemre, szándékosan kerültem ezt a számomra oly becses iratot, mert *Szabó István* első felhívása óta mindig foglalkoztat a gondolat, hogy érdemes lenne teljes mélységben kibányászni a kincseket, melyeket ez a forrás magában rejt.

A történetíró örök dilemmája többek közt, hogy a különböző időben keletkezett, különböző minőségű forrásokból származó adatok „összevágásával” kénytelen megszerkeszteni a vélt történelmi összképet. Itt viszont a három évbe s egyetlen forrásba sűrített adatsorozatnak minden eleme egybe tartozik, egyetlen élő valóságot tükröz. Ugyanazok a szereplők élik meg az eseményeket, foglalnak állást, helyezkednek bele a különböző szituációkba: halásznak, szántanak, jószágot őriznek a pásztortűznél, vásárra járnak, verekednek a korcsmákban, táncolnak és káromkodnak, szemmel vernek, titkos boszorkányságot művelnek. S perlekedéseik közben „kifecsegik” teljes életüket: milyen földrajzi táj veszi őket körül? Milyen a telkük, házuk, ruházatuk, felszerelésük? Milyen rend szerint örökölnek? Hogyan tartják állataikat? Hogyan művelik földjeiket? Milyen a családi, rokonsági szervezetük? Fény derül arra is, milyen a faluközösség önkormányzata, társadalma, erkölcsi felfogása, etikai magatartása. Szóval egy pillanatkép tárul elénk a XVIII. századi faluról, mely minden részletében egyetlen szerves egésznek tükröz. Egy torzításmentes valóságot, melyben nincs mód manipulációra.

A kísérlet arra is jó, hogy kipróbáljuk, mire képes egyetlen jó forrás? Hiszen az újabbkori forrásbőség rendszerint arra csábítja a kutatót, hogy az egyes forrásokat ne elemezzék végig minden szempontból, teljes rész-

letességgel (ahogy azt pl. egy ritka középkori oklevéllel teszik!), hanem mindig csak a számukra fontosnak, érdekesnek tartott részleteket „cédu-lázzák” ki, holott ezzel valójában elvész a forrás teljes és összefüggő for-rásértéke. Ezért is vállalkozunk a szokatlanul tűnő feladatra: a protokol-lum minden részletének feltárására.

A 225 sűrűn teleírt kéziratot oldalt tartalmazó iratköteg teljes, szö-veghű közléséről terjedelmi okokból le kell mondanunk, de magunk a tel-jes szöveget leírtuk, az összetartozó szövegrészeket egybe szerkesztettük, s az így kialakult összefüggő jegyzőkönyveket sorszámokkal láttuk el. Vé-gül közöljük a jegyzőkönyvek tartalmi mutatóját és sorszámát, illetve azt, hogy a jegyzőkönyv szövege az eredeti forrás hányadik oldalán található meg. Tanulmány szövegünkben zárójelben a jegyzőkönyvek sorszámára hivatkozunk.

A falusi (mezővárosi) önkormányzat 1731—1733-ban

Az idézett protokollum valójában; „Kis Marja Város” 1731 február 23-tól 1733 november végéig egybefűzött tanácsi „törvényszéki” jegyző-könyveit, illetve ezekkel összefüggő fejlegyzéseit tartalmazza, a korra jel-lemző meglehetősen laza szerkezetben. Megértésükhöz feltétlenül ismer-nünk kell Kismarja sajátos mezővárosi státuszát, önkormányzatát, s bírás-kodásának a XVIII. század első felére jellemző gyakorlatát. (L. idézett munkám első fejezete).

A kismarjai joggyakorlat elsőszámú forrása a Bocskai István által 1606. szeptember 22-én Kassán kelt szabadalomlevél, mely — a szintén Bocskai által kiadott úgynevezett „nagy” hajdú oklevelektől eltérően — részletesen szabályozza a mezővárossá (Oppidum) tett falu szervezeti, mű-ködési feltételeit. (Az oklevél teljes szövegét eredetiben és fordításban közlöm i.m. 216—226.)

Az oklevél első pontja mindjárt arról intézkedik, hogy minden kifo-gástalan és tisztességes kismarjai polgár vallomástételnél, tanúskodásnál két közrendű emberként tekintessék. Ezzel feltűnően megkülönböztették őket a közönséges jobbágyoktól.

A második és harmadik pont biztosítja a városnak a szabad igazság-szolgáltatás és a szabad bíróválasztás jogát. Azt is kimondva, hogy a bíró „lopásokat, rablásokat, gyilkosságokat, gyűjtogatásokat”, vagyis a „pub-lica crimina” néven számontartott közbűntetteket és minden egyéb bűnö-ket is ítéljen meg (melyekért ebben az időben halálbüntetés járt).

Az oklevél 16 pontban felsorolt dispositioja lényegében körülírja, meghatározza az önkormányzat részleteit, mint az öröklési rend, a pol-gárjog megszerzésének és elvesztésének feltételeit, az adózás, a pecsét-használat, s nem utolsósorban a makkoltatás, legelőhasználat feltételeit.

Számunkra itt talán legfontosabb, hogy kivonta a várost a földesúri jurisdictio, vagyis az úrások ítélkezései alól, így saját magának kellett megszerveznie a maga önkormányzati intézményeit. Az 1606-os oklevél-ben körvonalazott kiváltság így a helyi feltételek szerint valósult meg. Nyilvánvalóan, ezt csakis valamely már működő minta alapján lehet el-képzelni. Az alig néhány száz főt magában foglaló kis településen ebben az időben a lelkipásztoron és az iskolarektoron kívül más értelmiségi elem még nem élt. Igaz, közel évszázada, hogy földesúr sem lakott a faluban, így

valamelyest megszokhatták az önállóságot. Több mint fél évszázada, hogy református hitre tért a falu, ennek megfelelően gyakorolták az egyházi önkormányzatot. De a viszonylag magasszintű városi rang nyilvánvalóan új feladatokat is szabott a közösségre. Ma már teljesen világos, hogy az önkormányzat kiépítésének legkézenfekvőbb mintája Debrecen volt, hiszen azon kívül, hogy onnan hoztak papot, tanítót, az iskola a református kollégium partikulája volt. (Így volt ez a hajdú városokban is. v. ö. *Nagy Sándor*: Fejezetek a hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetőbíráskodásából. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve VI. (1987). 85.) Természetesen, márcsak a város méretei miatt is, mások voltak az önkormányzati szervezet arányai, így belső szerkezete is. De ez a kezdeti szervezet is tovább alakult az 1660-as török megszállás, majd az 1686-tól vidékünket is elérő „felszabadító háború” következtében. Lipót császár ugyan 1692-ben megerősítette a város kiváltságát, de részben a váradi püspökség helyreállítása, majd a kuruc háborúk és az azt követő neoquistica birtokokért folyó küzdelmei felbolygatták és próbálták megrengetni a város száz éves kiváltságait. Ennek során a Váradi püspökség előbb a dézsmaszedés jogát szerzi vissza, majd földesúri függés alá próbálja vonni a várost. A Szepesi Kamara pedig a kiváltság egészét támadja meg. A „nagy per” első szakasza az 1720-as években a város győzelmével csitul el. Majd 1735-től újul fel ismét, mely 1738-ban III. Károly a régit megerősítő új kiváltságlevelével ér véget.

Jegyzőkönyvünk tehát a város egy viszonylagosan békés, de véglegesen még nem konszolidálódott korszakában keletkezett. Már csak emlékezőekben jön elő a XVII. századvégi „nagy futás” és a kuruc korszak nosztalgája. Igaz, a német katonaság jelenléte, a forspontozás, a „heti szer”, a portio nyomasztja a közhangulatot. „Nimet alá vetettek”, mondja Kiss András szolgálja, s ezt Kiss András meg is toldja mondván: „a héten már háromszor voltam forsponton”. (29) Pedig a város a maga lovaival is besegít a forspontba. (89) A német jelenlétét aztán lassan megszokták, sőt vannak asszonyok, akik össze is barátkoztak a katonákkal. (53., 123.) Megszokták a püspökség dézsmaszedését is (133. 4. tanú), de a portio itt is okoz feszültségeket, mint országsherte mindenütt. (93, 170/a.)

Az 1730-as években az önkormányzat legfontosabb szerve, mintegy a város megtestesítője, a „Beccületes Nemes Tanács” maradt. A XVIII. század első felében még itt is két részből álló tanács működött: volt egy 60 tagú ún. „communitas”, melynek tagjait az utcák, azaz a „tizedek” választották, s egy szűkebb testület, melyet itt „12 tagú communitásbeli személy” néven emlegetnek. (145) Az egész tanács feje, egyben a város első embere a *főbíró* volt. Személyére a jegyzőkönyvek t.m. 70%-a utal. Érdekes, hogy bár abszolút tekintélyt élvez a faluban, mégis elég gyakran megsértik, személyében és hivatali funkciójában gyalázzák. 1731-ben Kiss András többek közt azt mondta a főbírónak: „megh etted a lovamnak a sirját”! „Ha bíró vagy sem vagy jobb ember másoknál”! „Ebnek parancsolsz”! Természetesen, Kiss András súlyos büntetést kap: „fizessen 12 forintot s adjon reverzálist, hogy többet nem fog véteni semmi dolog iránt”. (29) Kocsis Mihály is panasolja; „A Bírák nem igazán teszik a törvényt, megisszák a kurvának a büntetisét”. Ezen kívül több alkalommal engedetlennek is mutatkozott, hívásra nem jelent meg a törvényen. Ezért a törvényszék úgy intézkedett, hogy Kocsis Mihály „3 nap alatt a várost hagyja

el, különben kitolattatik és a Városnak lakossa nem lészen”. (39., 51) Nagy János is mocskolta a bírót: „Ördögh atta, mit csinálók a lelke' Birájának és a többieknek”. „Nekem nem parancsol az Ördögh atta Birója”! A törvényszék szerint Nagy János is megérdemelné, hogy kitolattassák, „de ez egyszer a B. N. Tanács megh engedvén eö kglminek, büntetése lészen; a mái nap estéigh a nyak vasban áljon ő kglme, és midön kivetetik, az Armasoktul ő kglme a Furatossal megh csapattatik”. (55) Rajtuk kívül a három év alatt még tíz embert büntetnek meg „engedetlenségért”, azért, mert „meghamissolták”, „dehonestalták” a bírót.

A főbíró ebben az időben már idejének nagy részét a község szolgálatában töltötte. Községháza (városháza) ebben az időben még nem lévén, az ügyintézés a saját házánál történt. Ezért munkájáért némi fizetést kap. A főbíró évi fizetése 8 váltó forint, 8 köből búza, portiot abban az évben nem ad, de a taxát fizeti. (145)

Gazdasági ügyekben „a Bíró másikja”, vagyis a *másodikbíró* intézkedett, általában a főbíró helyettese volt. Hivatali funkciójáról keveset tudunk. (80) A városi irányítás speciális feladatait a „12 communitásbeli személy” között osztották fel. Közülük kerültek ki a *városgazda*, a *malombíró*, (185) a *borbírók*, az *adószedő perceptorok*. Az írásbeli ügyeket a *nótárius* végezte, aki tulajdonképpen a tanács fizetett alkalmazottja. Igen fontos szerepe volt a *lelkipásztornak*, akinek szellemi befolyása alatt működött az egész önkormányzat.

A tanács tagjait évenként választotta meg a falu népe. A választás hagyományos formaságok között minden év november 1-jén történt a templomban, az összes hívek jelenlétében. Itt megjelenni s a választásokban részt venni minden felnőtt polgár joga, sőt kötelessége volt. Ügyszintén kötelező volt a kapott tisztség elfogadása is. Esztendő elteltével minden tisztségviselő tevékenységéről a közösség előtt elszámolt, majd lemondott. Ha a választott tisztségviselő ellen év közben indokolt panasz merült fel, tisztségétől bármikor megfoszthatták.

A 12 tagú tanácsi testület választotta meg azután azokat a „belső embereket”, akik a teljes tanácsi apparátust jelentették. Ilyenek voltak; a *város gazdasszonya*, aki a szinte naponként ülésező testület számára főzött. A malomba *molnárt*, a csapszékbe *korcsmárosokat* fogadtak. Alkalmaztak három *kisbíró*t, 3—5 *kocsist*, *harangozót*, *éjjeliőröket*, *csószöket* vagyis *kerülőket*. Szükség volt 2—3 *ármásra*, akik a rabokra vigyáztak, a törvény elé idézett személyeket előállították, az ítéleteket végrehajtották. A tanácsbeliek fogadták a *pásztorokat* is. Volt a városnak *hites bábája*. Király Mártonné bába „annak idejibe” a várost elhagyta. Helyette Szabó Istvánnét választották. Most Királyné — férje nélkül — visszajött. Róla a tanács úgy határozott, hogy ezentúl csak Szabóné engedélyével gyógyíthat, s a betegről felvett pénznek felét tartozik Szabónénak átadni. (127) A tanács fogadta fel a convenciók *halászokat*, *mészárosokat*, *konvenciók kovácsot*, vagy más alkalmazottakat. Ezek együttesen 40—50 főt is kitehettek. Mind valamilyen módon „belső ember”-nek számított, s ez a közösségen belül valamiféle respektust jelentett számukra.

Az önkormányzat kétségtelenül leglátványosabb tevékenysége a bíráskodás volt. A „Szabad Kis Mária Várossa Polgári pereket és bűnöket ítélő Nemes Törvényszéke” lényegében a főbíróból és a 12 tanácsbeliből állott, de a tárgyaláson jelen volt a *nótárius*, mint jegyző. Ez a testület a

privilegium értelmében teljes bírói hatalommal rendelkezett. A privilegiumlevél különböző megújításai nem szüntették meg a bíró korábbi jogkörét, így elvileg ekkor is jogosult még halálbüntetés kiszabására, de 1731—1733 között halálbüntetés végrehajtásával nem találkozunk.

A törvényszék különben igen nagy aktivitással dolgozott. A tárgyalat nem egészen három év alatt 225 többé-kevésbé önálló esetet tudunk a protocollumból rekonstruálni. Egy-egy irat néha csupán néhány mondatos határozatot (Deliberatum) jelent, legtöbbször azonban több részből álló feljegyzés sorozatról van szó. A 225 önálló tartalmú irat mellett 344, az ügyekhez tartozó feljegyzés is kiegészíti a sorozatot.

A peres eljárás rendszerint azzal kezdődött, hogy valaki „feliratta” az esetet. Ez a személy rendszerint a felperes (actor), (vagyis a feljelentő), büntető eljárás esetén a főbíró. A feljelentést valószínűleg szóban tették meg, melyet mint tényt a nótárius a protocollumban rögzített. A felíratásért (feljelentésért), ha azt magánszemély tette 36 dénárt kellett fizetni. Az ilyet „pénzes per”-nek nevezték.

A felíratott személyeket felszólították, hogy — lehetőleg a tanácsstagok közül — nevezzenek meg egy személyt az ő „szószólójuknak” (procurator), vagy — főként kiskorúak és nők — „meghatalmazottjuknak” (plenipotentiarius), akik az eljárás során az ő érdekeiket képviselik. E „kijelölt” (constituit) személyek nevét beírták a protocollumba a következő formulával: „N. N. úr constituálja XY uramat procuratornak (vagy plenipotentiariusnak) Z. N. uram ellen.” 1731—1733 között 120 esetben Kiss Andrászt jelölték procuratornak, azután Kovács Györgyöt 41 esetben. Ebből úgy tűnik, ez a két tanácsbeli már szinte ügyvédnek számított a városban, holott ilyen jellegű képesítésük nem volt. Meghatalmazottként rendszerint az asszonyok férjeiket, kiskorúaknak apját, rokonát jelölték.

A fő aktus az „inquisitio” volt. Ennek során mind a felperest (szabálysértés esetén a főbíró), mind az alperest (illetve gyanúsítottat) felszólították, hogy állítsanak szavahihető tanúkat a maguk igazolására. (Formulája: „Bizonyicsa megh Bíró úr (vagy XY) feleleti szerint, hogy . . .”). Ha ez megtörtént, akkor összeült a „törvényszék”. Beidéztek (szükség esetén az ármásokkal elővezetették) az érdekelteket. A tárgyaláson a nótárius felolvasta a tényállásra vonatkozó kérdést: „Tudja-é, látta-é, hallotta-é világossan a Tanú, hogy . . .” Tanú bárki lehetett, aki az ügyben hitelesnek tűnő adatokat szolgáltatathatott, nemre, életkorra való tekintet nélkül. Valomás előtt felírták a tanú nevét, körülbelüli („circiter”) életkorát, szükség esetén meg is eskették. („Bizonyicsa megh Balogh János a B. N. Tanács előtt kimondott szavait, hogy a tanúk hamissan esküdtek ő kigyelmire”) (96) Mindezeket „Utrum de Eo”-címen jegyzőkönyvbe foglalták. Annyi tanút hallgattak ki, míg az igazság teljesen nyilvánvalóvá nem lett.

Ha a tárgyalás során kétely merült fel, újabb bizonyító eljárást rendeltek el. Ebben az esetben újabb tanúkat rendeltek be. Sokszor külön tárgyaláson, vagyis „Utrum”-ban hallgatták meg a felperes és külön az alperes tanúit. Érdekes, hogy maguknak a tárgyalásban érintett személyeknek (felperes, alperes, gyanúsított) a vallomását is a tanúk között hallgatták meg.

A tárgyalás záró mozzanata a *határozat* (deliberatum) volt. Az ügyben a törvényszék szavazattal döntött. Ha a szavazás egyhangú volt, akkor csak a határozat szövegét közölték. Ha ellenben a tanácsbeliek véleménye

megoszlott, akkor előbb közölték „A kisebb rész”, majd „a nagyobb rész” véleményét. Néha „három részre oszlott” a tanács. Mindig a „nagyobb rész”, vagyis a szavazati többség volt az érvényes.

A deliberatum nem mindig jelentette az ügy lezárását, hanem igen gyakran további bizonyítást vagy nyomozást rendeltek el. Ebből következik, hogy az idézett 225 esetnek alig fele zárult le a jelzett időben. (Mintegy 150 olyan deliberatumnál tudunk, mely az ügy befejezését rögzíti.)

Büntető perek esetében az ítéletet rendszerint azonnal végre is hajtották. Tipikus büntetések: *pénzbírság*, (Az esett kár megtérítésén túl maximum 20 forintig, amit néha „szék színin”, vagyis a gyűlés bezárásáig az ítélethozatal napján meg kellett fizetni.), *botozás*, mely 12–100 pálcaütéssel terjedt. Ezt legtöbbször mogyorófa pálcával, ritkábban az ún. „furatossal” hajtották végre. Káromkodás, paráznaság esetén igen gyakori volt a *kalodába tétel*. Ezt rendszerint vasárnap délelőtt hajtották végre, s a vétkesnek „egy prédikációig”, ritkán egész napig kellett a templom előtt a kalodában állnia. Ezt legtöbbször az eklészia megkövetése követte („Az Istenit kövesse meg”!) Három év alatt egyszer fordult elő, hogy a törvényszék határozottan és egyértelműen „halálos poena”-t állapít meg, amikor Kovács Jánosné Nagy János házáat otthon nem létében felverte, ládájából a pénzt ellopta, így mint „házfelverő tolvaj” halálos büntetést követelt el (116. jkv.), de az ítélet kimondásáról és végrehajtásáról nem esik szó. Néhány cáromkodó esetében megállapítják, hogy az illető „küvel való agyonverést érdemelne”, de aztán rendszerint 100 pálcaütéssel megússza azzal a fenytéssel, hogy „többé gratia nem adattatik, hanem halál lesz a vége”. (38 és 71.)

A polgári perek esetében az elmarasztalt fél egyik, vagy másik tanú vallomása ellen „protestációt” nyújthatott be. Ha három protestációra az ellenfél nem jelentkezett, akkor a bíróság a tiltakozást figyelembe vette, és új tanút hallgatott meg, vagy határozatát megváltoztatta. Néhány per ilyen módon évekig elhúzódhatott, s ezek végleges lezárását nem is tudjuk mindig nyomon követni.

Ebből is következik, hogy a jegyzőkönyvek nagyobb része nem teljes. Néha csak az „Utrum” van meg, máskor csak valamelyik határozat, de olyan is van, hogy csak a perrel kapcsolatos előkészítő feljegyzéseket találjuk meg (felíratás, protestáció, procurator vagy plenipotentiarus megnevezése, tanúk kijelölése stb.) Így ezekből a csonka feljegyzésekből a per teljes folyamatát nem lehet nyomon követni. A csonka szövegeknek külön-külön az ügyirat egészéből kiragadva a per tartalmát illetően nincs is teljes forrásértékük. Azonban rendkívül fontos részlet adatokat közölhetnek magáról a faluról, a társadalomról, a szokásokról, hiedelmekről, szóval a népi kultúráról. E részadatokat jól lehet illeszteni más forrásokból előbukkanó adatokhoz. De olykor maguk ezek a részadatok is fontos alapinformációkká válnak. Ilyenek pl. a személynevek, tárgyak, eszközök nevei, földrajzi nevek, s egész sor népi terminológia. Ha ezeket összerakjuk, elének tárul a közösség szinte teljesnek mondható néprajzi képe.

Az iratok tárgyköre tematikailag a következő:

Büntető ügyek

Lopás, rablás, garázdaság	25 esetben
A köz- és a magántulajdon megsértése	21 esetben
Káromkodás	21 esetben
A hivatalos személyek megsértése	8 esetben
Paráznaság	3 esetben

Polgári perek

Rágalmazás, becsületsértés	29 esetben
Korcsmai verekedés	25 esetben
Hagyatéki, örökösödési perek	22 esetben
Kötött fogadás, alku megszegése	8 esetben
Gazda és szolga, munkás viták	5 esetben
Határpererek	4 esetben

Közigazgatási ügyek

A városi jogszabályok megsértése	23 esetben
A gazdálkodással kapcsolatos perek	19 esetben
A pásztorok felelőssége	15 esetben
A tanácsbeliek és a pásztorok bére	3 esetben

(Néhány jegyzőkönyv több tárgykörbe is besorolható, ezért több az esetek száma, mint a jegyzőkönyv).

Bennünket azonban a tárgyköri statisztikánál jobban érdekel a jegyzőkönyvek tényleges tartalma, illetve az a néprajzi kép, ami ezek alapján megrajzolható, hiszen ez adja forrásunk valódi értékét.

Demográfiai következtetések

Ismeretes, hogy a XVI—XVII. században a magyarság súlyos vérvesztéseket szenvedett. A pusztulás mértékét azonban Acsády Ignác nagy apparátussal és tudományos alapossággal megírt munkája óta (Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. MSK. XII. Bp. 1896) a történészek, újabban főként a történeti demográfusok vitatják. Ma már bizonyos, hogy a kérdést végső soron csak a kellő kritikával feltárt helytörténeti források dönthetik el. Az Acsádyt kritizáló legújabb kutatások főként két forrástípus elemzésével értek el számottevő eredményeket. Egyik a történetstatisztika keretébe tartozó különböző összeírások (dézsmajegyzékek, adóösszeírások, urbániumok stb.) együttese, másik a korai anyakönyvek népességtörténeti szempontból való értékelése, feldolgozása. (A mi tájunkra vonatkozóan főként Dávid Zoltán, Kováts Zoltán munkásságát kell kiemelnünk.)

Szinte minden kutató, aki a fent említett források bármelyikével foglalkozott, rámutatott ezek hiányosságára. Ezért nagyon jó, ha rajtuk kívül más források is állnak a kutató rendelkezésére. Ilyen forrás többek közt az általunk vizsgált jegyzőkönyvsorozat is, mely szinte hihetetlenül gazdag névanyagot tartalmaz.

A vizsgált protocollum 1731—1733 között 566 kismarjai személynevet tartalmaz. Mivel egy név többször is szerepel, összesen 2278 esetben lehet neveket azonosítani.

A nevek előfordulási aránya a következő:

Csak egyszer fordul elő:	219 név
kétszer:	121 név
háromtól ötig:	104 név
hattól tízig:	71 név
tizenegyedtől húszig:	38 név
huszonötig:	6 név
harmincháromszor:	1 név
hatvanegyszer:	1 név
száznegyvenháromszor:	1 név

A felírt nevek a következő szerepekben fordulnak elő:

felperes: (Actor)	259
alperes: (In causam attractus)	413
tanú: (fatens)	1069
szószóló (procurator) vagy meghatalmazott (plenipot)	324
egyéb:	213

Legnagyobb arányban tehát a tanúk szerepelnek. Mivel a tanúknak legtöbbször a körülbelüli életkorát is felírták, nők esetében a házastárs, gyerekek esetében a szülők nevét, így gyakran a szereplők családi kapcsolataira is fény derül. Ez főként azért lényeges, mert helységünkben az anyakönyvezés csak 1733-ban kezdődött, s jó 10 éven át mindhárom anyakönyvet még igen hiányosan vezették. Így a jegyzőkönyvi adatok a családrekonstrukciónak is igen fontos forrásai.

Az 1731—1733 közötti jegyzőkönyvekből összesen 165 családnevet sikerült rekonstruálni. Ebből 60 csak egy-egy fővel képviselteti magát, 40 két fővel, a többi több mint háromszor fordul elő. De a Tóth familiának 13, a Szabóknak 17, a Kovácsoknak 20, a Kisseknek 36, a Nagy családnak 40 tagját ismerjük meg. Kis szorgalommal így két-három generációs családfák is megrajzolhatók. Szinte hihetetlennek tűnik, de a jegyzőkönyvekből felbukkanó családnévsor *teljesebb képet ad a faluról a legrészletesebb adóösszeírásoknál* is. Pl. a három évvel korábban készült, viszonylag teljesnek tartott 1728. évi megyei adóösszeírás csak 157 adózó családfőt jelöl meg, akik csupán 71 családnevet viseltek. A legközelebbi, ugyancsak teljesnek tartott 1740-ből való járási összeírásakor 185 adózó főt találtak a faluban, akik 80 családnevet képviselnek. A jegyzőkönyvekből tehát *több mint kétszer* annyi családnevet ismerhetünk meg, mint az adóösszeírásokból. Pedig 1728-ban 9, 1740-ben 11 olyan név is szerepel az összeírásokban, akik nem fordulnak elő a jegyzőkönyvekben, akik tehát a három év során nem fordultak meg a törvényszék előtt.

A nagyfokú eltérésnek több oka is lehet. Egy minden bizonnyal az, hogy a jegyzőkönyvekben szereplő személyek egy része nem törzslakos, vagyis nem házzal bíró polgár, hanem olyan személy — legalábbis az összeírások idején — aki még nem számított önálló adózó polgárnak. Egye-

sek talán nem is laktak a faluban, csak örökség ügyben jöttek haza olyan távoli helységekből, ahova maguk, vagy őseik elköltöztek. Szép számmal lehettek azok a szolgálégények, cselédek vagy más munkavállalók, akik csak ideiglenesen éltek a faluban. Itt szóljunk néhány szót a szolgákról.

A jegyzőkönyvi utalásokból az derül ki, hogy majdnem minden gazdaember tartott szolgát vagy cselédet. (A legényt nevezték *szolgának*, a szolgáló leányt *cselédnek*). Némely gazdának két-három szolgája is volt. (Nagy Ferenc, Pethő János stb.) Összesen 20 névről deríthető ki bizonyosan, hogy szolgálégény, s három esetben van utalás cselédlányra. Már ez maga 23 olyan név, akik nem szerepelhetnek az adóösszeírásokban. Az is megállapítható, hogy a szolgálégények zöme nem visel itteni családnevet, tehát bizonyosan más helységekből valók.

Bárhonnan jött is a szolgálégény, itt beépült a gazda családjába. Két alkalommal tárgyalták és összesen 20 tanút hallgattak ki a falu egyik legtekintélyesebb gazdája, Kiss András és szolgája, Molnár István között ki-robbant perben. Molnár István ugyanis bepanaszolta Kiss Andrást, hogy olyan szegény kenyérral tartotta, hogy azt nem ehette meg. De azt is szemére vetette a gazdájának, hogy az „külön kenyeret eszik”, „külön tálból eszik a gazdája tülle”, „szalonnát sem ad elegendőt a kenyérhez”. (12., 12/a) Ebből az következik, hogy normális esetben a gazda „egy tálból eszik” szolgájával, s a kenyér mellé a szolgáló annyi szalonnát ehet, amennyire szüksége van. Arra is van példa, hogy Czégényi János, Csutoros István szolgája „borozásra adta magát”, s ilyenkor napokig csavargott. Hiába küldte utána a gazda a cselédlányt, majd a kisbíró, az „boritala miá egyik háztól a másikhoz járván” nem ment haza. (188)

A szolgáló a gazdaságban éppen úgy mindenek volt, mint a család bármelyik tagja. Az előbb említett Molnár István pl. már reggel kivitte a lovat a Fadgyason a legelőre, ott elengedte (nyilván felbékózva!) majd haza ment dolgát végezni. Még este megfejte a tehenet, azután elment „a lú után”. A tanúk szerint azonban éjjel nem vigyázott a lóra, hanem csak „a tűzhelyen dohányzott”, s reggelre a lovat „megmardosta a farkas”. (28) Tehát a szolgáló a napi munka mellett éjjel a lovat is őrizte. Kiss Gergelyné szolgája éjjel az erdőről gazdája számára fát hozott, emiatt „elmarad erdő tilalmán”. (25) A cselédlányok is többnyire állatokat őriztek. Erdős István és Tóth Mihály cselédei pl. ökröket őriztek, de az ökrök valaki tengerijében kárt tettek. (148) Pethő Mihály 12 éves leánycselédje disznókat hajtott ki a legelőre, amikor egy disznót valaki szekérral elgázolt. (151) Kocsis Ferenc 1731-ben „megkísértette” cselédjét, emiatt törvény elé állították. (10/a, 10/b) Szolgák gyakran szerepelnek együtt szolgálégényekkel a kocsmái verekedésekben, sőt még lopásokban, garázdaságokban is. Ilyenkor a törvényszék nem tesz különbséget, hogy a törvényteleniséget ki követte el, egyformán büntet. (8, 82, 49/a, 101, 112, 112/a) A szolgák célja, hogy kis vagyont szerezzenek, s egykor ők maguk is gazdák lehessenek. (Ez néha sikerül is.)

Nem szerepeltek az adóösszeírásokban a *cigányok*. A jegyzőkönyvek többnyire keresztnevükön említik őket, tehát már mind megkeresztelkedtek. (Czigány Péter, Czigány András, Czigány Sámuel stb.) Összesen 8 férfiről lehet tudni biztosan, hogy cigány, közülük kettő, György és Péter *vajda* címet is viselt. Péter vajda az 1720-as években egyik megüresedett gazdaportán lakott a Közép utcában. Az, hogy az említett cigányok a bi-

róság előtt tanúként szerepelnek, azt bizonyítja, hogy ekkor már letelepedett életet éltek, s a tanács elfogadta vallomásukat teljes értékű tanúként. Több cigánycsalád már ekkor kettős nevet viselt (Hamza Ádám és György, Renge András, és János, a Bodi család három fővel). Velük együtt már 15 cigány férfiról tudunk, akik beilleszkedtek a falu társadalmába.

Kimaradtak az adóösszeírásokból a *pásztorok*, akiknek nem volt itt házuk, földjük, hanem más helyről szegődtek ide bojtárságra. A jegyzőkönyvekből három ilyen családot ismerünk meg. Van azonkívül idegenből származó *csósz*, *csapláros* a feleségével. Idegen a *nótárius* négy tagú családjával. Velük már 44-re duzzad az összeírásokból igazolhatóan kimaradt családnevek száma. Rajtuk kívül is találkozunk azonban még 34 családnévvel, akikről nem tudjuk, miért nem szerepeltek az idézett adóösszeírásokban. Közöttük 9 olyan, akinek felesége, vagy 18 éven aluli gyereke, sőt háza is van a faluban, tehát bizonyos, hogy állandóan itt lakó polgárok voltak. Feltehető, hogy ezek egy része valamiféle kiváltsággal rendelkezett, vagy a városban betöltött funkciója miatt mentesült az adózástól. Bármilyen volt is az oka kimaradásuknak, mégis feltűnő, hogy a jegyzőkönyvek összesen 78 olyan családnévről adnak hírt, akik nem szerepelnek az adófizetők között. (Kismarja életrajzáról írt könyvemben is feltűnt már, hogy voltak olyan „bolygó” lelkek, akik hol felbukkannak, hol eltűnnek szem elől. Úgy látszik, ez az állapot itt is tükröződik. Varga. 1978. 49.) A jegyzőkönyvek tehát sokkal teljesebb képet adnak a lakosságról, mint a különböző összeírások.

A névanyag vizsgálata még további következtetésekre is ad módot. Ha a névsort áttekintjük, kiderül, hogy valójában nem 165 családról van itt szó, hiszen némely család több ágra bomlik, vagyis több önálló kis-családból áll. Az azonos nevéek talán nem is közös nemből származtak, csak a névadási szokások hozták össze őket (pl. Kis, Nagy, Szabó, stb.)

Gondos elemzéssel 180 olyan családot ismerünk meg, amelyben a családfő neve mellett a feleség, vagy a gyerek neve is szerepel. Ezen túl még 144 esetben bizonyosnak vehető, hogy önálló családfőről van szó akkor is, ha neve magánosan szerepel, mert a jegyzőkönyvek szövege erre enged következtetni. Ez összesen 324 családfő, ami az adóösszeírások 157—185 főjéhez képest számottevő többlet. (Nem is szólva az 1715. évi országos összeírásról, mely csupán 21 adózó főt jelöl, vagy az 1720. éviről, mely 84 családfő nevét közli. 1715-höz képest tehát több mint 15-szörös, 1720-hoz képest megközelítően 4-szeres szorzószámot kellene alkalmazni, hogy viszonylag reális eredményt kapjunk. (Dávid Zoltán országosan 15, Kováts Zoltán 20—25-szörös szorzószámot javasol!)

Holott ezek csak a rekonstruálható családok! Nem szerepelnek köztük azok a magánosan előforduló nevek, akiknek hovatarozandóságát nem tudtuk megállapítani. Összesen 35 ilyen magánosan felbukkanó nevet találunk, akik lehetséges, hogy valamely tisztos család tagjai, vagy ideiglenes lakói a falunak, akik azonban pillanatnyilag legalábbis a maguk szeme-lényében gyarapították a falu lélekszámát. A teljes népesség megítélésénél tehát nem hagyhatók figyelmen kívül. Annál nyugodtabb lelkiismerettel tehetjük ezt, mert azt is számításba kell venni, hogy bizonyosan voltak olyan családok, akik három év során elkerülték a törvénykezést, így nevük nem szerepel a jegyzőkönyvekben. Az 1728-as összeírásban 9, az 1740-esben 11 ilyen névvel találkozunk, akiket nem ismerhettünk meg a

jegyzőkönyvekből. Azt hiszem nem túlzás tehát, ha 1731—1733 között kb. 340—350 családdal számolunk a faluban.

Sajnos, a családok összetételéhez a jegyzőkönyvek nem adnak biztos támpontot. A törvénykezések során ritkán kerül szóba a család, a gyerekek. Így ebben az esetben is csak a szokásos szorzószám alkalmazásával számíthatjuk ki a lélekszámot. Régi hagyomány, hogy öttel szorozzák meg a családfők számát, hogy a lélekszámot megkaphassák. Újabban főként *Kováts Zoltán* ennél nagyobb szorzószámot javasol. Magam arra az eredményre jutottam, hogy Kismarja esetében megközelítően helyes eredményt értünk el az ötös szorzószámmal. Az önálló család ugyanis két fővel kezdődik, s csak igen rövid ideig tart, míg a maximális gyerekszám együtt van, azután mindinkább a magánosság felé tendál a család. Van-nak ugyan mindig, akik „egy kenyérre állnak”, de legalább annyian szétválnak, „külön kenyírre szakadnak”. Beszámítva a gyerekehalandóságot, csak igen ritkán érheti el a család a 10—12 főt, de annál gyakoribbak a csonka, 2—3 fős családok. Ennek kiszámításához némi támpontot a jegyzőkönyvek is adnak.

A tanúvallomást tevők közül 143 házaspárnak a nevét és életkorát ismerjük. Közülük 17 pár 20—30 év közötti. A XVIII. század első felében az anyakönyvek tanúsága szerint falunkban a nők átlagban 20, a férfiak 25 éves korban kötöttek házasságot. Ennél a korosztálynál tehát maximum 2—3 gyerekkel számolhatunk, így — mivel szüleik még rendszerint aktívak — nem igen érik el az 5 fős átlagot. Ez a csoport tehát összesen 70—90 főt jelent.

66 pár 30—40 év közötti. Ez lehet az a korosztály, amikor a családok legteljesebbek lehetnek. Ha átlagban 8 élő gyereket számolunk (ami túlzás!), a szülőkkel, nagyszülőkkel együtt az ő esetükben jön ki a 10—12 fős családátlag, ami összesen 700—800 lelket ad ki.

A 40—50 közötti családok száma 41. Ebben az időszakban már erőteljesen csökken a családtagok száma. Az öregszülők elhalnak, a gyerekek kirajzanak. Így ismét nem számolhatunk többel, mint 4—5 fő családonként, ami összesen 160—200 főt jelent.

19 házaspár felül volt az 50. éven. Gondolom, az ő csoportjuk már nem lehet több 40 főnél.

Az idézett 143 család összes lélekszáma e számítás szerint 1000—1100 fő, ami családonként 7—8 fős átlagot ad. De ne feledjük, a bizonyosan házasságban élők mellett 173 név magánosan szerepel. Ezek egy része bizonyára családos ember, más részük családtag. Bizonyos azonban, hogy sok köztük a valóban magános, vagy csonka család, amelyekben még, vagy már nincs gyerek. Azt hiszem, nagyon optimálisan számolunk tehát, ha a 173 főt kettővel szorozzuk, így 350 lélekkel számolunk. Ha ezt hozzáadjuk a családosok számához, 1350—1500 körüli lelket kapunk, így 4,2—4,7-es családátlag jön ki. Az ötös szorzószám tehát eszerint a számítás szerint se tekinthető alacsonynak. (Az anyakönyvek szerinti becsléshez l. idézett munkám 55. l.)

A jegyzőkönyvek személynév anyaga a népességszám becslésen túl alkalmas mindazokra a vizsgálatokra, melyeket eddig főleg a statisztikai jellegű források alapján végeztek el. Megállapítható pl., hogy a vizsgált névanyag 100%-ban magyar, tehát ide a XVIII. század első felében román betelepítés nem történt, mint a közeli bihari falukba (Pocsaj, Bedő,

Nagyléta stb.) Az 1731—1733 között tanúskodó 60—70 éves emberek, akik átérték a Thököly-, Rákóczi-féle kuruc háborúkat, részben kiháló családok utolsó sarjai (Borsi Mihály, Lénárt Mihály), de nagyobb részben a XX. század közepéig élő famíliák ősei (Csüröp, Egeresi, Janó, Joó, Kiss, Kovács, Kozma, Kulin, Nagy, Oláh, Pethó, Sajó, Sajti, Sinyi, Sipos, Szabó, Szalai, Szász, Szűcs, Varga, Vass). Ugyanakkor új dinasztiák sora bukkan fel pontosan ebben az időben, akiknek azonban a XX. századra nyoma vész (Ajtoni, Balla, Bányai, Barakony, Baráth, Bársony, Beteges, Böcs [Bölcs], Czégényi, Csizmadia, Dudás, Fekete, Hunyadi, Jámbor, Kalmár, Kasza, Király, Koncz, Kutron, Lázár, Lazonyi, Makrai, Mártha, Mile, Miskolczi, Soós, Szánthó, Szekeres, Szerző, Takaró, Varonyai, Vigh, Vincze). Három év jegyzőkönyvi anyaga még nem tükrözheti a falusi társadalom cserélődésének a folyamatát, de más forrásokkal együtt megmutatja, melyek az újonnan felbukkanó családok. Ezek 1731-ben még csak a fiatalabb korosztályban képviseltetik magukat, de aztán később, egészen az 1950-es évekig ők lesznek a falu törzslakosai. Ilyenek a Bakó, Barcsa, Buzgó, Czelér, Csutoros, Erdős, Farkas, Gaál, Gencsi, Halász, Hőgye, Kéri, Kőkényesi, László, Lukács, Molnár, Oszlányi, Pintér, Szilágyi, Szilasi, Takács, Telegdi, Tóth, Turi, Ujlaki, Veres, Vida.

Utal a jegyzőkönyvek névanyaga a XVIII. század elejének névadási tendenciájára is. A férfinevek előfordulási aránya:

János	84	Péter	16	Bálint	2
István	79	Ferencz	13	Benedek	2
Mihály	60	Sámuel	6	Dániel	2
György	30	Márton	6	Demeter	1
András	22	László	4	Balázs	1
Pál	19	Tamás	4	József	1
Gergely	17	Gáspár	3		
		Ádám	3	Zsigmond	1

Női nevet mindössze 26-ot jegyeztek fel. (Az asszonyok legtöbbször férjük nevén szerepelnek.) Az Ilona név vezet (15), azután a Kata (4), Erzsébet 3, Sára (2), Anna, Annók, Panda (1—1).

A jegyzőkönyvek elég sok rokonsági terminológiát rögzítettek. Ezek: „Ángyom asszony” = idősebb testvérének a felesége (76), „anyja asszony” = édesanyja (133), „atyafi” = rokon (137), „atyja” = édesapja, „bátyád úr” = idősebb férfi testvér (76), „fia”, „lánya” = gyerekei, „ipa” = gyermeke házastársának az apja (201), „nagyapja”, „nagyanyja” = szüleinek az apja, anyja, „napa”, „napaasszony” = gyermeke házastársának az anyja (156), „menye” = fiának a felesége (201), „menyecske” = leányanya, itt ritkán gyermekes fiatalasszony. (201), „mostoha” (apja, anyja, leánya, fia) = nem természetes apja, anyja, házastársának mástól fogant gyermeke, „öccse” = fiatalabb fiú testvére, „sógor”, „sógorasszony” = testvére férje, vagy más nem vér szerinti rokon, „szép attya” = nagyapjának az apja, „veje” = leányának a férje. (112)

Tulajdonviszonyok: a telek és tartozékai

„A telek a feudális falu legfontosabb alkotó eleme” (Szabó István: A középkori magyar falu c. munka 1969. 9.), de a telek szerkezete, felépítése helyenként és korszakonként változó formákat mutat. Jegyzőkönyvünkben a „telek” szó mindenekelőtt azt a „város” belsejében elhelyezkedő földdarabot jelenti, amelyen az azt bíró polgár házát felépíthette, gazdaságát berendezhette. A szakirodalom ezt elsősorban „belső telek” néven ismeri. A jegyzőkönyvek szerint legalább két fő részre tagolható. Egyik az utcáfronton elhelyezkedő „háztelek” a rajta levő lakóházzal, istállóval s más épületekkel, másik a „kert”, melynek egy része a „szérűskert”, vagyis az a terület, ahol a gabonát nyomtatták, majd a szalmát és a téli takarmányt tárolták, a másik része minden bizonnyal konyhakert.

Telekhez kétféleképpen lehetett hozzájutni: „igaz öröksígh” útján, vagyis az ősoktól való „vérségi” leszármazás jogán, vagy pénzen lehetett megvásárolni. Mindkettő „igaz telek”-nek számított. De pénzen csak olyan telket lehetett megvásárolni, amelyre vér szerinti örökös nem tartott igényt. A vér szerinti öröklésjog nem szakadt meg akkor sem, ha a tulajdonos elköltözött a városból. S ez a jog későbbi leszármazottat is megillette. Ezek „jussukat” akkor is visszaperelhatték, ha közben idegenek költöztek a telekre. Több per tárgya éppen annak a bizonyítása, hogy az örökséget követő személy valóban vér szerinti leszármazottja-e a telek ősi tulajdonosának. A 110., 110/a., 133. számú jegyzőkönyvekben pl. azt vizsgálják, hogy Csizmadia Jánosné valóban vér szerinti leszármazottja-e annak a Kiss-Lőrincz famíliának, akié a vitatott Közép utcai telek volt? Hasonlóan vitatott a 22. sz. jegyzőkönyvben Beteges István joga az egykori Fazekas István-féle telekhez. Bakó István leszármazottjai Nagy Ferencről szintén a „vírsígh” jogán próbálják visszaperelni azt a telket, melyen most Nagy Ferenc lakik, bár az örökösök egy része már elkerült a városból. De bizonyítják, hogy az őseik „mind a török idejében, mind a keresztyénség birodalma alatt” adózott a telekért. Amikor a bíró Bécsben járt a város ügyeinek intézésében (kb. 1727-ben), az akkor felmerülő költségekhez is hozzájárultak, tehát az örökség az ő famíliájukat illeti, s azt csakis pénzért hajlandók Nagy Ferencnek átadni. (203/a—e)

Gyakori tárgya a pereknek, hogy „az elmúlt zavaros idők miatt” nem mindig bizonyítható már egyértelműen, hogy ősi soron ki is volt a telek tulajdonosa? Pl. a 11. sz. jegyzőkönyvben Szilasi Gergely azt próbálja igazolni, hogy az a telek, amelyen ő lakik a most Debrecenben lakó Föld-Szin család „igaz telekje” volt, aki után őt illeti az örökség. Nem ilyen egyértelmű az előbb idézett 110. sz. jegyzőkönyvben szereplő telek sorsa, mert annak tulajdonosa meg azt állítja, hogy a perben forgó Közép utcai telekre Kis Lőrincz Tamás csak később költözött. Az korábban azé a Patkai Istváné volt, aki a kuruc időkben „Császár Ófelséghe részére laboncz lévén”, a kurucok elfogták, s megfenyegették, hogy „fejít veszik a piaccon”. Az akkori bíró, id. Sajó Mihály, — aki „attyafia” volt Patkai Istvánnak — 100 forintért kiváltotta a kurucok rabságából. Patkai aztán Tokajba költözött, ahonnan nem jött többé haza. Az üresen maradt telekre előbb egy Péter nevű cigány vajda költözött, majd ezután Kis Lőrincz Tamás, aki házat is akart építeni a telekre, de Patkai István letiltotta, mondván, hogy jog szerint nem az övé a telek. (A telek sorsa 1733-ig nem dől el véglegesen. 133/a—e, 207)

A telek „első”, vagyis az utca felőli részén minden esetben kerítést és zárható kaput építettek. Oldalsó és hátsó határán azonban gyakran vitatkoztak, tehát itt nem mindig volt kerítés. A Vágó-féle teleknek pl. egy bodzafa volt a határa, melyet Bányai András kivágott, ezután saját telkét a Vágó-féle telekből megnagyobbította, s oda sövényt is vont. (171) A 146-os jegyzőkönyvben is azon vitáznak, hogy a Csizmadia Jánosné telkének „meddig van a határa”?

A telek alsó végét rendszerint sövény határolta. Nagy Benedek „által akart menni a sövényen”, de a felesége megfogta mondván: „ne menjen által, mert ott lesi Jámbor Pál a fejszivel”. (13) A harag onnan volt, hogy Jámbor Pálné „a sövényen által hajított valamit” Nagy Benedek portájára (13/a). Sövényből készülhettek az utcai kerítések is, s csak később terjedt el a deszkapalánk. Egy utcai szóváltás alkalmával Dudás András Böszörményi Györgyöt a Fegyverneki úr „sövényénél” kiáltotta gyilkosnak. (192/a)

A szomszédok egymás közt gyakran a sövényen hagyott *hágcsón* át közlekedtek. Vincze Istvánné veje pl. azzal fenyegette meg szomszédját, Mózsik Jánost, „ha ide jű a hágcsójára, levágja az inát”. (111) A *hágcsó* a sövényen hagyott keskeny nyílás, melyet alul kb. térdmagasságig befontak vesszővel, ezen lehetett átlépni. A sövényt földbe vert, felül kihegyezett karók közé fonták marékra fogott hajlékony fűzfa vesszőből. Tetejét szalmával fedték, hogy az esőtől védjék. (Vincze Istvánné is azért vezett össze Mósik Jánossal, mert az úgy rakta rá a sövényre a szalmát, hogy az a szomszédba is áthullott. (111) A szalma fölé még szűrős gallyakat is helyeztek, hogy ezzel az átjárást akadályozzák. A telek hátsó végén lévő sövény a folyamatos építés során feltöltődött, alatta bozót sarjadt. Így a sövény lassan *garágyává* alakult. A *garágyán* kívül mély árkot is ástak, mely a szomszédokkal összeköttetésben az egész falut körülvette. 1731 koraórszén Kiss István azért perel, mert egyik tehenét valaki Kiss Gergely kertje hátulján a garágyán keresztül ugratta, s a tehen kívül az árokba bukott, nyaka kitört és elpusztult. (109)

A háztelek első, utca felőli része volt az *udvar*, melyet minden bizonnyal valamilyen egyszerűbb kerítés választott el a kerttől. Az udvar legfontosabb épülete a *ház* volt. Néhány utalásból következtethetünk a házak milyenségére. A 133. sz. jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a régi Patkai-féle telken Kis Lőrincz Tamás akart házat építeni. „Háznak való fát hordatott azon telekre, hogy házat épicsen rajta”. „Az ágasokat azon telken fel ásták”. Ebből minden bizonnyal szelemenés, faágasos patics házat óhajtottak építeni.

A házak két-, vagy háromszatúak lehettek. A bejárat a *pitvaron* át történt a *házba* és a *kamrába*. Lakatos János valószínűleg kétosztatú házban lakott. Nagy János ugyanis itt a *pitvarban* a *patkán* találta meg elveszett zsákját. Tehát a pitvarban volt a tüzelőpatka, amelyen éjszakára „a tüzet bé takarták”, tehát ügyeltek arra, hogy a parázs lehetőleg ne aludjon ki. (159) A tűzgyújtás „kiütés”-sel, tehát acél, kova, tapló segítségével történt. (191) Mások szerint a pitvarban „a lajtorja fogán” volt Nagy János zsákja. (24/c) Eszerint a pitvar nem volt lepadolva, mert itt lehetett felmenni a padlásra. Mivel kéményről egyáltalán nincs említés, feltételezhető, hogy a tüzelőpadkáról a füst — bizonyára valamilyen szikrafogó terelő szerkezettel — közvetlenül a padlástérbe szállhatott. (Ezt a

technikai megoldást még XX. századi szőlőskerti pajtákon is láthattuk, de Kalotaszegen, a Mezőségen Erdélyben ma is felbukkan.)

Az idézett jegyzőkönyv egyik tanúja a pitvarból a házba is belátott, mert az ajtó nyitva volt. Hasonló lehetett Deczki Sára „szállása” is, mert amikor az egyik tanú bement a pitvarba, „a ház ajtót bé nyitván, a háznak egyik oldalából” kijött az asszony és egy cigánylegény. (10/a) A Vigh Pálék háza azonban már három osztatú kellett, hogy legyen. Vigh Pálné, amikor az ura nem volt otthon, „hálólul hívta” Sajó István 15 éves lányát. A leány éjjel arra ébredt, hogy egyedül van a *házban*. Félni kezdett, ezért kinézett az ajtó hasadéka a pitvarba, s látta világosan, hogy Kéri Jankó, a Pető János szolgája „a hasán volt Vigh Pálnénak”. Aztán arra lett figyelmes, hogy jöttek az „ármások”, s Kéri Jankó előbb „a pitarbul a kamrába”, majd azután „a ház híjára ment, s onnan huzták le az ármások” (123) Ebben az esetben tehát a lakóház *ház, pitar* és *kamra* részből állt. A legény itt is a pitarból mászhatott fel a „ház híjára”, tehát hasonló lehetett a pitar szerkezet, mint Lakatos Jánosnénál.

A padlást tehát „ház híjának” nevezték. A 89. jegyzőkönyv szerint miután Nagy János megvett Péter kocsisztól egy lopott fejszét, azt „a Ház híjára vitette”. Mártha János *házhíjárul* egy zsák dohányt loptak el. (124) Nagy Ferenc szalonnáját a *hájszjárul* lopta el valaki, tehát a ház híját már kezdték rövidítve ejteni, amiből később lett a „házszja”, amit a XX. században a környéken már csak Konyáron használtak. (Saját gyűjtés) Ez az utóbbi adat is azt bizonyítja, hogy még itt nem volt ekkor „szabad kémény”, mert később a szalonnát itt akasztották fel.

A rangosabb házak padozatát kissé a föld fölé emelték, hiszen Czeller Pál a „garádicson” esett le, amikor Bársony Jánosné megbabonázta. (19) A szegények és a cigányok viszont még legtöbbször „kunyhóban” laktak, amely „még nincsen bé kerítve sem”. (118) A házon *ablak* is volt, de valószínűleg *disznóhójból*, hiszen Bagosi Mihályné asszonynál egy fekete tyúk „az Ablakot ki szakasztotta”. (45). Egy Adány nevű legény Dániel mester ablakát „bé döfte” (32) Lehetséges, hogy nyáron nem is fedték be az ablakot, hiszen egyik verekedés alkalmával egy Hunyadi János nevű szolgalegény az ablakon át szökött ki a házból, miközben a többiek „tüzes üszökkel” keresték. (159)

A házat általában náddal fedték (217/b), de Faraghó Pál kaszálójából a Zalogosból a gazt hazahordatta valaki „ház fedni” (119), tehát voltak *taposott* széna tetők, amelyeket a XX. században már csak a Bihar hegység román falvaiban, vagy hegyi szállásokon lehetett látni.

Feltűnő, hogy egyetlen utalás még *tornáczra, ámbitusra*. Az udvaron helyezkedett el az *ól* vagy *istálló*, amelyben a marhákat, lovakat tartották. Lehetséges, hogy egy udvaron több ól is volt, mert megkülönböztették a „nagy istállót”, amelyben a „marha volt” (104)

Többször történik utalás a *verem-re*. Kiss Gergely halála után „verme teli vagyon buzával”, „egy verem árpája is van” (108) Mártha János búzavetés idején hazament mondván: „vermet veszek fel”; tehát a vetőmag búzát is veremben tartották (93). Ebben az esetben a verem valahol a ház körül lehetett. Az alacsonyabb fekvésű udvarokon azonban nem lehetett vermet ásni, mert feljött benne a talajvíz. Ezeknek a vermei a falun kívül a Temetőháton, a Külső Csapszék környékén sorakoztak. I. Sajó János és Kalmár Ferenc ifjú legények pl. a Külső Csapszékről jöttek haza-

felé, s itten „a vermek közt bolondoskodván” I. Sajó János baltával véletlenül elvágta az inát Kalmár Ferencnek. (131) Ezeket a körte alakú, belül erősen kiégetett vermeket, elszenesedett gabonamaradványokkal az 1930-as években sírásók gyakran megtalálták a temetőben.

Történik említés még *pincéről* is, de csak csapszékek alatt. A külső csapszék alatt olyan pince volt, hogy abba kívülről is le lehetett menni és a kocsmából is. Néha a vendégek a pincében boroztak. (129) Itt az ivóban nyitott tűzhely is volt, s hideg időben a tűz mellett ültek a vendégek. (14) Ennek alapján a téglával boltozott pincét ismerhették már, s bizonyos, hogy a faluban is volt már néhány ilyen.

A belső telkek egymás mellett sorban úgy helyezkedtek el, hogy utcát képeztek. A jegyzőkönyvekből három nagyobb utcát ismerhetünk meg; A templom előtt ívesen hajló fő utcát (nevét nem találtuk meg), a vele párhuzamosan haladó *Közép utcát* és a *Sziget utcát*. A három utca egymásba torkollott, s mivel a falut víz vette körül, itt, ezen a helyen építettek egy hidat, amelyen át száraz lábbal be lehetett jutni a településre. Később a Sziget utca végénél is építettek egy gátat Nagymarja irányába. Ezen kívül még két kisebb kivezető utca volt, a *Szunyogh* utca és a *Vár* utca, de ezeken át már csak vízen át lehetett a faluból kijutni. A Szunyogh utca végén a *Fadgyason*, a Vár utcánál a *Rónán*, vagyis az előbbi afféle „téli” kijárat, a másik meg a „nyári”, ahol úsztatással lehetett a csordát kihajtani a legelőre. Ugyanitt az emberek részére valószínűleg szálfákból pallót építettek.

A Sziget utca után egy 40—50 méter széles vízfolyás következett. Ezen át lehetett bejutni a *Sziget-be*, mely ebben az időben valószínűleg több kisebb szigetcskét jelentett. Egy része erdő volt (Szigeterdő), más része szántóföld vagy kaszáló (Első-Telek), a nagyobb rész pedig konyhakert (káposztáskert), amely szerkezetileg szigorúan a belső telekhez kötődött. A 79. számú jegyzőkönyvből úgy tűnik, egyesek itt, a Sziget valamely részén jószágot is telettek. Szabó István „a Telekbe mind árpaszalmát tüzelte és marhájával a szinát étette”. Épületről ugyan nincs szó, de elképzelhető valamiféle akol, vagy karám, amely az állatokat együtt tartotta. Valóságos ólaskertek azonban itt nem alakultak ki. 1835-ben pedig az egész Szigetet házhelyek céljára kiosztották. E falurész neve ma is *Sziget*.

A belső telket és kertet bárki eladhatta, örökölni hagyhatta. Ennek megfelelően a telek osztódhatott, a telekhatárok változhattak. Mindez igen sok öröklésjogi bonyodalmat eredményezett. Három év alatt 22 ilyen jellegű perről tudunk, de ezek nagyobb része nem zárult le 1733 előtt. A Tanács nagy gonddal, idős emberek megkérdezésével próbálta mindig kideríteni az örökösök tényleges jogát. Ha ez nem sikerült, akkor a privilégium szerint a vitás telek a community birtokába jutott, amit aztán a Tanács újra kiosztott valakinek azzal a feltétellel, hogy addig használhatja, amíg „rá vír támad”, vagyis vér szerinti jogos örökös jelentkezik. Több jogos örökös esetén a telek „osztóra megyen”, s ha az örökösök nem tudnak megegyezni, akkor a Tanács tesz igazságot.

Aki a faluban háztelekkel rendelkezett, azt megülették a falun kívüli appertinentiák. Így tudjuk, hogy a Közép utcában levő egykori *Patkai-féle telekhez a Kismarjai földön szántóföldek, a Vasadon kaszáló rétek, a Takács szigetben kaszálók tartoztak.* (133) Az egykori Föld-Szin telek után

bírták az örökösök a *Szarvas Sziget*-ben levő kaszálót, melyen egyikőjüknek „szállása” is volt. (11) I. Lénárth Mihály telkének appertinentiái: az *Orditó*-ban levő kaszáló, a Mile György földe mellett egy kaszáló, a *Nagy-Szigetben* egy darab szántó, az *Ország útjára dülő*-ben egy darab szántó, a *Kereki útra dülő*-ben egy árpaföld. (171)

A tartozékok lazán kötődtek a telekhez. Maga a telek valójában csak a külsőségekhez való jogot biztosította. E jog alapján minden kismarjai polgár mindenekelőtt teljesen szabad legeltetési jogot kapott a közös legelőkön és a szabaduláson, vagyis a lekaszált réteken és tallókon. Ezen kívül úgy tűnik, még a XVIII. század elején, az arra kijelölt határrészeken gyepet törhetett, azaz szántóföldnek valót foglalhatott. (Szabó István halotta, hogy a mostani Kereki útra dülőben levő árpaföldet „Vágó Istvánnak törtük fel.” (171) De a gyepfeltörést később korlátozták: „Mártha János úr azon tilalmon marad el, amellyel megh tiltatott azon Mezőn a gyepnek fel szaggatása . . .” (42) Büntetése 12 forint. Hasonlóképpen marad el Turi Mihály is. (u.ott) Ekkor már csak a Tanács, illetve a Tanács által kijelölt személyt oszthatnak csak a telek után szántóföldet és rétet.

Az appertinentiáknak a telektulajdonhoz való kötődése vonatkozásában furcsa kettősség figyelhető meg. A jegyzőkönyvekből úgy tűnik, az appertinentiák használói folyton változtak: ugyanazt a földdarabot más és más veti, kaszálja. Ugyanakkor az egyszer megkapott földdarabhoz generációkon át ragaszkodnak, annak mozgását nyomon kísérik, s ha véletlenül illetéktelen kézre jut, megpróbálják visszaperelni. Úgy látszik, a „vír szerinti” jog ebben az esetben is döntő érv: ha ilyen örökös jelentkezik, előbbi használójától elveszik. Természetesen, ilyenkor az örökösnek kárpótolni kell azt, akitől a földet elveszik.

A polgárjoggal, s a priviligium értelmében birtoklási joggal is rendelkező kismarjaiak tehát már konkrét tulajdonjogot élvezhetnek legalábbis a szántóföldek és a rétek esetében, de a földközösségi, vagy inkább a közös birtoklási hagyományok még oly erősek, hogy a tanács nemcsak oszthat, de el is vehet olyan parcellákat, amelynek megművelését nem látja biztosítottnak. S mindaddig, amíg a tényleges öröklési jog, vagy a föld megművelése, bevetése nem biztosított, másnak adja oda használatra. A gazdálkodás rendjét irányító belső önkormányzat rendkívül szigorúan őrökdi a közösségi érdekek fölött. Tóth István „a magha autoritásából” megkaszált egy rétet, mely állítólag Kiss Istváné volt. Mindkét felet felszólítják, hogy „emberséges emberek által” mutassanak határt. Ha ezt nem teszik, a kaszáló, sem egyiké, sem másiké, hanem a Városé lesz. (5) Lefoglalják az örökös nélkül maradt birtokot, de azt is, amit a tulajdonos időben nem vet be hasznos növényel.

A Tanács a legapróbb részletekig szabályozza a gazdálkodás, a termelés rendjét. A Tanács fogadta a csószókat, kerülőket, akik minden ember határbeli javait őrizték. A város maga is gazdálkodott. A Sziget utca végénél „Városmajort” tart fenn. Itt vannak a város lovai a kocsisokkal, szekerekkel, s minden gazdasági felszereléssel. Itt volt felhalmozva a takarmány, amelyből többek közt a közös apaállatokat tartották. Volt egy közös granarium is, ahol a terményeket gyűjtötték össze. A város itt gyűjtötte be az adókat is, s innen fizette ki a város közös terheit a vármegyének, a katonaságnak, a dézsmaszéknek. A közös jövedelmekből fizették a tisztségviselőket, rendben tartották az utakat, középületeket, s minden közös kiadást.

A tanácsnak nagyon fontos szerepe volt a szét nem osztott közösségi javak kezelésében is. Ilyen volt a közös legelő, az erdők, a halászati jog. Azonkívül volt vízimalom, a tanács működtette a kocsmákat, a mészárszéket és az iskolát. Szántóföldet maga a város nem műveltetett, hanem azt mindig kiadta arra érdemesnek bérletbe.

A gazdálkodás rendje

A gazdálkodás színtere a határ. Ha sorra vesszük a jegyzőkönyvekben felbukkanó határneveket, lényegében kirajzolódik a gazdálkodás „háttere”, az élettér, amelyből a falunak és népének meg kellett élni.

AKASZTÓFA MELLETT (207)	NAGYSZIGET (100, 206)
BERETTYÓ (76)	NYOMÁS (75)
BIGE FÖLDE (171)	ORDÍTÓ (171)
BÍKA FERTEJE (48, 50)	ORSZÁGÚTRA DŰLŐ (171)
CSÍKOS TÓ (75)	PÓSKA (75, 76)
ELSŐ TELEK (98/a)	RÉT (159)
ESZTÁRI CSERE (98)	RÓNA (98/a)
FADGYAS (28)	SZARVASSZIGET (11)
HALASTÓ (legelő) (81)	SZIGET, SZIGETERDŐ (160)
HENCIDAI FÖD (75)	SZŰCSÖK RÉTJE (4/a, 4/b)
HOLT BERETTYÓ (76)	TAKÁCSSZIGET (207)
KASZAI FÖD (83, 100)	TELEK (79)
KENDERFÖD (77)	TEMETŐHÁT (58)
KEREKI ÚTRA DŰLŐ (171, 207)	TIBOR HALMÁNÁL (171, 207)
KISMARJAI FÖDEK (115, 133)	TOMPA FOKA (207)
KÖZÉP-SZÍK (128)	TIBORHALOM (171)
KÖZÉPÚTRA DŰLŐ (207)	TILALMAS,
LÁPERDŐ (98/a)	MARJAI TILALMAS (75)
MARJAI TILALMAS (75)	TÖRSÖKÖS (98/a)
MEDGYES ALATT VALÓ (77)	VÁGÓRÉT (171)
NAGYMARJA (75)	VASAD (87, 93, 95)
NAGYMARJAI FÖD (52, 206)	VASADERDŐ (90)
DURINA (78)	VASADOLDAL (207)
	ZÁLOGOS (119)

A 46 határnév lényegében átfogja az egész határt, az itt hiányzó határnevek csupán e határrészek közeit töltik ki. E nevekből kirajzolódik a határ jellege. A falu (város) valójában szigeten épült, s kerti illetékességébe bevont még egy másik szigetet is. E „Sziget” nyugati oldalán — a XVII. század folyamán elpusztult Nagymarja falu mellett — haladt el az „Országút” (171) Debrecentől kiindulva, Dél felől a Temetőháton félig megkerülve a falut tartott Régenen, Biharon át Várad felé. Az országút a falu délnyugati sarkánál elágazott, s annak egyenes folytatása a *Kereki felé menő út* (171, 207), mely Kerekin, Szántón át ugyancsak Váradra vezetett. Az Országútból, amikor a falut elhagyta, még két földút ágazott ki. Egyik a *Közép út* (207) mai nevén *Sós út*, mely mintegy megfelel a *Kis-marjai fődek*-et (133), egyúttal két fordulóra tagolta az itteni szántóföl-

deket. A másik út Kelet felé ágazik, mely az egykori ős-Berettyó egyik legmélyebb kanyarulata mellett elhaladva (*Foka lapos, Póska*) vezet Pelbárthidán, Nyüveden, Paptamásin át Szalárd felé.

A határnak ez a déli fele zömmel szántóföld volt, mely általában 5—6 méterrel magasabb, mint a tőle északra eső falu, s az azt követő rétségek. Így ezeket a földeket sohasem fenyegette árvíz, itt biztonságosan lehetett termelni. Csak az volt a baj, hogy az itteni 500—600 hold csak igen szűkösen volt elég a szükséges élelem megtermeléséhez. Ezért igyekezett a falu zálogbirtokokat szerezni a falutól nyugatra az úgynevezett *Nagymarjai fődön*, az elpusztult Nagymarja falu helyén. Ez éppen ebben az időben épült be a Beöthy-féle uradalomba, akiktől a kismarjaiak mindig béreltek itt földeket.

A határ nagyobb része a Berettyó folyó különböző erei által behálózott alacsony fekvésű, itt-ott mocsaras terület. Nagyobb tavaszi áradások alkalmával szinte az egész határrész víz alá került, csak egy-egy sziget, halom, hát emelkedett ki. Az ár elvonulása után a víz a kusza összevisszaságban kanyargó folyókba, erekbe húzódott vissza. Ezek egyike-másika nyáron teljesen kiszáradt, de többségükben állandóan „élő víz” folyt bennük, s volt olyan, amelyik vízimalmot is hajtott. Több helyen alakult lefolyásmentes tó, zsombékos nádas, (9) egy-két helyen *feneketlen*-nek tartott kút. A vízből az áradások után kiemelkedő szárazulatokon, szigeteken sok helyen dús erdők tenyésztek, másokon kisebb szántók, kaszálók, legelők voltak. A földek minősége itt szinte lépésenként változott. Így pl. a szigetszerűen kiemelkedő Vasadon egyszerre emlegetnek erdőt (90), szántóföldet (93, 100), kaszálót (87, 95), de sokan járnak ide legeltetni is.

Kismarja határának ez a része — amit összefoglalóan „Kaszáló”-nak neveznek — avatatlan számára hasznavehetetlen vadon, látkozott labirintus, réti farkasok tanyája, ahova ha kóbor marha betéved, még a helyet jól ismerő pásztor se mindig mer érte menni. A kismarjai ember számára azonban ebben az időben valóságos kincsesbánya, mert megtanult benne élni, rajta gazdálkodni. Ez a sajátos életforma szépen tükröződik a jegyzőkönyvekből. Magát a gazdálkodási szisztémát az ország más vidékeiről is ismerjük. Andrásfalvi Bertalan a Duna menti Sárköz vidékén írta le először, s ő *ártéri gazdálkodás*-nak nevezi. E rendszer lényege, hogy az emberek megtanultak együttélni a vízi világgal, kihasználni annak lehetőségeit, adottságait. Az alkalmazkodás a természet feltételeihez nagy körültekintést, rugalmasságot követelt az emberektől. Ezért itt nem teheték azt, hogy beszűkítsék tevékenységüket egy-két gazdasági ágazatra, hanem igyekeztek minden lehetőséget megragadni, ami megélhetésüket, boldogulásukat szolgálta. Ezt a törekvést híven tükrözi az idézett jegyzőkönyv kötet.

Állattartás

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az állattartás döntő tényező volt a gazdálkodásban. Magáról az állatállományról nem kapunk ugyan statisztikai tájékoztatást, de annak körvonalai jól érzékelhetők. A 108. sz. jegyzőkönyv szerint Kiss Gergely lovat, szarvasmarhát és juhot hagyott örökösire. A lovak és a juhok számát illetően a tanúk elég bizonytalanok. Van, aki úgy tudja, hogy az örökhyónak egy lova, egy csikója volt,

de olyan tanú is van, aki négy lóról tud. A juhok száma több tanú szerint 17—20, de van olyan, aki ezek mellett még 7 tavalyi és 20 idei bárányról is tud. Ezzel szemben azt minden tanú pontosan tudta, hogy Kiss Gergelynek 4 ökre, 2 tehene és 3, vagy 4 tinója volt, tehát összesen 10 darab szarvasmarhával rendelkezett halála előtt. Gyakorlatilag tehát minden köblös szántóföldre jutott egy felnőtt szarvasmarha. Holott valószínű, hogy egy halála előtt álló idős ember már nem tartott annyi jószágot, mint egy ereje teljében lévő fiatal gazdaember. A fajta jegyekre csak egy-két feljegyzés utal; „daru ökör”, „vad tulok”. Ezek is valószínűsítik, hogy itt is, mint másutt az Alföldön, a „magyar szürke” fajtát tartották.

A tartásmódot illetően egy több rétegű, de egymással szorosan összefüggő rendszer körvonalai rajzolódnak ki. Az ismert két alapvető forma, vagyis a közös nyájak létrehozásával megszervezett legeltetés, és a kezes tartás itt megfigyelhető, de mindkét forma sajátos módon tükrözi a helyi adottságokat.

A közös nyájakat a gazdák alakítják ki, de a pásztorokat a tanács fogadja, abba közvetlenül az érdekelt gazdák nem szólhatnak bele. A jószágok kihajtásának és beverésének az időpontját nem ismerjük, de úgy tűnik, hogy itt is Szent György nap táján engedik ki a csordákat, s azok kb. karácsonyig vannak kint a legelőn. A juhokat télen is kint tartják a mezőn. A pásztor a tanács előtt felel a rábízott jószágokért. 1731—1733 között a következő csordákról, nyájakról olvashatunk:

a) tehéncsordák. 1731-ben két tehéncsordást fogadtak a tehenek őrzésére, Zalányi Istvánt és Galgóczi Mihályt. (Valószínűleg egyik sem volt tősgyökeres kismarjai lakos). 1732-ben csak egy tehéncsordás fogadról tájékoztat a jegyzőkönyv, Mónus Istvánról. A pásztorfogadás újesztendő napján történt. (136) A tehéncsordások fizetése:

fejős tehéntől 6 dénár és egyszéri fejés

medűtül: 9 dénár

két tavalyitul: 9 dénár

rugott bornyutul: 3 dénár

— ezenkívül fél búr vagy 8 pár bocskor, két tehenre egy napi tartás, vagyis fél kenyér és vacsora. Portiót abban az évben nem ad. (94, 136)

A tehéncsorda valószínűleg minden este hazajárt. Molnár István, Kiss András szolgálja 1731 nyarán, amikor a csorda hazajött, azután ment a ménesre a lóért (28). Olajos Mihályné három tehenet fejt. (122) Tóth András reggeli kihajtáskor sánta tehenét úgy csapta a csordához, hogy a pásztornak nem szólt. Napközben a tehen a csordától elmaradt, s este se ment haza. Éjjel a tehenet „megölte a vad”. Tóth András a pásztort beperelte, de a tanács szerint a pásztor nem felelős a tehenért, hanem „a gazda valya kárát, ha elbocsátotta.” (184) Reggeli kihajtáskor tehát a tehenet úgy kell átadni a pásztornak, hogy az megláthassa, egészséges-e az állat.

A tehenet rendszeresen fejték. Jobb gazdáknál a szolgálgeány fejt (28), de a fejés általában a gazdasszony dolga volt, aki fejés után mindig „el-szürte” a tejet. (122) Ő adta ki a tej járandóságot a bornyúcsordásnak, a felesleget letette aludni, majd az aludttejnek leszedte a „felét”, azaz a tejfölt, s a maradékot „kihevítette” túrónak.

A tehenet a család féltő szeretettel gondozta. Ha gyenge volt a mező, este a fejéskor kevés takarmányt is adtak neki. Ha a tehen elpusztult, azt

mondták, hogy „megholt”. (108) Előfordult, hogy valaki megfizette a csordásnak a bérét, mégis maga legeltette, bizonyára azért, hogy így jobban tudta tartani. 1732-ben Kolos Pál pl. megfizetett a csordásnak, mégis maga legeltette egy üszőjét, de nem nagy szerencsével, mert egy éjjel így is megmarta a farkas. (175)

b) Bornyúcsorda. A bornyúcsordára az első éves, „idei” borjúk jártak. A csorda kint hált a legelőn, de a kisebb, szopós borjúkat esténként a gazda hazahajtotta. A bornyúpásztorról keveset tudunk. Az bizonyos, hogy minden bornyú után egy fejés tej járt neki. Olajos Mihályné három tehenet fejt, de csak két tehen után adta ki a tejet azzal az indokkal, hogy két bornyú hazajár. A tanács azonban az indokot nem fogadta el, tehát nemcsak a kintháló, hanem a hazajáró után is ki kellett adni a tejet. (122)

c) Ökörcsorda. 1731-ben két ökörcsordást fogadtak, Balla Mihályt és Hentes Jánost. Mivel az ökörcsorda kint hált, vagyis éjjel, nappal a szabadban volt, a két pásztor egymás között megegyezett, hogy váltják egymást a csordánál, s mindig az lesz a felelős, akinek kintlétében a kár esik. 1731 tavaszán éppen Hentes János volt kint a csordánál, amikor Tóth Mihály ökre a Rónán át bement az Első Telekbe, a Láperdőre. A pásztor ezt látta, hideg is volt, nagy is volt a víz, így nem ment utána. Valakitől üzent a gazdának, hogy menjen érte az ökrökért, de az se ment átgázolni a vizen, így az ökör elveszett, valószínűleg a farkasok ölték meg. A kérdés az volt, hogy kié a kár? A Tanács úgy döntött, hogy a két pásztor együtt felelős, hiszen ketten vállalták a pásztorságot. Tehát ketten fizessék meg a kárt. (98)

Éppen emiatt 1732-től már csak egy felelős pásztort fogad a Tanács az ökörcsordához is azzal, hogy maga szerezzen magának segítséget, ha szüksége van rá, de a felelősség csak őt magát terheli. Az ökörcsordás fizetése:

„Egy jármos ökörtül három poltura (9 dénár)

(1733-ban öt poltura!)

heverő tuloktul négy poltura (12 dénár)

heverő negyedfű marhátul három poltura

harmadfűtül két poltura

tavalyitól egy poltura

— három ökörtől egy kenyér, minden pásztornak egy-egy köből vetés, fél bűr vagy 8 pár bocskor. Portiót abban az évben nem ad.”

Érdekes rendelkezés, hogy a bért és a kenyeret abban az esetben is meg kell adni, ha valaki az ökrét nem hajtja ki a csordára. A kenyeret a pásztor folyamatosan, ház sorjában szedte össze, mindig csak annyit egyszerre, amennyire szüksége volt. (1)

A pásztor éjjel-nappal a csorda mellett volt. Úgy tűnik, sem maga, sem a csorda számára fedeles enyhelyet nem készítettek, csak valami védettebb helyen tüzet rakott, s a tűz mellé lepakolta a *szűrét*, a *tömlőjét*, s ha a csorda nyugodtan legelt, vagy pihent, ide ült le melegedni. Így tett Hentes János is, mikor Tóth Mihály ökre elveszett: „látta az ökörnek el menísit, de megh nem térítvén, hanem szántsándékkal el bocsátotta, és a tűzhöz ment a szűrihez és nem az ökör után.” (98/a) A zeg-zugos határban nem is építhettek volna egy helyen pásztorszállást, hiszen a vizek miatt nagy-nagy vesződséggel érhetek el egy-egy szigetet, ahol néhány napig maradhattak csupán, azután továbbmentek.

A gazdák mindig figyelemmel kísérték a csorda mozgását. Időnként meg is nézték jószágukat, különösen, ha azok valamelyikének baja volt. Takács Ferencék is 1731-ben a mezőn nyomtattak, amikor a közeli Tör-sökös-re lejött az ökörcsorda, elment „ökrinek megh nízísire, mivel betegh volt, ha épül-é”? A betegséget a pásztor mindig jelentette a gazdának. Ha maga nem hagyhatta el a csordát, akkor üzent valamely arra járó embertől. Ennek ellenére előfordult, hogy valaki félévig se nézte meg a csordán levő jószágát, s ősszel már meg se ismerte azt. Varga András is, amikor értesült róla, hogy az ökörcsorda elfutott, és a csordásnak sikerült összeterelni a falkát, kiment, kereste a tinóját, de nem találta. Molnár János ökörcsordás állította, hogy megvan a tinó, csak Varga András nem ismeri meg. (Ebben az esetben Varga Andrásnak volt igaza, mert a tinó valóban elveszett, s azt a pásztornak meg kellett fizetni.)

Lehetett a pásztornak is mentsége, amikor nem kellett az esett kárt megtérítenie. Czeller Pálnak pl. 1732 nyarán a csordán megdőglött egy tinaja. De Molnár János ökörcsordás igazolta, hogy a tinó már akkor is „hibás volt”, amikor keze alá adták. A pásztor már akkor mondta a gazdának, hogy ne hajtsa ki, mert ő így nem felelhet érte. Valóban, már az első napokban kiderült, hogy a tinó *kába*. Elmaradt a csordától, belement a rébbe, kódorgott össze-vissza. A pásztor üzent is a gazdának, hogy vigye haza, de az csak nem ment érte. Amikor a tinó „meg holt”, a pásztor megnyúzta, búrit, faggyúját haza adta, ezért kártétellel nem tartozik.” (178, 180, 182) 1733 késő őszén az ökörcsordáról eltűnt Kiss Jánosnak egy ökre. A nyomozáskor kiderült, hogy a tinó „nem döggel halt meg, nem farkasok marták meg, nem is a pásztor gondviséletlenségé miá lett elveszése, meghalása, hanem szerencsétlenségéből esett bele a vizes kútba.” (224) Ezért a pásztornak nem kell kártérítést fizetnie. Mellékesen azt is megtudjuk, hogy már ebben az időben nem talált a jószág a nyomáson mindenütt elegendő szabad ivóvizet, hanem vizes kutat is kellett ásni. Valószínű, hogy még valamiféle „sírkút”-ról lehet szó, melyet nem vettek körül védő korláttal, így eshetett bele az ökör.

Ménes. A kint háló ménesről nagyon kevés szó esik. A 28. számú jegyzőkönyvben említik, hogy Molnár István, a Kiss András szolgája este, amikor megfejte a tehenet, azután ment a lóért, melyet reggel a Faggyason kivitt a legelőre, de nem találta. Kereste a *ménesnél* is, de ott se volt. A ménest éjjel Horváth Ferenc csikós őrizte. Volt tehát kint háló ménes, de Kiss András nem adta oda a lovát, hanem maga, illetve szolgája legeltette. Tehát hasonló volt a rend, mint az ökörcsorda esetében. Az is kiderül, hogy a ménes valahol nem messze a falutól, a Faggyas közelében éjszakázott. A legelőnek ezen a részén ma is látható egy tekintélyes föld-sánc, mely az idős emberek emlékezete szerint egykor a ménes éjszakai karámja volt. A ménes azonban már a XIX. század végén se itt éjszakázott, hanem még közelebb a faluhoz, egy zugban. A földsánc tehát minden bizonnyal a ménes XVIII. századi szálláshelyét jelöli. Ilyen körülmények között a csikósoknak már minden bizonnyal volt valamiféle kunyhója, amelyben felszerelésüket tarthatták.

e) *Juhnyáj.* Valójában egyetlen per szól „nyáj-juh”-ról is, igaz, hogy ez 14 tanút szólaltat meg, s olyan részletességgel tárgyalja a felmerülő ügyet, hogy abból gazdag információt nyerhetünk a juhtartásról. (80) A tanúvallomásokból röviden a következő tényállás állapítható meg; Barcsa

Gergely „juhászgazda” és Varonyai János juhász 1731 telén „a nyáj juhokat” minden kár nélkül behajtották az „Első telek” nevű szigetre. Ekkor Barcsa Gergely hazament kenyérért, s a nyáját társára hagyta. A második bírótól olyan utasítást kaptak, hogy 3—4 napig semmiképpen ne hajtsák ki a juhokat a Szigetből. Közben azonban három legény, I. Sajó János, Tóth György és Bányai István valamilyen okból-juhaikat ki akarták szakítani a nyájból, vagy talán az egész nyáját ki akarták hajtani a Szigetből? Lehetséges, hogy a közeledő „zöldár”-tól féltették a juhokat? A pásztor tiltakozott, hivatkozva a második bíró utasítására, de a legények megfenyegették, hogy megverik, „a fejit szillyel verik”, ha nem engedi kihajtani a juhokat. Ki is verték a nyáját minden baj nélkül, de egy *örü juh* és a szamarat bent maradt. A pásztor érte ment, ölébe vette a juhot, s hajtotta a szamarat maga előtt, át a jégen. Itt azonban megcsúszott, elesett, s beszakadt alatta a jég. A pásztossal együtt az örü is, meg a szamar is beleesett a jeges vízbe. Mindenki megzavarodott, össze-vissza kergették a juhokat, és azok sorra az örü után beleugráltak a jég alól feltörő árba. A jég végighasadt, s a juhok nagy része belepusztult a vízbe. Ezáltal a juhos gazdák nagy kárt szenvedtek. Az ítélet úgy szólt, hogy a kárt a legények és a pásztor közösen viseljék, hiszen miután előbb a legények kár nélkül hajtották ki a juhokat, azok valójában a pásztor ügyetlensége folytán futottak vissza a jeges vízbe.

Megtudjuk tehát, hogy volt egy közös nyáj, melyet két juhász őrzött. Régi pásztori gyakorlat szerint a két pásztorra legalább 300—400 darab juhot lehet számítani. A juhok, legalábbis a meddők és az ürük télen is kint voltak a legelőn, sőt talán éppen a jégen tudták legjobban megközelelni a lápos szigeteket. Nagyon figyelni kellett azonban a jégzajlás megindulására, mert a tavaszi zöldár minden bizonnyal a kisebb szigeteket is elöntötte. Amikor ilyen veszélyhelyzetet éreztek a gazdák, olyankor nem voltak tekintettel sem a pásztorra, sem a bírói utasításra, hanem a maguk belátása szerint intézkedtek, hogy jószágaikat megmentseék. A gazdáknak ezt a jogát a törvény is elismerte, hiszen nemcsak a három legényt, hanem a pásztor is felelőssé tették a juhok elpusztulásáért.

Egyéni (kezes) tartás

A jegyzőkönyvekből úgy tűnik, a közös falkáknál fontosabb és változatosabb volt az egyéni tartás. Láttuk, hogy még a szervezett közös falkák se jelentettek teljesen zárt egységeket; azokból bárki bármikor kiszakíthatta a maga állatait, és külön legeltette. Kismarjában a privilégium értelmében a közös legelőn való legeltetési jog minden polgárt személy szerint megilletett, tehát még ebben az időben nem volt kötelező a közös falkában való legeltetés. A jószágokat a belső telken, az udvaron tartották. A lakóházak mellett, ezeknek mintegy folytatásaként a telek hosszában ólak, istállók következtek. „Bizonyicsa megh Faragho Paál úr, hogy a Nagy Háznál levő Nagy Istállójába mennyi marhájok tartották, hogy azok alól egészen ki tisztították a ganajt, mind pedig az istálló előtt.” (104) Istállóban tartották mindenekelőtt a fejős teheneket, az igás ökröket és a hízó állatokat. Az istálló előtt sokan *aklot* is építettek, ahol alkalomadtán az állatok szabadon mozoghattak. (133)

Tudunk olyanról, hogy valaki „hasznáért” elvállalta más ökrének a tartását egy bizonyos ideig, vagyis a tartás fejében elvégezte vele saját munkáját. Varonyai István elvált feleségétől, de vállalta, hogy a feleség jussát képező ökröket eltartja. Az asszony azonban újból férjhez ment, s visszakérte volt férjétől az ökröket. Varonyai István azt állította, hogy eddig több szénát etetett meg az ökrökkel, mint amennyi hasznát látta, tehát az asszony fizesse meg a többlétszéná árát. (204) Egyesek talán betanításra, igába törésre vettek kölcsön tinókat másoktól. Tóth György és Szekeres Ferenc 1733-ban a debreceni Zilahi Szabó Pétertől azzal a feltétellel vettek át négy „vad tulkot” (ebben az esetben minden bizonynyal a pusztáról kifogott „szilaj” ökrökről van szó), hogy egy esztendeig ne fizessenek érte semmit, sőt ha ezalatt „vadságuk miatt lábuk, szarvuk kitörne, semmit érte nem veszen.” Csupán azt kérte, hogy saját földjébe Szekeres Ferenc vessen el „5 víka buzát.” (214) A per abból származott, hogy Zilahi Szabó Péter nem várta meg az esztendő, hanem hamarabb haza hajtotta a tulkokat, mielőtt a kismarjai gazdák igazi hasznukat látták volna.

Az egyénileg tartás azonban nem jelentett jászlon tartást. A kezes jószágok is lényegében a legelőn éltek. Elsősorban a megszokott *nyomáson* legeltettek, s kerülni kellett a *tilalmasokat*, mert onnan a csószók rögtön behajtották a jószágot a város kertjébe, s onnan csak váltságdíj ellenében adták ki. Azonban nemcsak a nyomáson lehetett legeltetni, hanem a különböző szabadulásokon, sőt a szántóföldek között megbújó bármilyen kis füves részeken, ahova a csordák nem mehettek be.

A kezes tartás magyarázza, hogy a külső telek tartozékok között számottevő jelentősége volt a kaszálóknak. A kaszálók tulajdonjogát éppen úgy számon tartották, mint a szántóföldeket, s a vérségi jogon bírt kaszálókat évtizedek múlva is visszaperelték. Kaszálók a határ minden részében előfordultak, a szántóföldeken is, de nagyobb összefüggő területeket az északi vízjárta részeken képeztek, melyeket, mint láttuk egészében is „Kaszáló”-nak neveztek. Itt található az *Ordító*, *Rét*, *Szarvassziget*, *Szűcsök rétje*, *Takács sziget*, *Vágórét* stb., melyek ebben az időben összefüggő kaszálók voltak. De bizonyos időszakokban szabad volt legeltetni az erdei tisztásokon, irtásokon is. A kaszálókat éppen úgy adták, vették, mint a háztelkeket. Szokták volt zálogba is venni. Pl. a Szűcsök rétyét egy időben 6 forintért zálogban bírta Kocsis Mihály. (4/b) De ha idegen kézre került a kaszáló, akkor is számon tartották, hogy az melyik telek tartozéka volt. Egeresi László is a szántóföldek közt járván, ott egy kis „gyepre találván mondta, ez a Vágó ház telekje után való lenne.” (171)

A kaszálók határát élő fák, bokrok jelezték. Időnként kis földkupacokkal, „csóvakkal” is körül pontoszták. E határjelek könnyen elpusztultak. Ilyenkor a szomszédok között nemegyszer pereskedésre került sor. (5)

A szénát rendre kaszálták, majd ha megszáradt, boglyákba gyűjtötték össze. Gyűjtés után a kaszálók felszabadultak, azokon bárki szabadon legeltethetett. A boglyákat azonban legtöbbször csak nyár végén, aratás után hordták haza, így a legelő jószágok sok kárt tettek bennük. De egyes garázda fiatalok is nemegyszer feldúlták a kint lévő boglyákat, s ebből számtalan per keletkezett. Pl. 1731 nyarán a Holt Berettyón túl a Póska széliben a Pető István szénáját Dudás István szolgálégény meggyújtotta. (76)

A kézből való legeltetésnek több formáját alkalmazták. Voltak, akik a kaszálójukon *szállást* tartottak. Szűcs Demeternek pl. már 1710—1720-as években volt szállása. (4/b) Szilasi Gergely a Szarvasszigetben levő kaszálóján tartott szállást. A szállás ebben az időben valószínűleg a falutól távolabbi, vagy a vizek miatt nehezebben megközelíthető legelőrészekén készített ideiglenes létesítményeket jelenthetett, ahol a jószággal kint tartózkodók, elsősorban fiatal legények ételmüket, felszerelésüket elhelyezhették, ahol tűzhelyet, esetleg kezdetleges kunyhót építettek. Ilyen „szállás”-okon helyezhették el azokat a kisebb juhalkákat, melyeket a gazda nem hajtott közös nyájakba, hanem maga őrizhette. Az ilyen magán juhászok gyakran tettek kárt a vetésekben. (Nagy Ferenc juhásza pl. „jól tartotta a juhot” a nagymarjai földön Gergely mesterné lencséjében. 52). A magán-falkák néha úgy álltak össze, hogy egyesek elvállalták a magukéval együtt mások jószágának az őrzését is. 1732-ben Kolos Pál Kovács László ökreit, teheneit „felvállalta”, de elővigyázatlansága miatt az egyik ökröt a farkas megmarta. Kolos Pál az ökör húsát, faggyúját elmérte, de ebből Kovács Lászlót nem elégitette ki, ezért pereltek. (175) Pető Mihály sertéseit „cselédgye”, egy serdülő korú leány hajtotta kifele, miközben egyet Kiss János szekereivel elgázolt. (151) Saját juhásza volt Lázár Istvánnak is, bizonyos Nyiri Tacsó, aki 1731-ben Nagy Jánossal verekedett. (103)

Több esetben esik szó „tanyáról”. A *tanya* jelentése a szövegből egyértelműen pusztá *tűzhelyet* jelent, amely köré a jószágot őrzők letelepedtek, „letanyáztak”, gúnyjukat, eleséges tarisznyjukat lepakolták. Ez főként az éjszakai legeltetéssel függött össze. Szokás volt ugyanis, hogy a dolgozó ökröket vagy lovakat este, vacsora után kihajtották a legelőre, s ott maguk a gazdák, de legtöbbször fiatal szolgállegények, gazdafiúk hajnalig legeltették. Akkor a jóllakott állatokat hazahajtották, még pihentek maguk is egy-két órát, aztán kezdték a napi munkát. (Ez a szokás még a XX. század első felében is megvolt. Néha 10—12 éves gyerekek is őrizték éjszaka az állatokat. Iskoláskorú gyerekek ilyen esetben másnap jelentették a tanítóknak: „az éccaka lú után vótam!”, s ilyenkor nem kellett felelniük.) Hogy éjszaka jobban teljen az idő, meg hogy néhány órát aludni is tudjanak, négy-öt fiatal közösen ütötte fel a tanyát, ahol esetenként a tűz mellett beszélgettek, szórakoztak, és felváltva ügyeltek a jószágokra. Néha elfeledkeztek az őrzésről, s ilyen esetekből születtek a peres ügyek, amelyek a protocollumba belekerültek. Néhány ezek közül: Molnár István szolgállegény éjjel is „a Tűz helyrül őrizte a Kiss András lovát.” Miközben ott nyugodtan dohányzott, a lovak messze elcsatangoltak, és az egyiket a „farkas megmardosta”. (28) Kis Ferencék éjszaka a Halastón, a nyomáson, vagyis a csordajáráson legeltették ökreiket, nem pedig a tilalmason. (81) A Sajó István szénáját a Vasadon Csutoros István jószágá vesztegette el. Egyik tanú szerint az ökör „hasig feküdt a színába.” (87) Szilasi Gergely szénáját a Vadason Mósik János, Kovács György, Janó Mihály, Bangi Mihály ott éjszakázó ökrei „el vesztegették,” de a tanyán örökdő legények nem vallották be: „hallotta a tanú más tanyán levő legényektől, hogy beszílik: a Te marhád ette megh, a másik mondotta: de bizony a tiéd!” (91) Tehát a Vasadon egymás közelében több tanya is létezett. A Kaszai földön „Gergely mesterné szűrűjin” Kiss Gergely asztagját dúlták fel Lázár István ökrei, mert a „legények,” akik az ökröket őriz-

ték, elaludtak. (120) 1732 nyarán Erdős István ökrei a Gencsi István tengerijét gázolták le. Az alperesek azonban igazolták, hogy az ökrök nem a rájuk vigyázó szolgák gondatlanságából, hanem „szaladásból” mentek a tengeribe. Természetesen, a kárt így is meg kellett fizetniük, de a bűntetés alól mentesültek. (148)

Ha a csósz a jószágokat tilosban találta, behajtotta a város kertjébe, s ilyenkor a bíró csak a büntetés lefizetése után adta ki a gazdájának. (174) (Ez a behajtás 1733. február 22-én történt, tehát télen is legeltettek, s télen is volt tilos határrész!) Ritkán olyan is előfordult, hogy a csósz valamelyik haragosának a jószágát a nyomásról is behajtotta. Így tett 1731 nyarán Szabó János hites csósz, aki azt hazudta, hogy Csüröp Pál és Varga Márton ökrei a Csíkos tónál „félíg vadnak a boglyában”. Kiderült azonban, hogy ez nem volt igaz. Mivel Szabó Jánosra még több más visszaélést is rábizonyítottak, hivatalától megfosztották. (75) Hasonlóan „hamislelkű” csósz volt Fekete István is, aki arra is képes volt, hogy „a kenyeret morzsálta, úgy csalogatta a búzába” valakinek a lovát, hogy aztán feladja. Máskor a „csorda csapáson”, vagy a tallón legelő ökrökre vetett ki birságot, mintha tilosban legeltek volna. (81)

A kézből való legeltetés gyakori formája volt az is, amikor munkaidőben a jószágokat, főként az ökröket nem kész takarmányon tartották, hanem naponta háromszor, kora reggel, délben és este, amikor a járomból kifogták, a munkahelyhez legközelebb eső zöld mezőben „jól tartották”. Ezt „ítetis”-nek mondták. Erről a szokásról viszonylag kevés említés történik, hiszen ilyenkor a gazda rendszerint fogta a kötelét a jószágnak, tehát az ritka esetben tehetett kárt. Mégis előfordult néhányszor, hogy a gazda elaludt, s ezalatt a jószág kárt tett a vetésben. Kiss András is 1731 tavaszán a csósztól „egy kanta borral” váltotta ki az ökrét. (40) A hites armások referálták, hogy ökreivel a „más színája alatt találták Nagy Benedeket.” (183) Talán ebbe a kategóriába esik a korábban említett Erdős István kártétele is. (148)

Kismarjában régi hagyomány volt a jószágok adás-vétele is, vagyis sokan szívesen kereskedtek az állatokkal. Minden szabad polgár rendszeresen járta a környező vásárokat, s ott „csereberélte” jószágait. Emiatt fontos tevékenység volt az állatok megjelölése, a „bilyogozás.” A „bilyogot” rendszerint az állat farára, oldalára vagy nyakára sütötték. Szarvasmarhák esetében ismerős volt az orrsütés is, s ritkán a fül megcsonkítása, behasítása. (1) A fülét jegyezték meg a sertéseknek és a juhoknak is. A jegyzést, bilyogozást minden évben, tavaszi kihajtás előtt elvégezték, mert a csordáról elveszett jószágot is elsősorban a bilyog igazolásával lehetett felkutatni és visszaszerezni.

Voltak a faluban kimondott „köpeczek” is. Ilyen volt többek közt Faraghó Pál, Lázár István, Lázár János és Pető István, akik ökrökkel és lovakkal, vagy néha „süldő” sertésekkel kereskedtek. (121, 130, 187) Némelyek egyedül, de Faraghó Pál és Lázár István együtt, közösen „köpeczkedtek”. Ők nemcsak a vásárokat járták, hanem a közeli falukban is voltak megbízottaik, akik az eladó jószágokat felkutatták. Kapcsolatban voltak nagykereskedőkkel is, s néha ezek számára vásároltak. A hivatkozott jegyzőkönyvekből azonban már csak azt tudjuk meg, hogy a „köpeczkedés” nem vált be, s korábbi megállapodásukat felbontották, de keresetükön nem tudtak egymás között megegyezni, ezért fordultak a bírósághoz.

A jószág adás-vevésnek évszázadok során kialakult hagyománya, szokásrendje volt. Ha pl. nem látható hibája volt a jószágnek, azt az eladónak meg kellett mondani. Ilyen esetben nem terhelte felelősség. Ha azonban eltitkolta, akkor később vissza kellett vennie, árát vissza kellett fizetnie. (157, 194) A 195. jegyzőkönyvben arról folyik a vita, hogy a tinó, melyet Lazonyi Pál eladott Kozma Mihálynak, kába volt-e az eladáskor is, vagy csak később, már Kozma Mihály kezén lett hibás? Visszavonhatatlanná vált az alku, amikor az eladó és a vevő kezét fogtak, és áldomást ittak rá. (223)

Igen keveset tudunk a baromfitartásról. 1731-ben Lazonyi Pál ármás Vigh Pálékhoz ment át „tyukmony szedni”, amikor Vigh Pálnét éppen intim körülmények között találta egy „nímettel”. Az ármásoknak ezek szerint tojás szolgáltatás is járt, amit maguk szedtek össze. Megtudjuk, hogy aztán kapott is tojást fölös számban (még a német is adott neki négy polturát), csak hallgasson a látottakról. (123) Tyúkot öltek keresztelőkor, lakodalmakon (45, 201/c). Mivel ezek minden családnál visszatérő családi ünnepek voltak, bizonyos, hogy minden háznál illett tyúkot tartani.

Történi említés méhekről is. Pető István a kasokat a rétbén tartotta. Ott valaki két kast felbontott, s a benne található mézet megette. (77)

Földművelés

Az 1690-es években a Várad visszafoglalásával kapcsolatos hadműveletek miatt a hadművelési zónába eső falvak lakói nagyrészt elfutottak. A korabeli források a „nagy futás”-ról gyakran megemlékeznek. A kismarjaiak főként a Berettyó folyó másik partjára, Pocsajba, Félegyházára menekültek. Ez a kóborló csapatoktól valamelyest megóvta őket, hiszen — mint utaltunk rá — a Berettyó ebben az időben nem egy keskeny folyómedret jelentett, hanem 3—4 km széles mocsár- és érrendszert, melyen nem könnyen lehetett átjutni. Viszont a terepet jól ismerők e közeli községekből is meg tudták művelni földjeik egy részét.

A határhasználati rend azonban felbomlott, hiszen a Várad körüli 5—6 évig folyó csatározások után kóborló kuruc csapatok sarcolták a vidéket, félni kellett még visszatérő török, tatár hordáktól is, sőt a környező várakban megszálló német „praesidium” se viselkedett mindig emberiségesen. Mivel a város Bocskaitól nyert privilégiumát Lipót császár ekkor még elismerte, így érthető, hogy a város a kurucokkal szemben inkább labanc érzelmeket mutatott. Így a Rákóczi-féle szabadságharc is több szorongással és félelemmel járt, mint nyugalommal. (Jellemző lehetett a korábban említett Patkai István esete, akit főbíró rokona váltott ki a kurucok rabságából.) (133) Voltak persze kuruc érzelműek is, mint Kocsis Mihály, akiről még 1731-ben is úgy tudják, hogy „ma is Rákóczi katonája.” Másik tanú szerint; „ma is Rákóczi fiának a katonája, és ma is tudja, hol vagyon.” Fiának is mondta, hogy „nyergelye megh a lovát és csigás kantárja légyen.” (83)

A külső bajok mellett tehát az elfutott nép belső lelki válságot is átélt a század első évtizedében. Nem csoda hát, ha csak az 1720-as évektől kezd visszaszivárogni a lakosság zöme, s kezdik újraszervezni az életet. Úgy tűnik, kezdetben itt is szabad volt a földfoglalás. Több jegyzőkönyv utal gyepfeltörésre, földrészek birtokba vételére. Már 1732-ben azonban

minden bizonnyal be kellett jelenteni, ha valaki földet akart fogni, gyepet akart felszaggatni. Bársony János pl. „maga vaktában Bíró híre nélkül többet fogott a maga földihez”, ezért felszólítják a maga igazolására. (193) 1731—1732-ben gyepfeltörésért elmarasztalják Turi Mihályt és Mártha Jánost (42), Bakó Istvánt (49), Kiss Györgyöt (73), Nagy Sámuel (206). Szekeres Ferenc a kismarjai földön megszántott egy darabot. Csutoros István „ellenzist tett.” Mivel Szekeres Ferenc ez ellen nem jelentett be tiltakozást, a tanács úgy döntött, hogy „a jövendőbe még ha aequisituma vóna is Szekeres Ferencz urnak eránta, ne lehessen, mivel nem állott elő az ellenzistre.” (115)

Egyeseknek talán éppen a „nagy futás” miatt is hiányos lehetett még a felszerelése. Kiss János is „kölcson vette Nagy Sámuel eke szerszámát” azzal a feltétellel, hogy ennek fejében megszántja Nagy Sámuel földjét, elveti a búzáját. Panyolai János ugyanakkor ökrét ígérte kölcson Kiss Jánosnak. (100)

Legfontosabb terményük ebben az időben minden bizonnyal a *búza* volt, melyet már ekkor három szántásba vetettek. Az első szántás neve *ugarolás, ugar szántás* (100), ami azt mutatja, hogy a búzavetés előtt ugar-ként pihentették a földet. Az ugarolás valamikor július elején történhetett, mert augusztusban már *keverő szántás*-ról olvashatunk (92). A *keverő*-t októberben követte a *mag alá való szántás* vagy *ősi szántás*. (100)

A szántás minden bizonnyal 4—6 ökörrrel történt, mert a szántáshoz a gazda gyakran *ostoros* fogadott. Az *ostoros* rendszerint fiatal fiú, aki vagy bért kapott munkájáért, vagy egyik gazda a másiknak kölcson adta oda a fiát, visszasegítés fejében, vagy egyszerűen azért, hogy ott tanuljon. Mártha János pl. Lakatos János fiát hívta segítségül a mag alá való szántáshoz. Eddig Jámbor Pál fia volt nála, de az most elhagyta, mivel Jámbor Pálnak „sok földi vagyon,” tehát bizonyára otthon is szükség volt a munkájára. (92/a)

A földek megszántása, bevetése közügy volt. Ezért, akinek magának nem volt tehetsége hozzá, hogy a vetést maga elvégezze, az összeállt valakivel, és közösen szántottak, vetettek. Az ilyenre úgy mondták, hogy „cimborába szántott.” (110) Mások szerszámot, igásállatot kértek kölcson, mint a fent idézett 100. sz. jegyzőkönyvben. Ha erre sem volt mód, akkor különböző módon felfogadtak olyan embereket, akik a szántást, vetést elvégezték. Bizonyos, hogy akik ilyet vállaltak, előbb a magukét végezték el, azután a másét. Több per keletkezett abból, hogy az ilyen vállalkozók végül is az időből kifutottak, a föld felfagyott, s így a vetőmag nem került bele a földbe. A fent említett Mártha János is még megszántotta a Lakatos János földjét, a vetőmag is készen állott, de előbb „gyámoltalansága miatt” (bizonyára betegség), majd „a Viznek miatta” azt ki nem vihette a földre. Később mégis valahogy kijuttatta a magot a kaszai földre, de csak késő este ért oda, másnap reggelre viszont olyan fagy lett, hogy „a Földet nem lehetett a fejszível is egyszeribe le vágni.” Ezért a vetőmag búza a zsákban maradt. (93, 93/a) Hasonlóan járt Kiss János is, aki Nagy Sámuel vetését vállalta el. Érdekes, hogy a vetés elmaradásáért az előbb említett Panyolai Jánost is felelőssé tették, aki nem adta oda *ostoros*nak a fiát Kiss Jánosnak. (100) Szántás után az ekét úgy látszik, nem minden este vitték haza, hanem éjszakára kint hagyták a földön. Lakatos János is búzavetéskor a Vasadra ment ki, mivel ott volt az ekéje. (93/a)

A vetni való búzát már aratáskor kiválasztották, azt nagy gonddal külön nyomtatták el, majd külön is vermelték el, vagy esetleg zsákokban tartották a vetésig. (u.ott) A vetés természetesen vetőzsákból történt, kézzel. Mivel „mag alá” szántásról van szó, bizonyos, hogy a magot a szántásra szórták el, s azután valami módon beleboronálták. (Érdekes, hogy boronáról nincs a jegyzőkönyvben említés, holott bizonyos, hogy ebben az időben is jól ismerték mind a fogas, mind a tövis boronát.)

A búzát mindig *aratták*, a *takarás* szó egyszer sem fordul elő. Azt is tudjuk, hogy 1731 nyarán a Tibor halmánál „Vágóné aratott.” Mivel a nők sohasem kaszáltak, így feltételezhető, hogy itt ebben az időben sarlóval arattak, s csak akkor kaszálták a búzát, ha az olyan hitvány volt, hogy nem lehetett kévékbe kötni. (171)

A learatott búzát kévébe kötötték, majd keresztekbe rakták. Az aratás befejezése után a keresztekbe a *szűrűn asztagokba* rakták. Az asztagrakás technikájáról megtudjuk, hogy tetejét a lápszélen direkt erre a célra kaszált *gaz*-zal fedték be, éppen úgy, mint később a XX. században. Tehát itt nem búzakévékkel „hajalták” az asztagot, mint több más szomszédos faluban, főként az uradalmakban. (119) A *szűrűt* készíthették a belső telken, a *szűrűs kertben*. vagy valahol a határban. Kis Lőrincz Tamás a Közép utcában a Patkai-féle telken szűrűt tartott. (133) Mósik Jánosnak is a kertben volt a szűrűje (111). De Máli Jánosné asztagja 1731 nyarán a Durina-szélben levő szűrűn gyulladt meg. (78) Kiss Gergely asztagját a Kaszai-földön a Gergely mesterné szűrűjén a Lázár István ökrei feldúlták. (120) Mindkét határrész az ún. Kaszáló észak-keleti sarkában, a falutól talán legnagyobb távolságra esett. De voltak szűrűk a faluhoz közelebb is, pl. a nyomás közelében az ún. *Törsökös*-ben (98/a), és más helyeken is. A szövegből kiderül, hogy egy szűrűre többen is rakodtak, bizonyára azok, akik együtt végezték a nyomtatást is.

A búzát minden esetben *nyomtatták*. A cséphadaróval való cséplésnek nincs írásos nyoma. Ha a szűrű a kertben volt, akkor „a kertbe nyomtattak” (111), ha kint, akkor „a mezőn nyomtattak.” (98/a) Mindig csak lóval nyomtattak. A lovakat az ágyás közepéről az *ostoros*, vagy *hajtó* hajtotta, a szalmát a *villások* rázták ki, majd rakták kazalba. Mózsik János 1731-ben a kertben nyomtatott, s abból lett per, hogy a villások a szalmát a szomszéd sövényére úgy rakták rá, hogy az áthullott a szomszédba. (111)

A búza magot *élet*-nek mondták. 1732-ben Madarász János a napával abban állapotodott meg, hogy „a mennyi élettyek ezen esztendőben termett, mirjék két felé.” (156) Nyomtatás után az életet *felrostálták*. Úgy tűnik, míg a nyomtatás kizárólag férfi munka volt, a rostálást inkább nők végezték. 1731-ben Kovács György „az anyját hívja oda, had rostálya fel a búzát.” Bizonyos, hogy erre a célra még kézi rostát használtak. Talán legelterjedtebb a kilyuggatott borjúbőrből készült rosta lehetett, mert megkülönböztették a *vasrostát*, amely sodronyból készülhetett. (108) A finomabb, lószőrből szőtt eszköz neve *szita* volt. A bőrrostával a szemek közé került durvább szalma, polyva töredéket választották ki. Utána a magot még *szelelni* kellett: a szemeket fa szórólappal magasra dobálták, hogy a szél az apróbb polyvatöredékeket, szemetet a szemek közül kifújja. A vasrosta már a szemek közé került gyommagvak kiválasztására szolgált, a szitával pedig a lisztet osztályozták.

A búzát a malomban őrölték meg. A városnak már a XVII. században is volt vízimalma. A XVIII. sz. elejéről már „két köre járó” malomról tudunk. A malmot a város tartotta fenn, működtette, „Dániel malommester” irányítása mellett. (24) aki évente egy alkalommal a *malombíró*nak tartozott elszámolni. A vámbevétel a városé volt, abból a város kiadásait fedezték, de a szombatnapi vám — a privilégium szellemében — az egyházat illette meg, aki viszont az iskola fenntartására volt köteles azt felhasználni. A malomházat éjszakára bezárták, de a vízkerék tengelyénél, „a gerendélyen felyül” be lehetett bújni a malomba, mint azt a tolvaj Dudás István tette.

A kenyeret itt minden esetben *búzalisztból* sütötték. A jó kenyér a gazdasszony büszkesége volt, a rossz kenyér miatt a gazdát megvetették, még peres ügy is lett belőle. 1731 nyarán pl. per lett abból, hogy Kiss András „olyan szegény kenyíren tartotta” szolgáját és munkásait, hogy azok azt nem eheték meg. (12) Vas István szerint „keserű” volt a kenyér, Nagy István azt vallotta, hogy „nehéz itú” volt a Kiss András kenyere, hogy csak „kínszeregetek” rajta. Annak utána kértek mástól egy véka lisztet, „és azt megh sütvén úgy iltek rajta.” Igaz, más alkalommal „meglehetősen kenyéret” ehettek Kiss Andrásnál is, de az említett eset miatt megrották Kiss Andrást mondván, az olyan rossz kenyeret „a kutyának szokták adni.” (12/a)

A búza mellett szó esik még *árpáról*, *zabról*, *kölesről*, említik a *lencsét*, *dinnyét*, a *retket*, a *dohányt*, s elég gyakran szerepel a *tengeri búza*, vagyis a kukorica, s csak egyetlen alkalommal a *burgonya*.

Az árpat már kaszával vágják és villával gyűjtötték csomókba. (171) Elég fontos takarmánynövény lehetett, hiszen Kiss Gergely hagyatékában azt olvashatjuk, hogy „egyik verme tele vagyon buzával és egy verem árpája is van.” A „7 zsákrul való buza vetése mellett 2 zsákrul való árpa vetése is van.” (108) Zab, köles, tengeri készlete semmi nincs, de van „egy zsákrul való zab vetése,” tengeri búza pedig „annak rendi szerint.” Utóbbiról nem tudjuk, hogy ténylegesen milyen területet foglalt el, de annyi bizonyos, hogy már nem különleges növényként természetették, hanem beleilleszkedett a termelés megszokott rendszerébe, vagyis a kettős nyomásba. Valóban, elég gyakran olvashatunk arról, hogy a gabonafélék learatása után felszabadult tarlókon legelő jószágok a tengeriben kárt tettek. (Többek közt: 111, 148) Arról is olvastunk, hogy a tengeri búzát *kapálták*. (10/b) Valószínűleg ekkor még hasonlóan szórva vetették, mint a búzát, csak sokkal ritkábban, hogy közeit kapával megművelhessék.

Szántóföldi növényként természetették a lencsét is, hiszen Gergely mesterné lencséjét a Nagymarjai földön Nagy Ferenc juhásza megette (52)

Több helyen esik szó dinnyéről. Többnyire dinnyetolvajokat fognak el, legtöbbször a Sziget erdő környékén, tehát itt a Szigeten voltak első sorban a dinnyeföldek. Itt nem csak a magánembereknek, hanem a városnak is volt dinnyeföldje. A dinnyelopásért a büntetés általában 2—2 forint volt. (141, 142, 160) 1731-ben Lakatos János Varonyai Istvánnal és annak feleségével együtt mentek *dinnyekapálni*, tehát a dinnyeföldek valószínűleg egymás közelében voltak. (24/b) Valószínűleg a dinnyét nem eladásra, hanem saját fogyasztásra termelték.

Úgy tűnik, a XVIII. század első felében már elég elterjedt lehetett a dohányzás, elsősorban a pipázás. 1731 telén Kalmár Ferenc a Külső csapszéken „bolondoskodásból” elvette I. Sajó János pipáját. (131) Molnár István szolgalegény éjjel „a tűz mellett dohányzott,” mialatt a rábizott csikót a farkas „megmardosta.” (28) Gyakran esik szó dohánylopásról. Amikor a tolvaj Duđás Istvánt elfogták, a szüre ujjá tele volt dohányyal. (187) A leírásokból megtudjuk, hogy a dohányt maguk termelték. A dohányleveleket felfűzték, majd szalmában, zsákban tartották a „házhíján.” Mártha János „házhíjárul” a szalmából egy zsák dohányt, „szaporábbat egy fűzérnél” elloptak. (124) Lakatos János Varga János „szalmájából feles dohányt egy sákba rakott és Lakatos István házába vitte.” (162)

Egy helyen történik említés *retek*ről. Varga Márton az Első-telekben levő retekiből Vass György „vagy kettőt” felvett, és hazahozta. (114) Talán ritkaságnak számított még a retek, s kíváncsiságból vitt haza a tolvaj két darabot, de éppen ezért kerülhetett bíróságra az ügy, mert igen kis mennyiségben természetthették még.

Szó van a jegyzőkönyvekben „kenderföld”-ről, Kiss Gergely hagyatékában szerepel *szövő*, *gerebény*, *visszáló*, *szapulló kád*, 12 „darab” fonal, (a „darab” a fonal mértékegysége: a motollára felszedett fonalból 3 szál egy „ige”, hatvan „ige” „egy pászma”, s négy „pászma” „egy darab”) 50 vagy 60 sing vászon, 7 abrosz, 10 szakasztó ruha, 5 kendő, 25 darab zsák. (Egy sing = 60 cm) Kullin Györgyné szőtt Kiss Gergelyéknek 50—60 sing vásznat. Kiss Gergelyné asszony mindjárt fel is szabta, sőt már szövés közben is sürgette Kullin Györgynét, mondván: „szűjje megh hamar, mert nincsen fejér ruhájuk.” (Ez is bizonyítja, hogy a fehér ruhát ebben az időben maguk szötte vászonból készítették!) (108) László Pálné is éppen szütt, mikor Kocsis Ferenc bement a házba, „azonnal lebecsajította a gatyáját és kinszergette.” (10/b) Mindez arra utal, hogy a kendertermelés és -feldolgozás általános szokás lehetett.

Külön kell még szólni a szőlőről és a borról. Társas-összejövetelek, mulatságok nem múlhattak el bor nélkül. Három csapszék volt a városban, illetve környékén, amelyekben egész éven át mérték a bort. A bormérés joga a privilégium értelmében a várost illette, csak ősszel, kb. egy-két hónapon át volt szabad a bormérés a köznép számára. „Balogh János szürettől fogva a maga házánál iczés bort árult, öt pínzen iczejét.” Volt, aki „többet vitt egy kantánál.,” (27) Kb. decembertől a polgároknak tilos volt a bormérés, akit ilyenkor rajtakaptak „iczés bor” mérésen, azt megbüntették. A büntetés 2—12 forintig terjedt. (26, 70, 105, 113, 163, 164) Szigorúan büntették azt is, aki „helytelen iczét” használt. (165) (A magyar icce = 0,8484 l.) A három csapszék a „Külső csapszék,” mely a várostól Délre, a váradi országút mellett volt, egyben fogadóulis szolgált. A „Nagymarjai Csapszék,” mely az egykori Nagymarjának volt valaha „külső” csapszéke a váradi út mellett, s Nagymarja pusztulása után működtetését Kismarja vette át. Megvolt egészen a XIX. század végéig A harmadik a város „belső csapszéke,” melyet később „Fehér ló”-nak is neveztek. Mindháromba a város fogadott csaplárost. A tanácson belül a *borbíró* ügyelt a csapszékek rendjére, s év végén elszámoltatta a csaplárosokat. Volt idő, amikor a város a bormérést árendába adta, de ezt 1732-ben megszüntették. (145)

Mindenki törekedett arra, hogy legyen saját bora. Ezért már ebben az időben a Szigetre sokan ültettek szőlőt. Itt azonban nem valami jó minőségű bor termett, ezért, aki tehetett, valahol a bihari hegyek lejtőin, az Érmelléken szerzett magának kisebb szőlőbirtokot. Kiss Ferenc pl. „a Kovácsi Promontóriumon” (Hegyközkovácsi) 1714-ben „a háború után, amidőn az Országh haza szállott,” „a parlagbul kivette és építette, kezelte, karókkal is felékesítette.” A munkálatokra itt helyben fogadott munkásokat, kapásokat, akiknek egy napra 14 polturát, 2 napra 3 márvást fizetett. Azután ezt a szőlőt eladta az öccsének 18 forintért. (173) Nagy Mihály Gergely szintén a kovácsi hegyen örökölt szőlőt, míg Janó Mihálynak a bihari hegyen volt szőlője. (202) Az előbbi Kiss Ferenc Hodoson is örökölt egy darab szőlőt, de ennek absolutionalis levele elveszett. (219)

A szőlő művelése az érmelléki szokások szerint történt. A faluból is többen eljártak „oda a hegyre dolgozni,” így az ottani művelési rendszert tanulták meg. (100) A szőlőt télire *elfedték*, tavasszal *kinyitották*, azután *megmeccették*, az *öröksíget elrakták*, *megkarózták*. (Azután már csak kötözni, kapálni, karózni, kacscolni kellett, mert a permetezést még ebben az időben nem ismerték.) (125) Kiss András és Jámbor Pál szőlőjüket közösen művelték, közösen fizették utána a dézsmát is (125) (Utaltunk rá, hogy 1692 után a Váradi Püspökség igényt formált a dézsmára, és ezt legtöbbször be is szedték. A dézsma körüli per csak 5 év múlva, 1738-ban dőlt el.)

A *szüret* itt is vidám társasmunka volt, közös ebéddel, nótával, táncal. A szőlőt „*borzsák*”-ban taposták, a mustot *hordóba szűrték*. Aki tehetett, a bort pincében tárolta, ahol nem lehetett pincét ásni, ott az udvaron, a kamarában tartották. (152) A bort „*iczével*” mérték, legtöbbször belőle is itták. (Kovács Ferencz kiment Városunk Külső Csapszékére egy icze bor megh italára” 129) A kocsmában mért bort „*pínzes bor*”-nak mondták. Házilag használták a *kulacsot* és *kantát* is. (159) Útonjáró ember *tömlőben* vitt bort magával. Varonyai János Hencidáról hozott egy tömlő bort. Szabó Pál azt állította, hogy a tömlő az ő juhának a bőriből készült, mivel a bőrön felismerte a juh jegyét. A tömlő tehát úgy készült, hogy a *szórt* rajtahagyták a bőrön, csak magát az irhát készítették ki. (196)

A bor rendkívül fontos volt az emberi kapcsolatok tartásában. Borral kínálták a házhoz érkező kedves vendéget, bort adtak a pásztoroknak, csőszöknek, hogy feladatukat jobb kedvvel ellássák. Este, a napi munka után, vagy ünnepnapokon házaknál, vagy a csapszékben összejöttek a komák, barátok, s csendben borozgattak. Ritkán került sor nagyobb mulatságokra, amikor a hegedűs cigány, vagy a dudás kísérte éneküket, táncukat. A részegséget általában megvetették, különösen, ha valaki nappal, munkaidőben ivott. Voltak különösen borkedvelő emberek, akik borért még szabálytalanságok elkövetésére is hajlamosak voltak. Szabó János csősz pl. megengedte Mósik Jánosnak, hogy borért fát hordjon haza az erdőről akkor, amikor az tilalmas volt. (75)

Mindebből kitűnik, hogy a XVIII. század első felében az emberek a természeti adottságok komplex kihasználására épített, lényegében önfenntartó gazdaság kiépítésére törekedtek. E gazdaság alapja, mintegy sarkpontja a *háztelek* volt, s magát a megélhetést biztosító „gazdaságot” a hozzá kapcsolódó *appertinentiák* jelentették. Ezek közül legállandóbbak a kertek, de kezd már megszilárdulni a szántóföldek és a rétek határa is.

Ezzel szemben még szinte teljesen szabad a legeltetés a közös legelőkön és szabadulásokon, biztosítja a szükségleteket az erdőlés, illetve a nádlás, és általában a gyűjtögetés. A nemesi kiváltságokhoz köthető haszonvételek, mint a kocsmá, a mézárszék, a malom itt a komunitást illetik, tehát lényegében a lakosság érdekeit szolgálják. E feltételek jelentették valójában azt az „életteret”, amely az itt lakók megélhetését biztosította.

A megélhetés, főként a táplálék megszerzése szempontjából azonban ebben a korban elég számottevő lehetett még a *halászat*. A falut körülvevő, valamint a falu határát át- meg átszövő vizek, erek hálózata minden bizonnyal tág teret engedett a halászatnak. A jegyzőkönyvek ezen a téren elég szűkszavúak, de néhány kitétel igazolja feltevésünket.

1733-ban Dudás Istvánt azzal vádolják, hogy „a holt Berettyóba lévő Halgátbul vagy akarhol másutt *hurczát* vagy más halfogó jószágot” lopott volna. (187) A „halgát,” amint arra *Szilágyi Miklós* több tanulmányában rámutatott (pl. Jég alatti halászat a Sárreuten 1811-ben. In. Bajomi Krónika. Biharnagybajom, 1973. 123—131.) az ún. „rekesztő” halászati módra utal, amikor a tavaszi kiöntések után egy-egy területet gáttal elrekesztettek, azt, mint egy tavat, kerítő hálóval lehalászták, majd a gátakat szükség szerint újból megnyitották. Az így képződő vízáteresztő *fokok* segítségével lényegében a vizek állását, mozgását állandóan szabályozni tudták, amint ezt *Andrásfalvy Bertalan* A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása című tanulmányában (Bp. 1973) olyan szépen leírta. Fokokról jegyzőkönyvünkben is szó esik. Ilyen pl. a *Tompa foka*, a *Foka lapos* (207). De erre a rendszerre utalnak a *Csíkos tó*, *Halastó* elnevezések is, melyek egykor minden bizonnyal halgáttal elzárt mesterségesen kialakított haltároló tavakat jelentettek, illetve egyik tó a *csík*-halászatra utal.

A kerítőhalászat (tavi halászat) fontos eszköze volt a csónak, vagy *hajó*. A 97. számú jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy Szabó Péter másokkal együtt „hajó csinálásra adta magát,.. De a hajót nem itthon csinálta, hanem valahol a bihari hegyek erdőiben. Egy alkalommal Szabó Gáspár ment el a hajóért, fel is tették (a szekérre, vagy a szánra), de „a Hágón” leesett, s ott már nem tudták még egyszer feltenni, hanem ott hagyták. (A Hágó, amit az öregek máig emlegetnek Bihar község és Nagyvárad között van). Egyik tanú megjegyzi, hogy ha leesett is a hajó, „ha felvontatta volna” Szabó Gáspár, akkor elhozhatta volna. Ebből arra következtethetünk, hogy meglehetősen súlyos, masszív, bizonyára egyetlen fatörzsből kivájt bodonhajóról lehetett szó, amelyet csúsztatva is lehetett volna vontatni, amely nem tört össze, amikor a járműről leesett. Több embernek is lehetett hajója. Kiss Ferenc pl. a Közép-Szék végiben tartotta a hajóját, ott lelakatolta, sőt el is süllyesztette, hogy mások ne vegyék észre, valaki mégis ellopta. (128) Korábban ezen a hajón látták Szabó Pétert, Szabó Jánost és Kutron Pétert halászni. Ez is a társas, kerítőhalászatra utal.

A *hurcza* valamiféle húzóháló, amellyel folyóban halásztak. A *me-recse* lehet kis lapátszerű eszköz, amellyel a hajóban összegyűlt vizet kiszedték, de lehetett valamilyen halkiemelő eszköz is (mereggyű), mellyel a hálóban összegyűlt nagyobb halakat kiemelték.

A halászat joga itt minden embert megilletett, de a halászvizek használatát szabályozták, s azok nagyobb részét a város magának tartotta fenn, melyeket aztán halász társaságoknak rendszerint bérbe adta.

A parasztgazdaság és háztartás komplexitását próbáljuk szemléltetni azzal, hogy felsoroljuk a jegyzőkönyvekben előforduló használati tárgyak és eszközök neveit.

Aczél (acél) (192/b) Tűzcsiholó szerszám, „tűzszerszám”

Abrosz (108) Asztalterítő. Hagyatékban 7 darab

Balta (108) Kézi szerszám, többféle rendeltetésű faragó, hasító, ütő eszköz, acélból.

Csikótó, Csikota (108) Forgókarika, vagyis két vaskarika forgó csappal van összekötve. Főként ökörjárom vontatórúdja végére alkalmazzák.

Dagasztóteknő (108) Kenyérsütéshez használt, egy darab puhafából kivájt, kb. 189 cm) hosszú teknő

Derikally (108) Ágyban a szalma fölé helyezett, tollal vagy szőrrel bélelt fekhelyalátét.

Désa (désza) (108) Vándor román árusok hozták, faabronesokkal készült, többféle nagyságban.

Duda (129) Börduda. A kocsmában táncoltak rá.

Eke, ekeszerszám, talyigával, vasastul (108)

Fejsze (108, 59, 187) Nagyobb méretű balta, az élőfa kivágására, farönkök hasítására s faragásra használták.

Fonal (108) hagyatékban 12 darab.

Fúrú (108) Bizonyára kovács által készített, fa nyéllal ellátott, tollas fúróról van szó.

Gerebény (108) Kenderfésű

Gereblye (108) Volt „kisgereblye,” melyet szénagyűjtéskor, az udvar tisztításakor használtak, és „nagygereblye,” mellyel kaszálás, aratás után a tarlót igyekeztek megtisztítani.

Gyertya (159) Bizonyára faggyúgyertya, melyet a kocsmában égettek

Hám, strángostul (108) Lószerszám, istráanggal

Hajó (97) Valószínűleg bodonhajó.

Hegedű (159) Kocsmái hegedüssel kapcsolatban említik.

Hurca (hurca) (187) Húzóháló.

Icze (icce) (129, 201) A bor mértékegysége: = 0,8484 l.

Átvitt értelemben pl. „iczés bor” a szürettől kb. karácsonyig kimérhető házibor.

Kalapács (102) Itt „kaszakalapács” értelemben szerepel.

Kaloda (103) Büntetőeszköz, „nyakvas”

Kanta (27, 147) Szélesszájú cserépkorsó. Általában víztároló edény, de néha bort is töltenek bele. Itt kivételesen fekete cserépből égetett pénztartó kantárról van szó.

Kantár, Csígás kantár (83) Itt mint katonai felszerelés szerepel: „csigás kantárja legyen,” azaz készenlétben legyen, ha Rákóczi hadba hívja.

Kapa (108)

Kas (10, 89) Vesszőből font szekértartozék, hogy a szekérderékba tett dolgok el ne hulljanak.

Kasza (108)

Kasza ülő (108) A kasza élét a kalapáccsal az ülőn kalapálták élesre.

Kerék (108) A leltárban 4 db szerepel, tehát egy szekér tartozéka.

Kerékszeg (192) Más néven „tengelyviszeg.” A tengely végébe ütötték, hogy a kerék ki ne essen.

- Kés** (112, 177) Evőeszköz, munkaeszköz és fegyver. Néha „párkés”-ről szólnak.
- Kétkézvonó** (108) A házi barkácsolás fontos faragóeszköze.
- Láda** (108, 117) Bútor, melyben a textiliákat tartották. Kulccsal zárhatták, mert a zárját feltörték. Lehetséges, hogy ácsolt ládáról van szó, de valószínűbb, hogy festett láda.
- Lakat** (87) Egy hajóról lopták el.
- Láncz** (108) Leggyakoribb a „szekér kötő lánc,” mellyel a szekér oldalát kötötték össze, amikor abban súlyos terhet szállítottak.
- Lepedő** (108) Az ágyban a derékaljra terítették.
- Merekcse** (187) „halfogó jószág”.
- Nyereg** (89) A város istállójában látták.
- Párna** (108) Hagyatékban 4 darab, tehát nem lehetett magas ágy.
- Párnahíj** (108) A párnatokat tollal töltötték, rá párnahíjat húztak.
- Rosta** (108) Van „bőrrosta” és „vasrosta”. Gabonatisztító eszköz.
- Sóderáló** (108) Ismert ősi eszköz: hatalmas fa ágyba helyezett kettős kő, melynek felső kövét kézzel forgatták.
Ekkor még „kúsót” vettek, amit itthon daráltak meg.
- Szakasztó ruha** (108) Hagyatékban 10 db. Kenyérsütéskor a szakasztókosárba tették.
- Szapuló kád** (108) Három lábon álló lapos tölgyfa kád, alul lyukkal. Mosáskor a ruhát belerakták, felül ritka szövésű „hamvas ruhá”-val leterítették, erre fahamut raktak, majd forró vízzel addig locsolgatták, míg a ruhákból a szenny kilúgozódott.
- Szekercze** (108, 187) Eredetileg ács faragó szerszám.
- Szekér** (108, 151) A legfontosabb ló-, vagy ökörvontatású szállítóeszköz.
- Szekérkötő kötél** (108, 187) Amikor a szekeret szálal vagy kévébe kötött terménnyel megrakták, ezzel lekötötték.
- Székriány** (108) A házbelső fontos darabja, itt valószínűleg ácsolt ládát jelent, mert az állószékriányt még ekkor ezen a vidéken nem ismerték, s azt később is *sifonnak* nevezték.
- Szita** (108) Lószőrből szótt liszt osztályozó eszköz.
- Szövő** (10/b, 108) Itt ún. „talpas” szövőszéket használtak, melynek hatalmas talpai a földön feküdtek, s azokat lecölöpölték, hogy szövés közben el ne csúszkáljanak.
- Talyiga** (108) Az eke tartozéka.
- Tollas** (108) A párnatokat nevezték így.
- Tömlő** (196) Juhbőrből készült bortartó edény. Kívül rajta hagyták a szőrt.
- Túrós zacskó** (18) A mezőn dolgozók benne juhtúrót vittek ebédre.
- Tüzes üszök** (159) A tűzhelyen izzó fatuskó, melyet kézben tartva este világításra is használtak.
- Tűzszerszám** (192) Csiholó acél, a hozzá való kovakővel és taplóval együtt.
- Üst** (108) Volt öntöttvas üst és rézüst. Mindkettőt a tűzhelyhez épített katlanon használták, egyiket mosás, szappanfőzés, másikat főzéshez.
- Vászon** (108) Kenderből szótt textília. Hagyatékban 50—60 sing vászon szerepel, ez valószínűleg egy vég vászon.
- Vedér** (108) Tölgyfából, vagy bőrből készült vízmerítő edény.

Villa (108, 187) Van „favilla” és „vasvilla”. Előbbi 3—4 ágú, szénagyűtésnél, nyomtatáskor használták. Utóbbi ekkor még csak kétágú, főként kévehányásra használták.

Visszálló vas (108) Kenderfonalból a visszáló vas segítségével sodortak többágú zsinógot.

Zsák (24, 108) Durva kendervászonból. Hagyatékban 25 db.

Az életmód

A korábbi fejezetekben körvonalazott gazdasági, társadalmi, önkormányzati állapot lényegében behatárolta az életfeltételeket. Az egyéneknek, csoportoknak nem volt korlátlan mozgástere, így természetesnek tűnik, hogy az egyes családok, csoportok életmódjában nem mutatkoznak lényegbeli különbségek. Nincsenek olyan „nagy gazdák”, akik életvitelükben kiemelkedtek volna társaik közül, és a népi kultúra alapvető elemeit a pásztorok és a szolgák is viselik. Említettük: a gazda egy tálból evett a szolgájával, munkásaival, a pásztorok „sorkosztón” éltek, ugyanúgy, mint az iskolamester, tehát ugyanazt ették, mint a köznép. A jegyzőkönyvek nem adnak ugyan mindenre kiterjedő részletes információt a népi életforma egészéről, de ha a közölt részadatokat egységben nézzük, világosak a népi kultúra körvonalai.

Viselet. Főként a férfiak ruházódásáról tudunk meg többet. Bizonyos, hogy a férfiak hosszú haját viseltek. Csak így képzelhető el, hogy a kocsmában dulakodó legények „egymás haját fogták”, s úgy próbálták a másikat a földre teperni. (48) Kiss András hajánál fogva verte Kalmár Ferenc fejét a földhöz, de Kalmár is a haját húzta Kiss Andrásnak (85) Sajó János a Szász György „üstököt” fogta és úgy „húzták-vonták egymást”. (112/a) Varga János „üstökinél fogva” húzta ki a pincéből Kalmár Ferencet. (99)

Legáltalánosabb férfi viselet az *ing* és a *gatyá* volt. 1732. szept. 1-jén Szász György a Renge András „ingit a nyakába hasította”. (158) Ez csak úgy képzelhető el, ha a sértett rövid inget viselt. Kocsis Ferenc László Pálné előtt „a gatyáját lebecsájtotta”. (10/b) Szűcs Jánosné úgy látta Kéri Jánost, hogy „a gatyája az inába volt a leginynek”. (12) Tehát a maguk szötte vászonból varrt gatyának minden bizonnyal két szára volt, s derekukon madzaggal lehetett megkötni, és alatta nem viseltek alsó nadrágot, mint némely más bihari faluban. (Csökmő, Köröstárkány). Tehát úgy nézhetett ki, mint a XIX. századi ábrázolásokból következtetve a XX. század első felében is ismert volt.

Ünnepi alkalmakon viseltek már kék posztóból készült nadrágot, s ez alá szűkre szabott gatyát, úgynevezett *lábravalót*. (Kovács György három ingért és lábravalóért édesanyjának átengedte a vetését.) (85) Elterjedt felsőruha lehetett a *dolmány*, hiszen még szolgák bérében is szerepel. (84) Sokan *mentét* is viseltek, ami pedig nem lehetett olcsó viselet, hiszen Kiss Gergelynek egy lovat adott az urának mentéje árában. (108) Hét-köznapokon, főként a pásztorok *bocskorban* jártak. Láttuk, 8 pár bocskor járt évi bérükben. Az, hogy kész bocskor helyett nyers bőrt is lehetett adni, azt mutatja, hogy a bocskort maguk a pásztorok el tudták készíteni. A legények ünnepnapokon *sarkantyús csizmát* viseltek (131, 159) Férfi fejviselet a *süveg* vagy a báránybőr *kucsma* volt. Úgy látszik, a

kucsma előkelőbb viselet volt a süvegnél. Szekeres Ferenc ilyen szókkal mocskolta Kiss András: „Té Kiss András, ha kucs nád vagy is, nagyobb dolgokat vígbe viszek rajtad!” (172) A férfiak tiszteletadásként mindig levették süvegjüket a fejükről. (13, 215) Úgy tűnik, elengedhetetlen téli viselet volt a *szűr*. Jóságot őriző ember számára a tűzhely mellé letett szűr jelentette a *tanyát*, melyet másoknak tiszteletben illett tartani. Ha valaki a tanyát megsértette, azt úgy vették, mintha a házához törtek volna be. A szűrt vállra vetve hordták. Ujját zsebként használták: Dudás Istvánt mikor elfogták, a szüre ujsa tele volt dohánnal. (98)

A nők ruházatáról kevesebbet tudunk. Úgy tűnik, hajadonfővel akkor is csak lányok járhattak. 1731-ben pl. Deczki Sára asszony mindjárt gyanús lett, amikor „hajadon fűvel jött elő”. Valóban kiderült, hogy egy Tapló Gyurka nevű szolgálégénnyel paráználkodott előtte, a *kas* alatt. (10/a) Vászomból szőtt inget, pendelyt viseltek a nők is. (17) Tiszteletes asszonynak egész ládára való ruhája volt, melyet még leány korában megszőtt magának. A vásznat nem mindig vágták fel előre, hanem *türetben*, végben tartották, s csak akkor varrták meg, amikor szükség volt rá.

Az ing fölé *szoknyát* vettek, hétköznapokon olcsóbb (esetleg maguk által festett vászon), ünnepeken drágább anyagból. Szekeres Ferencnek egyik szoknyáját 12 forintra, vagyis egy ló árára becsülték. (205) Egy hagyatékban szó van „szoknyára való bársony perém”-ről. (108) A Fekete Körözs melléki Várasfenésen, az egykori Belényesi járásban idősebb asszonyok ma is viselnek olyan szoknyát, amelynek a szélén kb. 5 cm széles bársony csík fut körbe. Úgy látszik ez korábban szélesebb körben ismeretes volt. Egy másik jegyzőkönyvben említik a „bagazia kötőt”. Nem kizárt, hogy a Kalotaszegről ismeretes „muszuly”, vagy „bagazia” nevű elől felhajtós szoknya-típus vidékünkön is ismeretes volt. Hiszen Bihar ebben az időben szomszédos volt Kalotaszeggel, ahonnan vándor aratók gyakran jöttek a mi falunkba is. Talán éppen az elől nyitott bagazia viselet miatt számított obszcén cselekedetnek, amikor Deczki Sára egy legény előtt „felfogta a kötőjét”. (10/b) Szó esik még *kendőről*, *keszkenőről*, (108, 144), melyek lehettek fejkendők és nyakba való kendők egyaránt.

Társasélet. Az élet legfőbb tevékenysége, meghatározója a munka, a természettel való küzdelem. A társadalom mikróközössége ekkor is a család volt, így a feszültségek, ütközések is legtöbbször a családon belül jelentkeztek. E feszültségek közül a törvény elé elsősorban az anyagi természetű viták kerültek, főként az örökösödési kérdések. Ezek közül is elsősorban a ház, a telek és annak tartozékai képezték a perek tárgyát, de ritkán a gazdasági felszerelés, sőt a jószágok és az apróbb használati tárgyak birtoklásáért is pereskednek. Még a becsületsértések, rágalmaszások mögött is gyakran anyagi kérdések lappanganak. Szám szerint legtöbb a rágalmaszási per. (A perek 12⁰/₀-a). Egyeseknek elég könnyen jár a szája. Az olykor obszcén tartalmú szövegek azonban nyelvi, kultúrtörténeti tanulságokat is tartalmaznak; kifejezik a kor emberének stílusát, gondolkodásmódját. Nagy Benedek 1731-ben így mocskolta Jámbor Pálnét: „Búr Pálné, fenekes, hunczut még a lelked is”! „Ecclésián kívül vagy”! „Bunda Pálné”! „Vikás fenekű”! „Fenekes, hét köblös a valagad”! „Eb ágyába született vagy te”! (13) A többször idézett Deczki

Sára is mocskolta Kocsis Ferencné mondván: „annak kurvája, akinek ő”. Vele szemben a tanács igen szigorú volt: „egész napon álljon nyakvasba, avagy pediglen a városbul menjen ki”! (54) Kovács Ferenc Kiss Andrászt mocskolta: „nincs eszed”, „bolond vagy”! (65) Kocsis Mihály Nagy Istvánt „latornak”, „ördögh atta lelkünek” mondotta, s azzal is gyalázta, hogy „mais Rákóczi katonája és mais tudja hol vagyon”. (83) Kiss Péterné Tóth Péternét mocskolta: „Mit farsangolsz annyit széjjel, mert aki jó asszony, talál a dolgot”! Mire Tóth Péterné: „Ha én megyek, nem eszem, ha megyek is, nem szurt b... tt megh engem senki”! Aztán folytatta Kiss Péterné: „kit szurtak meg”?

— „Amely levelet a szél nem fú, nem zördül az” — volt Tóthné válasza. De Kissné se hagyta magát: „De bizony, megfejted az uradat egy tál korpán”!

— „Hogy fejk meg az embert egy tál korpán”?

— „Én nem tudom, de ne mondja nekem senki, hogy valaki megszurt volna”! De Tóthné csak erősgette:

— „Fa levele fúvás nélkül nem zördül”. (91)

Vincze Istvánné nem csak becstelenítette, hanem fenyegette is szomszédját Mósik Jánost: „Ördögh ette megh a lelkit, ha erre jön, levágom az inát is”! „Vesztette volna az Isten az annyába ezt a disznó születte részeseges fekete fiát”! „Eb ágyába született riszeges kutya”! „Ördögh atta, Ördögh horgya szillyel a lelkit, ha idejű a hágsójára, levágja az inát”. Vinczénét 12 forintra büntetik, s helyette a vejít teszik nyakvasba egy prédikációig. Persze Mósik János se akart adós maradni, s ilyeneket mondott vissza Vinczénének: „elloptad az Apád pinzit”! „Tolvaj vagy, mindenemet elloptad, színámat, szalmámat, nádamat, tengeri búzámat, egy karófarkam se maradt”! „A vín apjával együtt egye megh a szart”! (Öt is 12 forintra büntetik). Bakó István a volt bírót, Lénárth Mihály uramat így mocskolta: „megérdemlenéd, hogy házadat le vonnák”, „csak pelbárthidi nemes vagy”! „Elloptad a város pinzit”, „a fekete kanta pinzt előkírném tülle”! (153) Lukács Istvánné Kiss Mihálynét gyalázta; „Te fonnyadt kutya, az Isten szárasszon megh, jobb is vesztél volna az országodba”! „Jobbágy valagából esett”! „Te rossz asszony, a szart is edd megh”! (153) Lazonyi Pálné Kiss Andrászt mocskolta: „hamissan gazdagodtál megh, gyilkos nemzetcsigbúl való vagy”! oláh pondrábul esett fattya”, „hunczfut lílek, beste lílek”!, „Kurva az Annyok”! „oláh nemzetcsigbúl való”! (155) Czégény János Koncz Györgynét „Ördögh atta nyilvánvaló kurvájának” mondotta, (176) Vida Sámuel Kutron Jánosné „kutyázta”. Azt is mondta: „Kutya Kutron Jánosné”, ucza tüköre”, „a házamba ne jöjj, mert kiverlek onnan”! (212) Szabó Pál mérgében ilyeneket mondott Czégényi Jánosnéra: „égette volna megh a pogány mind házával edgyütt”! „ilyen ágyába született, disznó csinálta”!

A mocskolódásban az asszonyok vezettek, de a férfiak se nagyon szerénykedtek. Legtöbbször értelmetlen semmisségen zördültek össze, s ha elindult a szó, azt nehéz volt megállítani. Némelyek a kimondott mocskot már azért se vonták vissza, nehogy saját szavuk hitelét veszítsék. „Amit az ember eccer kiköp, fel nem nyalja”, — mondta Janó Istvánné, majd önmagát értelmezve folytatta: „amit az ember eccer kimond, nem

lehet azontul azt vissza nyelni". (201/c) Pedig a „nemes törvényszék” a rágalmazókat „nyelvüknek válcságáért” 2—12 forintra, esetenként nyakvasra büntette.

A szót nem egyszer tett követte, különösen italozás közben a kocsmákban. Természetes, hogy a verekedésekben a férfiak, különösen a fiatal legények vezettek. A bortól megbátorodott Vass János is a Külső Csapszéken „csipejire tette a kezét”, aztán így szólt: „Kicsoda a legíny, ide jűjjon, mit csinálók a lelkinék”! „Kicsoda a legíny Marjába”? Azután vagy tíz legény „felzendülvén” egymásnak ment, és tépték, cibálták ütötték egymást. (8) Lénárth Mihály volt főbíró szolgája „egy bikát vitt bé” az ivóba és azt mindenki szeme láttára „ketté harapta”. A többiek emiatt csúfolták, s ebből robbant ki egy tömegverekedés. (112) Az ilyen verekedéseknek általában nagyobb volt a fűstje, mint a lángja. Legtöbbször puszta kézzel verték, tépték egymást, s csak néha került elő a bot vagy a kés. A három év alatt megtörtént 25 verekedés során haláleset nem történt. A bíróságon súlyosbító körülménynek számított, ha a verekedő „virit ontotta” a másiknak, azaz vérző sebet ejtett rajta. Előfordult, hogy a legények kulacsban, kantában hazulról is vittek bort a kocsmába, s csak amikor ez elfogyott, akkor vettek „pínzes bort”. (159) Mulatozás közben gyakran táncoltak, bár ezt a város puritán törvényei tiltották. A tánchoz a zenét a hegedűs „Czigány András (valódi nevén Renge András), vagy a dudás Czégényi János szolgáltatta. „Fűjad koma, had járjak tánczot rajta”! — mondotta Kis János a dudásnak. (129)

A verekedéseket szigorúan büntették. A résztvevők, különösen a kezdeményezők 10—12 forintot is fizettek, ami abban az időben egy ló ára volt. Mivel azonban a verekedés ritkán esett meg káromkodás nélkül, ezért még külön büntetés járt; jobb esetben kaloda és eklézsia megkövetés, súlyosabb esetben pálcázás. Még szigorúbban büntették azokat, akik más falubelieket vertek meg. 1733-ban pl. három kismarjai legény három hencidait vert meg, emiatt mindhármukat 30-30 forintban marasztalták el.

A verekedések ritkán fejeznek ki társadalmi konfliktusokat. A csetepatékban gazdalegények és szolgállegények vegyesen vettek részt. Néha a legjobb barátok verik félholtra egymást. Így semmiségen „bolondoztak” I. Sajó János és Kalmár Ferenc jó barátok, amikor Sajó János egy idegen embertől elvett baltával „véletlenül” elvágta Kalmár Ferencnek a lábán az inát úgy, hogy az egész életére nyomorék maradt. (131) Súlyosabban ítélik meg, ha hivatalos személyt ütnek meg. Sajó Mihály pl. a város kocsisát ütötte pofon, s ezért 20 forintra büntették. (23) De még ilyen esetben sem beszélhetünk valamiféle hivatal elleni lázadásról, hanem csupán személyi összetűzésekről. Emiatt verekedések esetében is fontosabbak számunkra maguk a perszövegek, a bennük rejlő néprajzi, kultúrtörténeti, tárgytörténeti tanulságokkal, mint maguk a tényleges események.

Hasonló az eset a káromkodással is. Az erdélyi főnemes Apor Péter másfél évtizeddel korábban írta le az erdélyi urak káromkodásait (*Metamorphosis Transylvaniae*). Úgy tűnik, a protestáns morál itt is hasonlóképpen igyekezett féken tartani az emberek nyelvét, de nem teljes sikerrel, hiszen 21 perszöveg foglalalkozik kimondottan káromkodással.

Szám szerint legtöbbször az „Isteni káromkodást” büntették. Ez szó szerint legtöbbször „attával, teremtetté”-vel való káromkodást jelentett, vagyis amikor ellenfelükre azt mondták: „Ördögh atta teremtette”, vagy „kutya disznó teremtette”! „Mennykú teremtette”! Mivel a vallás szerint a *teremtés* egyedül az Isten joga, ilyenkor nem egyszer halállal fenyegetik a káromkodót; „halál volna a fején”, (7) „kúvel való verést érdemlett volna” (38), „legközelebb kúvel veretik agyon” (71/a), de minden esetben „A nemes Tanács megh gratiazván” csupán „keményen meghpálczáztatik”. Ez először 24, de visszaesőknél „többször elszenvedendő 100 pálczaütés” is lehet. Azután minden esetben kimondják, hogy „az Istenit kövesse megh”, vagyis bűnét a gyülekezet előtt vallja meg és az Isten előtt kérjen bocsánatot, megígérve, hogy hasonló eset többé nem fog előfordulni.

Káromkodásnak minősült a másik ember szidalmazása is, mint pl. „üsse megh a Mennykú”!, de a trágár beszéd is. Az ilyeneket is, mint a rágalmozókat általában 12 forintra, azonkívül kalodázásra, nyakvasba tételre ítélték. Gyakori a „Mit csinálók a lelkednek”! (38) „Baszom az Anyád Lelkét”! (2) Ecclesián kívül való vagy”! (13) „Tüzes a Lelke”! (86) „Mit csinál a lelkinék a vont szemű anyjának”! (103) „Mit csinálj a seggemnek”! „Mit csinál a lelkinék, a lányának és maghának”! (107) „Üsse megh a guta”! (151) „Gyere ki ebatta”! (152) „Hamis a lelked”! (221) Amennyiben a szidalmazó „nyelvel való fenyegetési valósággá lettenek”, akkor természetesen meg is pálcázzák őket. Itt is általában 24 pálczaütés az átlag. A káromkodás, verekedés, szitkozódás legtöbbször együtt járt. Voltak „zélus” emberek, akik minden „galyibában” részeseek voltak (/b, 85). Ezeket, ha többször ugyanazul a váddal törvény elé kerültek, a városból kitiltották. Különös szigorúsággal ítélték meg azokat, akik a bírót, prédikátort, kurátort, egyházfit, vagy más hivatalos személyt szidalmaztak. (23. Sajó Mihály a város kocsisát megütötte: büntetése 20,— Ft. 29. Kis András a bírót mocskolta: büntetése 12 forint. 51. Kocsis Mihályt a városból kitiltják, mert azt mondta, hogy a bírák „nem igazán tészik a törvényt”, „megisszák a kurvának a büntetését”. 55. Nagy János a bírót gyalázta. Kitiltást érdemelne, de „kegyelemből” egy napra nyakvasba teszik, s a „furatossal” megcsapják. 57. Kovács Ferenc a kisbíró megverte, „mustáját” elvette, ezért 12 forintra büntetik.)

A tanács nagy gonddal örködött a közrend betartásán. Egy Ádány nevű legényt vallattak, mert „András mester ablakát éjjel részegen beverte”. (32) Szigorral büntetik meg azt a hat legényt, akik a paróchiális ház ablakát verték be és az udvarról bort loptak. (152) Hat forintra büntetik Nagy Andrászt „az ajtón bé nem bocsájtásért”, aki bizonyára a kisbíró nem engedte be a lakásába. (33) Illyés János „a bíró hire nélkül házában lakót tartott”, ezért 12 forintra büntetik, s az idegent felszólítják, hogy három napon belül a várost hagyja el. (181) Nagy Sámuel egy forintra büntetik, mert vasárnap dolgozott. (209) Megkövetelték, hogy ki-ki ne csak a szántóföldjét, vetését tartsa rendben, hanem házatáját is gondozza: ne dobáljon ki szemetet, a ház elejét hetente legalább egyszer felseperje, itt irtsa a gyomokat, javítsa az utat, évente legalább egyszer tegye rendbe a sövényeket, garágyákat, kerítéseket.

Az iskola és az egyház nevelő hatása ellenére általában hittek a babonákban, rontásokban, boszorkányságokban. Kimondott „boszorkány-

per"-rel, amelyben a boszorkányság mint fő vádpont szerepelne, nem találkoztunk, de több rágalmazási, becsületsértési perben szóba jön a boszorkányság is. Ilyen pl. Czeller Pál feljelentése testvére, Szabó Jánosné Bársony Jánosné és saját felesége ellen, mondván, hogy ezek „megették” őt. (19, 19/A) Czeller Pál boszorkánynak nevezte a három asszonyt. Szabó Jánosnak is azt mondta: „A feleséged csapott tized a lú hátáról a földre és evett meg!” A saját felesége úgy került gyanúba, hogy ő is ott volt, mikor Szabó János leesett a lóról. Hiába állítja, hogy ő nem lehetett ott, mert akkor éppen „gyermekágyba feküdt”. Czeller Pál több helyen is elmondta, hogy „mind azulta nincsen egészsége, amiulta Szabó Jánosné a macskáját a kerék alá tette.” Czeller Pál onnan szerezte a bizonyosságot, hogy elment Perbálthidára Fehér Annók „nízöhöz”, és az világosította fel, hogy „hárman vadnak, akik megkették és az edgyik az éczaka a fejednél állott”. (Ez nem lehetett más, mint a felesége!) „A szomszédban vagyon az edgyik és oltamazd magadat tülle, tudod, mikor az ura a Lú hátáról leesett, akkoris megha csapta a Lú hátáról az földhöz”. Hazafele jövet éjszaka Czeller Pál bement Nagy Ferenc házához, aki csodálkozva kérdezte, „hol tud járni éczakanak idejin”? „Nem is tudgya a Felesíge ilyen éczaka hol jár, és arra a szóra szólván Czeller Pál úr, de bizony tudgya, mit csinálók a lelkinék, mert most is itt halgattya a kémínyben, és ha haza megyek is mindgyárt megk mongya, hogy most Perbálthidán és itt voltam”. Azt is mondta Czeller Pál Bársony Jánosnének: „tudod Sára, mikor a garádicson leestem, akkor ettél megkemet!”

A törvényszék Szabó Jánosné nevében 29 tanút hallgatott ki, végül Czeller Pált „nyelvinek váltságán” 100 forintra megbüntették. Czeller Pál azonban nem nyugodott, tovább boszorkányozta az asszonyokat. Azt is mondotta: „ki kéne őket vonyogatni a Házbúl!” Szász Györgyöt is kusztonozta: „ők ettek megk tizedet is, mert nem jól forgolódtál utoljára körülötte”, „jer, vonnyuk ki a Házbúl”, azután „kurvája, boszorkánya” szóval illette a három asszonyt. Többször hivatkozik ismét a „nízöre”, aki világosan megmondta, hogy a három fiatalasszony boszorkány, és ők ették meg. Azt is mondta: „Kis Marjába elég Boszorkány Ifju Asszonyok vadnak, nímelyiknek hadra jár a szeretőjük”.

Felújul tehát a per. Most Bársonyné a felperes, és most meg 35 tanút hallgatnak meg. A Deliberatum újból 100 forintra marasztalja el Czeller Pált. Mivel Czeller Pál ez ellen tiltakozást jelent be, még 14 tanút idéznek be, de ezek, mintha összebeszéltek volna, egyöntetűen kijelentették, hogy nem tudnak semmit („per omnia nihil”). Összesen tehát a három tárgyaláson 74 tanút hallgattak ki, s mindannyiszor a rágalmazót ítélték el, az asszonyokat viszont felmentették a boszorkányság vádjá alól.

Van még néhány célzás boszorkányságra. Nagy Ferencz Nyíri Tacsóval szemben úgy káromkodott: „mit csinál a vont szemű anyjának”. A „vont szemű” asszony pedig gyanús, hogy szemével tud rontani. (103) Kasza Pál felesége is szemével rontotta meg unokáját. Először Mósik János kezdte terjeszteni, hogy Kasza Pálné boszorkány, és „ő ette megk a gyermekeket”. (134/a) E célzásokból azonban nem lett per. Viszont 1733 első felében egy igen csúnya rontási história kelt szárnyra. Szántó Istvánné menyé, Szántó Gáspárné azt kezdte beszélni a faluban, hogy anyó-

sa megrontotta a gyermekit. Mikor a gyerek megszületett, még semmi baja nem volt mindaddig, míg egyszer Szántó Istvánné Debrecenből hazaérkezvén „meg nem nézte”. Attól kezdve viszont a gyerek „egészen neki veszett”, „Szem látomást veszett”. Azt is észrevették, hogy „nem olyan helyen van a szemíremteste, mint ahol kellene lenni”. Azután a gyerek nemsokára meg is halt. Holott a város hítes bábája is igazolta, hogy a gyerek „születésikor egészen szípecske volt, és a Szemíremteste szintin oly helyt volt, mint akar kinek”. Maga Szántó Istvánné is megdöbbsent az eseten, s mondta is: „soha, senki gyermekit nem nízem megh többet, láttam, hogy rossz volt, hogy Debreczenbül haza jöttem a Menyemnek a Gyermekeit, már reám szólnak felőle, hogy rosszul vagyok.” Két tárgyaláson összesen 40 tanút hallgatták ki az ügyben, melybe „rágalmazás” címen még Janó Istvánné is belekeveredett. Szántó Istvánnét a törvény végül nem teszi felelőssé a gyermek megrontásáért és haláláért, de az asszonyok, történetesen saját menyé is mindvégig meg voltak győződve, hogy anyósa rontó tehetséggel bír, s ezt talán már maga a vádlott is kezdte elhinni. (201/a—c)

Az igazság megtudakolásának voltak babonás eszközei. Ilyen volt pl. a *rostaforgatás*. Nagy Benedekné is valami rontási gyanúba esett, ezért Szász Györgyné reá forgatta a rostát, s a próbán „a rosta reá fordult”. (41) Így megbizonyosodván Szász Györgyné „Ucza hallatára reá fogta a fonalat”. (U. ott) (A rostaforgatást az 1930-as években még magam is láttam. Egy rostakéregbe zsoltárt, bibliát és valamilyen füvet tettek. A kéregbe beleszúrtak egy nyitott ollót, majd két asszony [Borbély Pálné és özv. Füzési Ferencné] egymással szemben állva az olló fogóját mutató ujjukra helyezték s a rostát felemelték. Akkor Füzésiné kérdezte: „Szent Péter és Szent Pál, mondjátok meg nekem igazán...” [a kérdésre már nem emlékszem]. Ha a felelet „igen”, akkor a rosta elkezdett fordulni.) A fonal ráfogásáról csak annyit sikerült megtudni, hogy az valamely „oldó” módszer, vagyis a boszorkány rontásától védett.

A rágalmazások, verekedések, veszekedések, babonás cselekedetek mellett némi szenzációk kelthettek a nyilvánosságra jött paráznaságok. Bár az egymással perlekedők gyakran reá kiabálták egymásra, hogy „lator”, „kurva”, valójában 2-3 nőszemélyről tudunk, akit többször raktakapart paráznaságon. Egyik Deczki Sára, Csizmadia János cselédje, akinek törvénytelen gyereke is született, de mert egyidőben több legény is járt hozzá, nem sikerült kideríteni, hogy ki volt a gyerek apja. (10, 10/a—b)

Deczki Sára kikapós menyecske volt; nem egyszer maga kezdett ki a legényekkel. Látták pl., hogy „felfogta a kötőjít” és mondta: „né tüzes csődörje, mit csinálók a lelkednek”. Igaz, Kocsis Ferenc se volt különb férfinék, mert kiderült, nemcsak Deczki Sárával volt dolga, hanem „kinszergette” László Pálnét, Kovács Jánosnét, Molnár Andrásnét, Pintér Györgynét, Mártha Jánosnét, Lakatos Jánosnét, mind 30 év körüli asszonyokat. (10/b) A másik „ismert” személy Vigh Pálné volt, aki, mikor ura nem volt otthon, hol Kéri Jankót, Pethő János szolgáját fogadta be házához, hol a „quartélyos németet” találták vele intim kapcsolatban. Kéri Jankó maga is dicsekedett: „hijába haragszik Ördögh attá Vigh Pálja, de megh míveltem a felesíghit”! De Lazonyi Pál meg „a németet” látta a hasán, „amint megmívelte neki”. Érdekes, hogy nemcsak magát

a paráznság tényét büntették, hanem a vele kapcsolatos rágalmazást, káromkodást is. Különbözik közismert, hogy a törvényen kívüli házaseletet, a paráznságot igen szigorúan ítélték meg. Vigh Pálnét ugyan felmentik, de Deczki Sárát kitiltják a városból.

A társadalom egészét mindezen összezőrdülések ellenére inkább a rend és a béke jellemezte. A társadalom nyitott volt. Mindenki szinte mindent tudott a másikról: ki mikor mit mondott, mit csinált, hol járt, miye volt? Így természetes, hogy a legapróbb ellentmondások is a törvény elé kerültek. Az élet zömét a hétköznapok megszokott monotonája töltötte ki. A hétköznapok egyhangúságát azonban események egész sora tette változatossá, olykor izgalmassá. A jószágkihajtás Szent György nap táján, majd az őszi „szorulás” Karácsony táján szinte egy-egy hétre felbolydította a falut. Hasonlóan a tavaszi áradások s ezek elvezetése kollektív tevékenységet követelt. Számottevő társas összefogásra volt szükség az aratáshoz, főként a nyomtatáshoz, a szénahordáshoz, a szüretrehez. Mindez nem nélkülözötte a szertartásos, ünnepélyes mozzanatotokat. Évente négy alkalommal 2-3 napos kikapcsolódást vagy legalábbis annak lehetőségét adták a vásárok, melyeket 1606 óta mindig megtartottak. Sokan eljártak Váradra, Debrecenbe, de más vásárookra is. A vásárolók gyalog, vagy lószekérrel közlekedtek. Ilyenkor szokás volt, hogy „felvették” a gyalogosokat, (108, 180) be-betértek az útszéli csárdákba, s élmennyel gazdagodva tértek haza.

A jegyzőkönyvekből csak utalásokból értesülünk a szokásos egyházi és családi ünnepekről, „népszokásokról”. Bizonyos, hogy vasárnaponként kötelező volt a templomba járás, ami ha nyüggegel járt is — hiszen arra fel kellett készülni testben, ruházkozásban, lélekben — de újból és újból felébresztette az emberség, a társadalmi felelősség és a lélek elhivatottságának a tudatát. Hírt kapunk azonkívül a *keresztelők*ről. Bizonyos, hogy ilyenkor nagy közös ebédet adtak, amelyen tyúkot öltek, s amelyet minden bizonyal multság követett. (45, 201/c) Nagy lakodalmakat is tarthattak, amelyekben lovaslegények is szerepeltek, este az utcáson tüzet raktak, puskaporról durrogtattak, pisztollyal lövöldöztek (amit aztán mind szigorúbb rendeletek tiltottak!) Nagyszabású halotti torokról is értesülünk. Kiss Gergely két „tavalyi” tinaja közül egyiket „levágták a torjára”. Ez több mint egy mázsa húst adhatott, tehát bizonyára több száz résztvevő fogyasztotta el. (108)

A jegyzőkönyvek nem emlékeznek meg több ünnepről. De szó van a disznótorról; megtudjuk, hogy „midőn Barcsa István sertésit megölték”, munkásai is ott voltak. (12/a) Tehát a disznótor is társas munkaalalom volt. Szó esik Karácsonyról, mely minden bizonyal itt is hagyományos szokáshagyományok mellett folyt, s ismerték a *kántálást*, a *Betlehemezést*. Nincs ugyan szó róla, de a kendert nem fonhatták meg társas fonóka nélkül, s elmaradhatatlan volt az őszi *kenderdörzsölő*. (Mindezekről részletesebben írok idézett munkámban). Ha még ezekhez hozzávesszük a korábban idézett kocsmái multságokat, s a még nem említett egyéb társas ünnepeket, bizonyosra vehetjük, a falusi élet az emberi kiteljesedésnek számtalan lehetőségét adta a múltban is. A kemény munka és küzdelem mellett alig múlt el hét, hogy valami ünnepi esemény fel ne emelte volna az embereket a szellemi élet magasabb szféráiba.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy jegyzőkönyvünk a falusi életnek szinte a teljességét átfogja, s ha nem is tárja fel az élet minden mozzanatát, de egy-egy jellemző „elszólás”, vagy adat, mintegy „vonatkozási pont” utal azokra a kihagyott motívumokra, amelyek megléte nélkül maga az esemény értelmetlen lenne. Így lesz teljes a kép, melyet a falu e három évéről a jegyzőkönyvekből megtudhatunk.

A Protocollum tartalom mutatója

1. Varga András tinója az ökörcsordáról elveszett, a kárt Molnár János ökörcsordás fizesse meg.
UTRUM (7 tanú) + Deliberatum 1. old.
UTRUM (töredék) 224. old.
UTRUM (5 tanú) 224. old.
2. Kiss Mihály „attával, teremtetével” káromkodott. Megpálcázták.
UTRUM (21 tanú) + Delib. 3—4. old.
3. Halász János és Draga Mihály a Külső Csapszéken verekedtek. 12—12 forint büntetés.
UTRUM (3 tanú) + 2 Delib. 7. old.
4. A „Szűcsök rétje” nevű kaszáló „vír” szerinti örököse Kutron János.
a) Delib. + UTRUM (5 tanú) 8. old.
b) 2 Deliberatum 11. old.
5. Tóth István és Kiss István kaszálójukon mutassanak határt. Ha nem teszik, a föld a városé legyen.
Deliberatum 11. old.
6. Nagy Istvánné Nagy Benedekkel mindenről számot vetett.
UTRUM (4 tanú) 13—15. old.
7. I. Sajó István attával, teremtetével káromkodott. Halál volna a fején, de csak „megpálcáztatik”.
UTRUM (3 tanú) 15. old.
Két Deliberatum 16, 55. old.
8. Cégényi János, Móses János és Vas György a Külső Csapszéken verekedtek. Az „indító” Mózes J. büntetése 12 forint.
UTRUM (9 tanú) + Delib. 17—18. old.
UTRUM (3 tanú) 19—20. old.
9. Kádár János hittel bizonyítsa, hogy a nádat maga vágta.
Deliberatum 5. old.
10. Deczki Sára Kocsis Ferencsel és Tapló Gyurkával paráználkodott. Keresi gyerekének az apját. Kocsis F.-et felmentik, de a pert folytatják.
a) Delib. + UTRUM (9 tanú) + Delib. 21—23. old.
b) UTRUM (20 tanú) 25. old.
11. Szilasi Gergely mostani telke kitől maradt rá?
UTRUM (8 tanú) 27—28. old.
12. Kiss András „szegény kenyíren” tartotta szolgáját.
a) UTRUM (8 tanú) 29—30. old.
b) UTRUM (9 tanú) 34. old.
13. Nagy Benedek Jámbor Pálnét mocskolta, és viszont.
a) UTRUM (19 tanú) 30—32. old.
b) UTRUM (14 tanú) 36—37. old.
14. Kovács Ferenc a város csapszékén verekedett és káromkodott.
UTRUM (4 tanú) + Deliberatum: további bizonyítás. 35, 37. old.
15. Olajos Mihály káromkodott. „Keményen megpálcáztatik.”
Deliberatum 16. old.
16. „Idő múlás miatt” a föld az idén Vas János kezén marad, jövőre újra „igazítassák el”!
Deliberatum 12. old.
17. Kovács Pálné nem lopta el Hegedús (Szilágyi) Pálné pendelyét.
Deliberatum: a rágalmazó elmarad 12 forintban, vagy „fizessen testével”.
5, 6. old.

18. Bódi Sámuel beleganélt Kovács György túrószacskójába.
 a) UTRUM (5 tanú) 4, 222. old.
 b) Delib. + UTRUM (3 tanú) 2. old.
 c) Delib: további bizonyítás. 101—102. old.
19. Czeller Pál boszorkánynak nevezte Szabó Jánosnét, ezért „nyelvinek váltságán” 100 forintra büntetik.
 a) UTRUM (29 tanú) + Delib. 39—42. old.
 b) UTRUM (35 tanú) + Delib. 44—48. old.
 c) UTRUM (14 tanú) + Delib. 61. old.
20. Kasza Pál úgy vette el feleségét, hogy az semmit se vitt a házához, így nem örökölhet Kasza Pál után.
 Delib. 35. old.
21. Simándi Gergely megütötte-e Kiss Andrást? Felmentik.
 UTRUM (5 tanú) + Delib. 35. old.
22. Kiss István a Pejo-föld igaz örököse.
 Delib. 43. old.
23. Sajó Mihály a város kocsisát megütötte. Büntetés 20,— Ft.
 Delib. 42. és 48. old.
24. Nagy Ferenc zsákját a malomból ellopták.
 a) Delib. 1—2. 42., 48. old.
 b) UTRUM (8 tanú) 49—50. old.
25. Kiss Gergelyné szolgálja erdő tilalmán elmarad 12 Ft-ra.
 Delib. 42. old.
26. Lakatos János elmarad bor hordásért.
 Delib. 42. old.
27. Balogh Szabó János „iczés bort” árult.
 UTRUM (7 tanú) 43. old.
28. Molnár István szolga hanyagságából Kiss András csikóját „megmardosta” a farkas.
 Delib. 48. old.
 UTRUM (5 tanú) 53. old.
29. Kiss András Szabó Pál bírót „mocskolta”. Büntetése 12,— Ft.
 Delib. 49. old.
 UTRUM (8 tanú) + Delib. 51—52. old.
30. Kiss István elmarad „erdő tilalmán” 24,— Ft-ban.
 Delib. 54. old.
31. Szánthó Pétert „erdőrontással” vádolják.
 Delib. 54. old.
32. Adány-nevű mesterlegény Dániel molnár mester ablakát „bé döfte”.
 UTRUM (tanú nélkül) 54—55. old.
33. Erdőrontásért büntetik 12—12,— Ft-ra Mósik Jánost, Kicsis Ferencet, Dudás Andrást.
 Delib. 55. old.
34. Vas György a Város Csapszékin verekedett-e?
 Delib. 34. old.
35. I. Sajó János a Város Csapszékin a cigányt verte.
 Delib. 57. old.
 UTRUM (2 tanú) 59. old.
36. Kocsis Mihály káromkodásért megpálcáztatik.
 Delib. 16. old.
37. Barcsa Mihály telke osztóra megy.
 Delib. 55. old.
38. I. Sajó János káromkodott. „Küvel való agyonveretis” helyett 100 pálcaütésre ítélik.
 UTRUM (5 tanú) + Delib. 56., 59. old.
39. Kocsis Mihály nem betegsége miatt engedetlenségéből nem jelent meg a törvényen, és Varga András ellen „ágált”. Büntetése 12,— Ft.
 Két Deliberatum 56., 59. old.
40. Kiss András nem ismeri el, hogy jogosan büntették meg ökor behajtásért fél kanta borra.
 Delib. 57. old.
41. Szász Györgyné „reá fogta a fonalat” és „rostát forgatott” Nagy Benedeknére.
 Delib. 58. old.

42. Mártha János „gyep felszaggatás” tilalmán elmarad 12 Ft-ban.
Delib. 59. old.
43. Kiss Jánost káromkodásért kalodába tették.
Delib. 59. old.
44. Barcsa Istvánnét felmentik egy tamási asszony keresete alól.
Delib. 57. old.
45. Bagosi Mihályné Takács Ferencet tyúk lopással vádolta. A lopott tyúkot „keresztelón” ölték meg.
Delib. + UTRUM (4 tanú) 57—59. old.
UTRUM (8 tanú) + Delib. 60., 217. old.
46. Lénárth Mihály árpáját Szabó Pál ökrei megették: a kárt fizesse meg.
Delib. + UTRUM (4 tanú) 61—62. old.
Delib. 66. old.
47. Vas István „attával, teremtetével” káromkodott.
UTRUM (10 tanú) + Delib. 62. old.
48. I. Nagy János Szilasi Gergelyt megverte és káromkodott. Büntetése: 12,— Ft. nyakvas, megkövetés.
UTRUM (5 tanú) + Delib. 63. old.
49. Kiss András és Kalmár Ferenc a Külső Csapszéken verekedtek, büntetésük 12—12 forint.
UTRUM (8 tanú) + Delib. 64—67., 78. old.
a) UTRUM (6 tanú) + Delib. 84—85., 86. old.
50. Bakó István elmarad a „Bíka fertejiben” való gyepfelszántásért.
Delib. 65. old.
51. Kocsis Mihály a „bírák gyalázásáért” és káromkodásért elmarad, „a városból kitolattatik”.
Delib. 65. old.
52. Gergely mesterné lencséjét a Nagymarjai földön megették.
UTRUM (3 tanú) 66. old.
53. Kocsis Mihály Nagy Istvánnét „mocskolta”. Bünt. 12,— Ft.
UTRUM (12 tanú) + Delib. 68—69. old.
54. Deczki Sára Kocsis Ferencné gyalázta. Nyakvasba teszik, vagy a városból menjen ki.
UTRUM (3 tanú) + Delib. 69—70. old.
55. Nagy János a hírot gyalázta és káromkodott. Nyakvasba teszik és „a furatossal” megcsapják.
UTRUM (3 tanú) + Delib. 69—71. old.
56. Barcsa István elengedte a juh tartozást Barcsa Gergelynek.
Delib. + UTRUM (1 tanú) 71—72. old.
57. Kovács Ferenc a kisbíró megtagadta, elvette a „mustáját”. Elmarad 12 forintban.
Delib. + UTRUM (9 tanú) + Delib. 71—74. old.
58. I. Tóth István, Kiss György és Kiss Mihály veszekedtek.
UTRUM (4 tanú) 72. old.
59. Bizonyítsa meg Kutron Mihály, hogy ki lopta el a fejszéjét.
Delib. 73. old.
60. Nagy Sámuel ötszöri szólításra nem „comparealt”. Pálcázás.
Delib. 19. old.
61. Varga János elmarad szófogatatlanságért 2 forintban.
Delib. 65. old.
62. Kovács György becsmérelte az egyházfit.
Delib. 65. old.
63. Oláh István elmarad erdő rontásáért, 24 forintban.
Delib. 54. old.
64. Tóth István káromkodott, verekedett.
Delib. 65. old.
65. Nagy Istvánné a Vármegye absolutionálisával igazolja magát.
Delib. 65. old.
66. Bizonyítsa meg Kiss András, hogy Kovács Ferenc mocskolta.
Delib. + UTRUM (2 tanú) 69. old.
67. Bizonyítsa meg Bíró úr, hogy Barcsa Gergely káromkodott.
Delib. 71. old.

68. Nagy János a főbíró mocskolta-e?
Delib. + UTRUM (3 tanú) 70. old.
69. Bócs Jánosné „fogadatlanságért” 12,— Ft.
Delib. 71. old.
70. I. Tóth István csapszék tilalmán elmarad 12,— Ft-ra.
Delib. 72. old.
71. Böszörményi Györgyöt káromkodásért 100 pálcára büntetik.
Delib. + UTRUM (7 tanú) + Delib. 79. old.
72. Nagy István adjon erősebb bizonyítékot Kovács Mihály ellen.
Delib. 73. old.
73. Kiss György erdő tilalmán elmarad 12 forintban.
Delib. 74. old.
74. Janó Istvánné bizonyítsa meg, hogy Fekete István csász „hamislelkű”.
Delib. 78. old.
75. Szabó Sámuel csász nem igazán adta elő a jószágot, büntetése 12 forint.
Delib. 74. old.
Delib. + UTRUM (14 tanú) 76—78. old.
76. Pethő István szénáját Dudás István meggyújtotta. 3 Ft.
UTRUM (4 tanú) + Delib. 75. old.
77. Pethő István két kas méhét a Rétben felbontották.
UTRUM (3 tanú) 76. old.
78. Máli Jánosné asztagját a Durinaszélben levő szűrűjén Mónus István felgyújtotta.
Delib. + UTRUM (2 tanú) 76. old.
79. Szabó István a Telekben árpaszalmát etetett és tüzelt.
Delib. 79. old.
80. A nyáj juhokat a Szigetből a pásztor tiltakozása ellenére három legény kihajtott. A juhok a jég alá veszttek. A kárt a pásztor és a legények közösen viseljék.
Delib. + UTRUM (14 tanú) + Delib. 80—93. old.
81. Fekete István hites csász hamisan vádolt embereket, hogy fát vágtak és tilosban legeltettek.
UTRUM (10 tanú) 80—81. old.
82. Szánthó Péter szolgája tyúkot lopott. 6,— Ft-ra büntetik.
Delib. 82. old.
83. Nagy István „ma is Rákóczi katonája”. A rágalmazó 6,— Ft-ra elmarad.
UTRUM (11 tanú) + 2 Delib. 81—83, 87. old.
84. Kocsis Mihály adós maradt a szolgájának egy dolmányal.
UTRUM (4 tanú) 81, 84. old.
85. Kovács Gáspárné inget, lábravalót ad fiának búzáért.
UTRUM (2 tanú) 87. old.
86. Koncz György „attával, teremttével” káromkodott.
UTRUM (7 tanú) 88. old.
87. Sajó István szénáját a Vasadon Csutoros István ökrei feldúlták.
UTRUM (3 tanú) 91, 93. old.
88. Kovács András hozzon testimonialist Pelbárthidáról, hogy felesége hűséges volt ott lakó Király Istvánhoz, így jogosan vette át annak hagyatékát.
Delib. 94. old.
89. A város kocsisa fejszét lopott, s eladta Nagy Andrásnak, 12 forintban elmarad.
UTRUM (1 tanú) + Delib. 94. old.
UTRUM (4 tanú) + Delib. 95—96. old.
90. Kiss István bizonyítsa, hogy cselédei nem loptak fát.
Delib. 94. old.
91. Tóth Péterné mocskolta Kiss Péternét.
Delib. + UTRUM (13 tanú) 96—98. old.
92. Jámbor Pál nem adta ostorosnak fiát Mártha Jánosnak.
Delib. + UTRUM (8 tanú) 98—99. old.
93. Mártha János nem vetette el Lakatos János búzáját. A kárt közösen viseljék.
Delib. + UTRUM (4 tanú) + Delib. 98—102. old.
94. Tehéncsordás fizetése.
Emlékeztető feljegyzés. 101. old.
95. Szilasi Gergely szénáját a Vasadon megették.
UTRUM (10 tanú) 101. old.

96. Bizonyítsa meg Balogh János, hogy a tanúk hamisan esküdtek.
Delib. 101. old.
97. Szabó Péter „hajó csinálásra adta magát”.
Delib. + UTRUM (3 tanú) 101, 109. old.
98. Balla Mihály és Hentes János ökörorsodások közösen térítsék meg az elveszett ökör árát.
Delib. 102. old.
UTRUM (11 tanú) + Delib. 106—108. old.
99. Varga János a Külső Csapszékben verekedett.
100. Kiss János miért nem vetette el Nagy Sámuel búzáját?
Delib. 103. old.
UTRUM (16 tanú) + Delib. 105—106. old.
UTRUM (6 tanú) 103. old.
101. Pető János szolgája Mészáros János káromkodott, „keményen megpálcáztatik” és „Istenit kövesse meg”.
UTRUM (7 tanú) + Delib. 104. old.
102. Szász Béláné „küsőt” adott Szánthó Péternek.
Delib. 106. old.
103. Nagy János káromkodott, és „a vont szemű annyát” szidta valakinek a „bika akolnál” Kaloda, pálcázás.
UTRUM (9 tanú) + Delib. 111. old.
104. Bizonyítsa meg Faragó Pál, hogy a „nagy istállójában mennyi marhája volt?”
Delib. 111. old.
105. Kalmár Ferenc elmarad „csapszék tilalmán” 12 forintban.
Delib. 111. old.
106. Lénárt Mihály a bírónak nem felelt. Engedetlenségért 2,— Ft. A Bíró küldjön írásos felszólítást!
Delib. 111, 153. old.
107. Balla Mihály „üsse meg a Mennykú”vel káromkodott.
Delib. + UTRUM (4 tanú) 107, 110. old.
108. Kiss Gergely hagyatéka. (Vagyonleltár)
UTRUM (17 tanú) 112—116. old.
109. Kiss János tehenét kiugratták a garágyán.
UTRUM (5 tanú) 166. old.
110. A Kis Lőrinc család telkének sorsa.
UTRUM (7 tanú) + Delib. 117. old.
111. Vincze Istvánné fenyegette Mósik Jánost („Levágom az inát”), Mósik J. tolvajnak mondta Vincze I.-nét, ezért Mósik Jánost 12, Vinczénét 2 forintra büntetik.
UTRUM (16 tanú) + Delib. 118—119. old.
UTRUM (7 tanú) 121. old.
112. Halász János a Külső Csapszéken verekedett, káromkodott, büntetése 12 forint.
Delib. + UTRUM (4 tanú) + Delib. 122—123. old.
UTRUM (5 tanú) + Delib. 122—123. old.
113. Nagy Ferenc elmarad bor árulásért 2 forintban.
Delib. 121. old.
114. Varga Márton retkit az első telekből ellopták.
UTRUM (4 tanú) 123. old.
115. Csutoros István Szekeres Ferenc földjét elszántotta. Büntetése 2 forint.
Memorialis. 123. old.
Delib. 145. old.
116. Kovács Jánosné Nagy János házát feltörte, pénzt elvitte, ezzel halálos „poená”-ba esett. (Az ítélet hiányzik.)
UTRUM (4 tanú) + Delib. 124—125. old.
117. Nagy Ferenc házába valaki betört, ládáját felszaggatták, szalonnáját a „hájszjárul” elvitték. Ezzel halálos bünt követtek el. (Az ítélet hiányzik.)
UTRUM (13 tanú) + Delib. 125—126. old.
118. Cigány Horváth Ferencné és férjét Cigány János és felesége megverte.
UTRUM (8 tanú) 127. old.
119. Faragó Pál szénáját a Zalogosban valaki „ház fedni, vagy asztag fedni” lekaszálta.
UTRUM (3 tanú) 128. old.

120. Kiss Gergely asztagját a Gergely mester szűrűjén Lázár István ökrei feldúlták.
UTRUM (3 tanú) 128. old.
121. Faraghó Pál és Lázár István volt „köpeczek” osztoznak.
Delib. 124. old.
UTRUM (5 tanú) + Delib. 129—130. old.
122. Tóth János nem igazán adta ki a tejet a bornyúpásztornak.
Delib. + UTRUM (4 tanú) 130—131. old.
123. Vigh Pálné Pethó János szolgájával és a quartélyos némettel paráználkodott.
UTRUM (25 tanú) 131—134. old.
124. Ki lopta el Mártha János dohányját?
UTRUM (9 tanú) 134, 138. old.
125. Kiss András és Jámbor Pál szőlőhasználat-ban perelnek.
Delib. + UTRUM (8 tanú) 135, 137. old.
126. Böszörményi György a Vasaderdőről fát lopott.
UTRUM (4 tanú) 136. old.
127. Szabó Istvánné hitese bába a gyógyításban osztozzon a visszajött Király Mártonnéval.
Delib. 1—2. 136, 138. old.
128. Kiss Ferenc hajóját a Közép-szik végéből ellopták.
UTRUM (9 tanú) 137. old.
129. Kiss János és Kovács Ferenc a Külső Csapszéken verekedtek.
Delib. + UTRUM (10 tanú) 139—142. old.
130. Fejér István és Lázár István disznóval kereskedtek.
Delib. 139. old.
131. I. Sajó János baltával elvágta Kalmár Ferenc inát.
UTRUM (7 tanú) 143—145. old.
132. Kiss János telke „vír szerinti örökség”.
Delib. 145. old.
133. Szilasi Mihály mostani telke a labanc Patkai Istváné volt.
UTRUM (5 tanú) + Delib. 146—158. old.
UTRUM (9 tanú) + Delib. kétszer. 167, 170. old.
134. Mósik János Kasza Pált küldözte saját házából. Bizonyítás szükséges.
Delib. + UTRUM (2 tanú) 148, 151. old.
Delib. (kétszer) 151, 153. old.
135. Kiss András „a Bíró másikját” dehonestálta. Bizonyítás.
Delib. 148.
136. Pásztorok fizetése 1732. márc. 2.
Memorialis. 149. old.
137. A Pejo Jánosnak kimutatott földet a Kiss familia használta.
UTRUM (5 tanú) + Delib. 149. old.
138. Bizonyítsa meg Kiss András, hogy földje mostani háza után való.
Delib. 152. old.
139. Bizonyítsa meg Szekeres Ferenc, hogy öccsével mocskolódtak, de aztán megkövették egymást.
Delib. 152. old.
140. Szekeres Ferenc azért nem boldogulhatott, mert Lénárth Ferenc főbíró leveleivel nem helyesen járt el.
Delib. 152. old.
141. Kutron János a város dinnyéjét lopta. Bizonyítás.
Delib. 152. old.
142. Kutron Mihály a Sziget erdőn dinnyét lopott, büntetése 2 forint.
Delib. 152. old.
143. Szilágyi Pál „bíró híre nélkül” lakót tartott, büntetése 12 forint.
Delib. 153. old.
144. Verekedések a Város Csapszéken. További bizonyítás.
Delib. (négyyszer) 153. old.
UTRUM (5 tanú) 158. old.
145. A Főbíró fizetése, a Tanács szervezete. 1732. jún. 18.
Memorialis. 154. old.
146. Hol van a határa Csizmadia Jánosné telkének?
UTRUM (tanúk nélkül) 155. old.

147. Bakó István Lénárth Mihály volt főbíró t mocskolta („nem igazi nemes”, ellopta a város pénzét). Bizonyítás.
UTRUM (10 tanú) + Delib. 156, 164, 200. old.
148. Erdős István ökrei csak „szaladásból” mentek kárba. Bizonyítás.
Delib. (kétszer) 159, 179. old.
149. Nagy János „attával, teremtettével” káromkodott. „Mepálcáztatik és Istenit kövesse meg.”
Delib. + UTRUM (7 tanú) + Delib. 157, 160. old.
150. Járhat-e Nagy András jószága a tilalmason?
Delib. 157. old.
151. Kiss János szekérrel elgázolta Pethő Mihály disznóját.
Delib. + UTRUM (5 tanú) 159—165. old.
152. Garázda legények a paróchiális ház ablakát beverték, bort loptak, káromkodtak.
UTRUM (3 tanú) 161. old.
153. Kiss Mihálnét Lukács Istvánné mocskolta.
Delib. (2) + UTRUM (8 tanú) 157—162. old.
154. Bizonyítsa meg bíró úr, hogy E. Kiss István verekedett.
Delib. 161. old.
155. Kiss Andrást Lazonyi Pálné mocskolta: „hamisan gazdagodott meg”, „gyilkos nemzetségből való”.
Delib. + UTRUM (16 tanú) 157, 163. old.
156. Madarász János napával egy kenyérre állott.
Delib. 165. old.
157. Az eladott ló hibás volt-e már az alku előtt?
Delib. 166. old.
158. Szász György és Tóth György a Szabó legényt megverték.
UTRUM (5 tanú) 166. old.
159. Szabó István kantával, kulaccsal hordta a bort a külső csapszékre. Ott verekedtek. A hegedűst is megverték.
UTRUM (4 tanú) 168—170. old.
160. Mile Pál a Sziget erdőn dinnyét lopott. Büntetés 2 forint.
Delib. 171. old.
161. Lakatos István dohányt lopott.
Delib. + UTRUM (11 tanú) 178. old.
162. Lakatos István árpáját kétszer megbecsülték. Bizonyítsa meg.
Delib. 138. old.
163. Böszörményi György bor árulásban elmarad 510 dénárra.
Delib. 179. old.
164. Tilos bor mérésben többen elmaradnak 2—3 forintban.
Delib. 171. old.
165. Szilasi György dinnye lopásban elmarad 2 forintban.
Delib. 165. old.
166. Szász György ökrét kereste, de elő nem adhatta.
Delib. 165. old.
167. Farkas Márton verekedett. A kalodából magát kiváltotta 102 dénárért.
Delib. (kétszer) 193. old.
168. Szilágyi Zsigmond káromkodott. Kalodába tétetik.
Delib. 171. old.
169. Mónus Istvánt „szitokért” megbüntették 95 dénárra.
Delib. 171. old.
170. A Tanács elleni bizalmatlanságok:
a) Szekeres Ferenc a kisbíró t dehonesta lta. (1 forint) 168. old.
b) Balogh János szófogadat lansa ga. (2 forint) 171. old.
c) Vas György zenebonát indított. (3 forint) 171. old.
d) Lázár Istvánra több portió t vetettek. 179. old.
e) Pethő Mihály a Tanács ellen zúgolódott (130 dénár) 179. old.
171. Bányai János és Vágó János a Lénárth Mihály telekjéből szaporították a magukét.
Delib. (kétszer) 167, 171. old.
UTRUM (10 tanú) 172—173. old.
172. Szekeres Ferenc mocskolta Kiss Andrást.
UTRUM (4 tanú) 174. old.

173. Kiss Ferenc szőlője a kovácsi Promontóriumon igaz öröksége.
UTRUM (9 tanú) 174—176. old.
174. Behajtott pocsjai marhák után fizetés 136 dénár.
Delib. 177. old.
175. Kolos Pál „felvállalta” Kovács László ökreit és üszőjét. Az ökröt a farkas megmarta. Húsát, faggyát elmeréte.
UTRUM (5 tanú) + Delib. 177. old.
UTRUM (3 tanú) 178. old.
176. Koncz Györgynét Czégényi János gyalázta.
Delib. 179. old.
177. Lopott-e I. Sajó János pénzt Biharon?
Delib. 179—180. old.
178. Czeller János tinaja „kába” volt, mikor a csordás keze alá adta, így pusztulásáért a pásztor nem felelős.
Delib. + UTRUM (6 tanú) + Delib. 180—183. old.
179. Ökörscordások fizetése 1733-ban.
Memorialis 180. old.
180. Ki gyújtotta fel a pocsjai korcsmaházat?
UTRUM (3 tanú) 180—181. old.
181. Illyés János „bíró híre nélkül” lakót tartott. Büntetése 12 forint.
Delib. 181. old.
182. Erdő tilalmán többen elmaradnak 12—12 forintban,
Delib. 181, 184. old.
183. Nagy Benedeket az ármások „más színája alatt” találták. Büntetése 120 dénár.
Delib. 181—182. old.
184. Kinek a hibájából ölte meg „a vad” Tóth András tináját?
Delib. + UTRUM (3 tanú) + Delib. 182—184. old.
185. Malombíró instrukciója. (Szöveg hiányzik!)
Memorialis 184. old.
186. Szombath Gergely unokája fát lopott. Elmarad 4,— Ft-ra.
Delib. 183. old.
187. Dudás András a Halgátból hurczát, merekcsét, lakatot, más helyről szekercét, dohányt lopott.
UTRUM (2 + 5 tanú) 185—186. old.
188. Csutoros István szolgája, Czégényi János részegeskedésre adta magát.
UTRUM (11 tanú) 185—190. old.
189. Kovács György Rác Andrásné temetésén mocskolódott.
Delib. + UTRUM (5 tanú) 186, 189—190. old.
190. Csizmadia Jánosné Szekeres Ilona árvái és Csutoros István osztozkodása.
Delib. 1, 2. 187. old.
191. Nagy Mihályné volt csaplárosnak a város nem maradt adós.
Delib. 187. old.
192. Dudás András diffamációval és fenyegetéssel vádolja Böszörményi Györgyöt, ő pedig lopással Dudás A.-t.
Delib. (kétszer) 190, 200. old.
~ UTRUM (4 tanú) + Delib. 205—206. old.
Delib. + UTRUM (10 tanú) 206—208. old.
193. Bársony János „Bíró híre nélkül” fogott földet.
Delib. 191. old.
194. Nagy Benedek és Faraghó Pál a ló vételben társ volt.
Delib. 1, 2, 3. 185, 191. old.
195. Mondjon hitet Kozma Mihály, hogy mikor megvette Lazonyi Pál tináját, az már akkor hibás volt, de Lazonyi Pál eltitkolta.
Delib. 192. old.
196. Varonyai Pál tömlője a Szabó Pál juhának a bőriből készült-é?
Delib. 192. old.
197. Kismarjai legények megverték a Hencidaiakat. Büntetésük fejenként 30—30 forint.
Delib. 190. old.
198. Ö. Sajó István, I. Sajó István és Sajó János a csapszéken verekedtek. Csapszék tilalmán elmaradnak 12 forintban.
Delib. 191. old.

199. Bizonyítsa meg Szekeres Ferenc, hogy Kis Tamás háza után való a föld, melytől Ó. Sajó István eltiltotta.
Delib. 192. old.
UTRUM (3 tanú) + Delib. 2, 3. 200. old.
200. Böszörményi György fenyegetett, káromkodott. Büntetése: 12 forint, nyakvas, 24 pálcaütés.
Delib. 192. old.
201. Szánthó Istvánnét menyé „szemmel veréssel” gyanúsítja.
Delib. + UTRUM (12 tanú) + Delib. 192—197. old.
UTRUM (13 tanú) + Delib. 197—199. old.
Delib. + UTRUM (15 tanú) 201—204. old.
202. Gergely mester testamentuma a kovácsi Promontóriumon levő szőlőről.
UTRUM (5 tanú) 193. old.
203. Nagy Ferenc mostani telke „vér szerint” a Bakó családot illeti meg.
Delib. 1—2. + UTRUM (14 tanú) 193, 199, 202—203. old.
Bakó István procur.-t jelöl. 210. old.
Delib. + UTRUM (8 tanú) 210—213. old.
204. Varonyai István ökörtartást vállalt. Az ökör több szénát evett meg, mint amennyi haszna volt.
Delib. 194. old.
205. Szekeres Ferenc megsértette debreceni concivis Zilahi Szabó Pétert. Büntetése: 12,— Ft.
Delib. 196. old.
206. Nagy Sámuel a nagymarjai földön való szántásért elmarad 12 forintban.
Delib. 197. old.
207. Igaz-e, hogy az egykori Patkai István féle telek után becsülték a Tibor halmánál, a Kereki-, a Közép útra dülő szántóföldeket, s Vasad oldalán és a Takács Szigetbe levő kaszálókat?
UTRUM (6 tanú) 198. old.
208. Kasza Gergely jogos örökös, de „idő múlás miatt” csak jövőre veheti birtokba az örökölt földet.
Delib. 199. old.
209. Nagy Sámuel vasárnap dolgozott. Egy Ft-ra büntetik.
Delib. 200. old.
210. Faraghó Pál okatlanul sértegette Görögh Pétert. Büntetése 3 forint, és „kövesse meg!”
Delib. 204. old.
211. Kalmár Ferenc „attával, teremtettével” káromkodott.
UTRUM (3 tanú) 203. old.
212. Kutron Jánosné Vida Sámuel „kutyázta”, „utca tükörinek” nevezte. Büntetése 2 forint.
UTRUM (8 tanú) + Delib. 200—204. old.
213. Az alperest felmentik, merő a felperes az aperes protestációja ellen nem „comparealt” (nem jelentkezett).
Delib. 204. old.
214. A debreceni Zilahi Szabó Péter „4 vad tulkot” adott betörésre Varonyai Istvánnak.
UTRUM 1—2. (4 tanú) 204—205. old.
215. Kivette el Kiss Ambrus süvegét?
Delib. + UTRUM (6 tanú) 206, 215. old.
216. Szűcs István mészáros megegyezett Görög Jánossal, hogy a marhabűröket neki adja el, százát 25,— Ft-ért.
Delib. a—b. 213—214. old.
217. Szabó Pál elvitte-e a nádat Czégényi Jánosné udvaráról?
Delib. a—b. 214. old.
218. Per a föld megszántásának elmulasztásáért.
Delib. 214. old.
219. Kiss Ferenc hodosi szőlője igaz tulajdona-e?
UTRUM (1 tanú) (csonka) 215. old.
220. Kiss András ökrét behajtották, a bírót dehonostalta.
UTRUM (4 tanú) 216. old.
221. Kiss János „attával, teremtettével” káromkodott.
UTRUM (4 tanú) 216. old.

222. Beteges István telke a Fazekas, vagy Beteges családról maradt-e rá?
UTRUM (6 tanú) 218—219. old.
223. Bagosi Mihály ígért-e juhok Kiss Andrásnak „áldomással” és „kezet is adván róla”?
UTRUM (3 tanú) + Delib. 220. old.
224. A tinó nem a pásztor gondviseletlenségéből esett a kútba, hanem szerencsétlenségéből.
Delib. 1—2. 225. old.
225. Bizonyítsa meg Nagy Mihály, hogy Simándi Márton 52 icce borával adós maradt.
Delib. 134. old.

Gyula Varga

UMRISSE DES BÄUERLICHEN LEBENS DER ERSTEN
HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS IM SPIEGEL EINES PROTOKOLLS

In der vorliegenden Studie wird der Versuch unternommen, anhand der Analyse einer zwischen 1731 und 1733 erschienenen Protokollsammlung der Räte und Gerichte von Marktflecken ein Bild von den derzeitigen Zuständen des Lebens auf dem Lande und unter den Bauern aufzuzeichnen. Der hier behandelte Marktflecken Kismarja verfügte laut dem 1606 durch den Fürsten István Bocskai erlangten Privileg über eine Selbstverwaltung, die frei von gutsherrlicher Gerichtsbarkeit war und im wesentlichen auch das Jus gladii besass. Diese Selbstverwaltung war in erster Linie nach dem Vorbild der Stadt Debrecen aufgebaut, doch wurden auch die Verfügungen des Privilegbriefes und gewisse örtliche Überlieferungen in Betracht gezogen. So gab es auch hier eine 60-köpfige „communitas”, während die Angelegenheiten in Wirklichkeit jedoch von einer engeren zwölfköpfigen Körperschaft erledigt wurden.

Diese „12 zur communitas gehörigen Personen” an der Spitze mit dem Hauptrichter bildeten den „Szabad Kis Maria Várossa Polgári Pereket és Bünököt Itéző Nemes Törvényszék” (dt.: Adliger Gerichtsstuhl zur Richtung bürgerlicher Prozesse und Strafen in der Freien Stadt Kis Maria). Die bürgerlichen Prozesse und Strafverfahren wurden grob gesehen in ähnlicher Weise durchgeführt: 1. Der Kläger (actor) oder der Hauptrichter liessen den Fall „aufnehmen”. 2. Die Beteiligten benannten einen „szószóló” (procurator, dt.: Anwalt) oder „meghatalmazott” (plenipotentiarius, dt.: Anwalt), welche ihre Interessen vertreten sollten. 3. Dann begann die „inquisitio”, im Verlaufe welcher sowohl der Kläger als auch der „alperes” (okom) genommen. 4. Wenn ein Abschnitt der Verhandlung abgeschlossen war, wurde Beschluss (Deliberatum) gefasst. 5. Gegen den Beschluss konnte sich jeder verwehren (protestacio), was zur Weiterführung des Prozesses führte. Theoretisch hätte (dt.: Angeklagte) und die Zeugen verhört wurden. Ihre Aussagen wurden zu Protokoll genommen. 6. Gegen den Beschluss konnte sich jeder verwehren (protestacio), was zur Weiterführung des Prozesses führte. Theoretisch hätte (dt.: Angeklagte) und die Zeugen verhört wurden. Ihre Aussagen wurden zu Protokoll genommen. 7. Sobald der Endbeschluss gefasst war, wurde das Strafurteil sofort vollzogen. In zwei Fällen wurde die Todesstrafe ausgesprochen, doch von einer Urteilsvollstreckung existieren keine Aufzeichnungen.

In den drei Jahren setzte man sich mit 225 Fällen auseinander, oft mit 3—4 Protokollen und Entschlüssen. Bei den meisten der Fälle handelte es sich um Verleumdungen, Schlägereien, Diebstähle, um Verstöße gegen die Rechtbarkeit und Nachlassprozesse. Die Texte in den Protokollen enthalten unabhängig vom Gegenstand der Fälle sehr viele kulturhistorische Angaben.

Besonders reich sind diese Protokolle an Material zu den Personennamen. Wir konnten feststellen, dass sich dieses Material auf mehr als ein Zweifaches dessen beläuft, was uns früher aus den verschiedenen Steuererhebungen bekannt war. In einem Grossteil der Fälle kann auch das Bild der Gesellschaft rekonstruiert werden. Besonders wichtig ist das, was wir hier über Dienstburschen, Hirten und Zigeuner erfahren können, da diese in den Steuerkonstruktionen im allgemeinen nicht erwähnt wurden.

Den Protokollen nach können der Aufbau der inneren Grundstücke und der Charakter der äusseren „appertinentia“ (dt.: Zubehör) in ihren Hauptzügen nachgezeichnet werden, sowie auch das Bild der Gemarkung, die Weise der Ländereinnutzung, das System von Vieh- und Feldwirtschaft, und rekonstruieren lassen sich auch die Fischerei und die Wasserwirtschaft sowie die Lebensweise der Menschen, ihre Bräuche und intimen Beziehungen.

So konnten wir feststellen, dass das Dorf drei Hauptstrassen hatte, dass das gesamte Dorf von Wasser umgeben war und man es nur über eine einzige Brücke erreichen konnte. Das Vieh wurde winters über „Faggyas“ (dt. über das Eis!) und sommers über „Róna“ (dt.: Ebene, Furt) schwimmend ausgetrieben. Die Hauptgrundlage des Besitzes bildete das Grundstück, zu dem ein Hof und ein Garten gehörten. Es konnte der Blutsverwandtschaft nach vererbt werden, konnte jedoch auch frei verkauft oder aufgekauft werden. Auf dem Grundstück wurde das aus zwei oder drei Räumen bestehende Wohnhaus mit Holzgerüst und Strohlehmmauern, die Ställe und ein Teil der Vorratsmieten errichtet. (Die anderen Mieten befanden sich ausserhalb des Dorfes auf dem *Temetöhát* (dt. Freidhofshöhe).

Den inneren Grundstücken gemäss wurden die „appertinentia“ berechnet, die zu Beginn des 18. Jahrhunderts noch frei besetzt werden konnten. In dem hier behandelten Zeitraum war es jedoch nur noch „mit dem Wort des Richters“ (bíró hírével) gestattet, Weiden umzubrechen. Rund ein Drittel der Gemarkung waren Ackerland, das nach dem System der Zweifelderwirtschaft bearbeitet wurde. Die restlichen zwei Drittel der Gemarkung waren durch die Wasserläufe der Berettyó zerstückelte, überschwemmte Wiesen mit kleinen Inseln, Wäldern und Weideflächen. Häufig waren auch Schilfhaine und Seen. Ganz gewiss konnten die Bewohner damals schon den Lauf der Gewässer regulieren und auf diese Weise Fisch- und Schlammpeitzgerteiche abtreiben, deren Wasser sie an den Erhebungen je nach Bedarf abliessen und somit den ständigen Betrieb der Wassermühle sicherten. Hauptsächlich, was die Viehhaltung betrifft, zeichnet sich hier im Interesse einer guten Nutzung der Wasserwelt ein farbiges Bild vor uns ab. Es gab hier Herden, die draussen schliefen und täglich in die Ställe zurückkehrten sowie zahlreiche, spezifische Äusserungen für die individuelle Haltung „von Hand“. Das Nachtweiden war keine Seltenheit. In Zusammenhang damit wurde oft von Schäden durch Wölfe berichtet. Besonders interessant war die Weidehaltung auf den Inseln, hauptsächlich winters, sowie auch das Weiden in Gruppen auf abgelegeneren Weideplätzen. Hier werden „tanya“ (dt. Einzelgehöft) und „szállás“ (dt. Quartier) erwähnt.

In Hinblick auf die volkstümliche Lebensform tut sich hier vor uns ein ganzes Inventar auf, mit Hilfe dessen nicht nur die Form der Wirtschaft nachgezeichnet werden kann, sondern auch die Volkstrachten, der Haushalt und das Mibilar rekonstruiert werden können. Mehrere Volksbräuche kommen hier zur Sprache (Taufe, Hochzeit, Schlachtfest, Totenschmaus, Winzerfest, Kneipenvergnügen und Tanzvergnügen). Die Protokolle sind eine Fundgrube an volkstümlichen Spruchweisheiten und Flücken. Auch von abergläubischen Bräuchen ist die Rede, so z. B. von der Hexerei, dem bösen Blick, der Tätigkeit von „nizö“, dem Rostwälzen usw. Interessant ist, dass die Hexereien und Verfluchungen von den meisten geglaubt wurden, jedoch nie bestraft wurden. Eine Strafe bekamen eher diejenigen, die derlei Verleumdungen verbreiteten. Aus den Protokollen zeichnet sich eine recht laienhafte, jedoch über vielerlei Rationalität verfügende Gerichtsbarkeitsform ab.